

УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
КАФЕДРА ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему

"Використання досвіду європейських країн у становленні соціально-
економічної моделі України"

Виконав: здобувач II курсу, групи МЕВ-19вм
ОПП з міжнародних економічних відносин
Спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини

шифр і назва

_____Задоя О.А._____

прізвище, ініціали

Керівник: Шкура І.С., к.е.н., доцент__

прізвище, ініціали, науковий ступінь, вчене звання

Дніпро

2021

УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

КАФЕДРА ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень МАГІСТРА

ОПП з міжнародних економічних відносин

Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини

Затверджую:

Зав. кафедри __Задоя А.О., д.е.н., професор

(підпис, прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

“ ____ ” _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу здобувачу

Задой Олександр Анатолійовичу _____

прізвище, ім'я та по батькові

1. Тема роботи __ Використання досвіду європейських країн у становленні соціально-економічної моделі України _____

2. Керівник роботи Шкура Ірина Сергіївна, к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Затверджені наказом від " ____ " _____ 20__ р., № _____

3. Термін здачі здобувачем закінченої роботи 28.12.2020 р.

4. Цільова установка та вихідні дані до роботи

- визначення передумов для формування окремих видів соціально-економічних моделей;
- аналіз факторів, що впливають на розвиток національних економік;
- розробка методології класифікації різних соціально-економічних моделей;

- виявлення та пропонування шляхів виходу з кризового стану економіки України з використанням особливостей соціально-економічного розвитку;
- прогноз формування ефективного соціально-економічного середовища та місця України в світовому господарстві;
- визначення шляхів поєднання досвіду країн Європи та процесу формування соціально-економічної моделі в Україні;
- аналіз можливостей інклюзивного розвитку України та визначення шляхів реалізації економічного потенціалу в процесі формування сучасних кластерів.

5. Зміст роботи (перелік питань, які належить розробити):

- аналіз формування передумов для становлення окремих видів соціально-економічних моделей розвитку національних економік;
- огляд найбільш поширених соціально-економічних моделей та оцінка їх ефективності;
- аналіз факторів впливу на становлення соціально-економічної моделі України;
- класифікація соціально-економічних моделей країн;
- оцінка стану соціально-економічного середовища України та перспективи розвитку;
- огляд можливих шляхів виходу з економічної кризи на прикладі використання особливостей різних соціально-економічних моделей;
- аналіз можливостей використання досвіду країн Європейського Союзу в становленні сталого соціально-економічного розвитку в Україні;
- шляхи застосування методу кластеризації економічних суб'єктів в Україні на основі світового досвіду;
- напрямки інклюзивного економічного розвитку України в контексті становлення ефективної соціально-економічної моделі.

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Консультант (прізвище, ініціали, посада)	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв

Розділ 1.	Шкура І.С., к.е.н., доцент	12.09.2020	
Розділ 2.	Шкура І.С., к.е.н., доцент	28.09.2020	
Розділ 3.	Шкура І.С., к.е.н., доцент	04.11.2020	

7. Дата видачі завдання __12.09.2020__

8. Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1	Вибір теми	20.09.2020	
2	Підготовка завдання	25.09.2020	
3	Узгодження плану	01.10.2020	
4	Розділ 1. Теоретико-методологічні основи становлення соціально-економічних моделей країн світу	01.11.2020	
5	Розділ 2. Аналіз економічного розвитку та вибір соціально-економічної моделі України в нових геостратегічних реаліях	25.11.2020	
6	Розділ 3. Шляхи використання досвіду розвинутих країн в побудові ефективної соціально-економічної моделі в Україні	20.12.2020	
7	Здача закінченої роботи	28.12.2020	
8.	Попередній захист	10-15.01.2021	
9.	Захист кваліфікаційної роботи	20-26.01.2021	

Здобувач _____ Задоя О.А. _____
підпис *прізвище, ініціали*

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Шкура І.С. _____
підпис *прізвище, ініціали*

АНОТАЦІЯ

Задоя О.А. Використання досвіду європейських країн у становленні соціально-економічної моделі України

У роботі проведений аналіз формування передумов становлення окремих видів соціально-економічних моделей. Був досліджений вплив нерівномірності економічного розвитку на формування напрямку розвитку і використання різних інструментів для досягнення сталого економічного зростання. Також було проаналізовано ряд макроекономічних показників і визначено їх силу впливу на становлення соціально-економічної моделі країни. Проведено ретроспективне дослідження динаміки економічного розвитку України в контексті еволюції формування соціального і ринкового середовища. Запропоновано методологію виявлення визначених ознак та класифікацію на їх основі соціально-економічних моделей на прикладі країн Європейського Союзу. Це дозволило виділити критерії ідентифікації та розподілити їх в залежності від ступеню впливу держави, ринку та суспільства.

На основі проведених досліджень була проведена оцінка стану соціально-економічного розвитку України та окреслені перспективи розвитку. З урахуванням досвіду європейських країн, які більш схожі з економікою України на початковому етапі свого розвитку, були запропоновані конкретні шляхи побудови ефективної соціально-економічної моделі. Також окрему увагу було приділено напрямку інклюзивного розвитку нашої країни. Були внесені пропозиції щодо створення сучасних кластерних утворень.

***Ключові слова:* соціально-економічна модель, фактори впливу, економічна криза, інклюзивний розвиток, кластерізація, економічна рівновага, стале економічне зростання, зовнішньоекономічна діяльність, інвестиції.**

SUMMARY

Zadoia O.A. Using the experience of European countries in the formation of the socio-economic model of Ukraine

The analysis of formation of preconditions of formation of separate kinds of social and economic models is carried out in the work. The influence of uneven economic development on the formation of the direction of development and the use of various tools to achieve sustainable economic growth was studied. A number of macroeconomic indicators were also analyzed and their strength of influence on the formation of the socio-economic model of the country was determined. A retrospective study of the dynamics of economic development of Ukraine in the context of the evolution of the formation of social and market environment. The methodology of identification of certain features and classification on their basis of social and economic models on the example of the countries of the European Union is offered. This allowed to identify the identification criteria and distribute them depending on the degree of influence of the state, market and society.

On the basis of the conducted researches the condition of social and economic development of Ukraine was carried out and prospects of development were outlined. Taking into account the experience of European countries, which are more similar to the economy of Ukraine at the initial stage of its development, specific ways to build an effective socio-economic model were proposed. Special attention was also paid to the direction of inclusive development of our country. Proposals were made to create modern clusters.

Keywords: socio-economic model, factors of influence, economic crisis, inclusive development, clustering, economic equilibrium, sustainable economic growth, foreign economic activity, investments.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ КРАЇН СВІТУ.....	11
1.1. Формування передумов для становлення окремих видів соціально- економічних моделей розвитку національних економік.....	11
1.2. Особливості та фактори визначення ефективності найбільш поширених моделей.....	15
1.3. Ретроспективний аналіз факторів впливу на становлення соціально- економічної моделі України.....	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ВИБІР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ В НОВИХ ГЕОСТРАТЕГІЧНИХ РЕАЛІЯХ.....	34
2.1. Суть, ознаки і класифікація соціально-економічних моделей країн...34	
2.2. Оцінка стану соціально-економічного середовища України та перспективи розвитку.....	59
2.3. Соціально-економічна модель як чинник подолання економічної кризи в Україні.....	67
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ РОЗВИНУТИХ КРАЇН В ПОБУДОВІ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ.....	77
3.1. Можливість використання досвіду країн Європейського Союзу в становленні сталого соціально-економічного розвитку в Україні.....	77
3.2. Поєднання досвіду європейських країн з українськими реаліями в можливості ефективного використання процесу кластеризації.....	87
3.3. Соціально-економічні моделі в контексті інклюзивного економічного розвитку в Україні.....	96
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	108

ВСТУП

В контексті розвитку економічного перетворення світових векторів розвитку в еволюційних процесах, а також при проходженні кризових явищ, враховуючи наданні об'єктивні фактори природного характеру, країни в системі сформованого міжнародного поділу праці в своєму розвитку спираються на певні соціально-економічні моделі. Вчені, розглядаючи сукупність економічних відносин та поєднання їх с соціальними процесами, почали звертати увагу на деякі відмінності в макроекономічних характеристиках різних країн. При цьому високий рівень розвитку не відповідав чіткому переліку якихось ознак, економічних процесів та факторів впливу. Країни, з різними економічними підходами, релігійними уподобаннями, соціальною структурою, політичним строем та ін., змогли досягти неабияких успіхів в своєму розвитку. Цей феномен почали розглядати ще на початку становлення економіки як науки такі вчені як А. Сміт та Д. Рікардо, більше детально цю проблематику розглядали Дж. Мілль, Т. Мальтус, К. Маркс, Дж.М. Кейнс, а на сучасному етапі відомі дослідження Дж. Фрідмана та П. Кругмана. Серед вітчизняних науковців можна виділити дослідження Гриценко А.А., Федулової Л.І., Білик Р.С., Козлової А.І., Кочук С.І. та ін. В процесі становлення цього напрямку економічної теорії були виділені деякі спільні риси ефективності використання певного набору економічних інструментів для досягнення сталого соціально-економічного розвитку, але з врахуванням особливостей історичного минулого та сучасного стану тій чи іншій країні.

Зважаючи на це, Україна як відносно молода незалежна держава, яка довгий час знаходиться в транзитному стані переходу від адміністративно-планової моделі економіки до змішаної системи управління господарством, потребує чітких та швидких рішень стосовно перебудови своєї соціально-економічної системи. Країни постсоціалістичного табору, включаючи не тільки колишні республіки СРСР, в своїй більшості досягли значних економічних успіхів, хоча на початку свого незалежного існування майже всі програвали Україні в

економічному потенціалі (за виключенням Росії). Тому актуальність дослідження можливості використання досвіду, в першу чергу країн Східної Європи, в досягненні сталого соціально-економічного розвитку, успішних реформ та проведення інтеграційних процесів, не викликає сумніву. Також наразі йдеться мова не лише про економічне зростання нашої країни, а й про взагалі існування України як незалежної європейської держави. Тому що подальший економічний занепад призведе до втрати і політичного суверенітету, а в умовах російської агресії це безумовно буде означати зникнення української державності.

Таким чином дослідження можливостей використання досвіду європейських країн у становленні соціально-економічної моделі України на сьогодні є важливим не тільки з теоретичної, але й з практичної точки зору та потребує негайного впровадження.

Метою дослідження є проведення всебічного аналізу позитивних результатів функціонування соціально-економічних моделей європейських країн, факторів і інструментів реалізації досягнення цілей сталого соціально-економічного розвитку, порівняння економічних характеристик та передумов з наявними в Україні та запропонування на основі порівняльного аналізу методики формування соціально-економічної моделі нашої держави.

Для досягнення зазначеної мети в роботі були поставлені і вирішені наступні завдання:

- визначенні передумови для формування окремих видів соціально-економічних моделей;
- проаналізовані фактори, що впливають на розвиток національних економік;
- розроблена методологія класифікації різних соціально-економічних моделей;
- виявленні та запропоновані шляхів виходу з кризового стану економіки України з використанням особливостей соціально-економічного розвитку;
- змодельовано формування ефективного соціально-економічного середовища та місця України в світовому господарстві;

- визначено шляхи поєднання досвіду країн Європи та процесу формування соціально-економічної моделі в Україні;

- проведено аналіз можливостей інклюзивного розвитку України та визначення шляхів реалізації економічного потенціалу в процесі формування сучасних кластерів.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні моделі країн європейського союзу.

Предметом дослідження – економічні та соціальні процеси, інструменти та фактори соціально-економічного розвитку, результати впровадження реформ та інші аспекти сталого економічного зростання національних економік.

В роботі були використані загальнонаукові та спеціальні методологічні прийоми, а саме: метод статистичного і порівняльного аналізу, метод синтезу, метод системного аналізу, метод динамічного аналізу, графічний та табличний метод, метод індукції та дедукції, метод аналізу та класифікації.

Інформаційною базою дослідження виступають данні з відкритих офіційних джерел служб державної статистики країн ЄС та України, міжнародні бази даних Світового банку, МВФ, ООН, опубліковані звіти інших міжнародних організацій і корпорацій, публікації та дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна дослідження полягає в удосконаленню підходів до визначення сили впливу окремих факторів на формування соціально-економічних моделей. Набули подальшого розвитку методологічні основи в класифікації соціально-економічних моделей на основі аналізу переважаючих факторів, а саме ролі держави, ринку та суспільства.

Практична значущість дослідження полягає в використанні запропонованих перетворень, реформ, законодавчих ініціатив, формуванні на основі цього стратегії соціально-економічного інклюзивного розвитку України з метою подолання кризових явищ та становлення як європейської держави з реалізацією інтеграційних прагнень, які закріплені в Конституції України.

Результати дослідження пройшли апробація в фахових наукових виданнях України та на міжнародних науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ КРАЇН СВІТУ

1.1 Формування передумов для становлення окремих видів соціально-економічних моделей розвитку національних економік

Протягом формування сучасно суспільства з давніх часів одним з найважливіших аспектів життя людини були взаємовигідні відносини, які пізніше почали носити характер економічних. В силу нерівності розвитку суспільних зв'язків, різновіддаленості від основних природних ресурсів, різноманітності кліматичних умов, релігійних відмінностей, культурної спадщини, політичних і військових потрясінь, частоти природних катастроф економічний розвиток окремих регіонів і соціумів проходив не синхронно.

На зорі зародження економічної науки вчені приділяли велику увагу поясненню явищ і процесів, які відбуваються в соціально-економічних відносинах між суб'єктами як на мікро, так і на макрорівні. Варто відзначити незаперечний внесок у становлення теоретичних основ економіки таких вчених як А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Т. Мальтус, Ж.-Б. Цей [1-5]. У період Великих географічних відкриттів дуже чітко простежується зростаюча роль молодих імперій і зростання їх добробуту за рахунок експлуатації колоній і протекціоністської політики в міжнародних економічних зв'язках, що було обумовлено переважаючими поглядами монетаристського спрямування в управлінні державами. Разом з цим зростала і нерівність як між країнами, так і всередині самих державних утворень. Це в свою чергу послужило поштовхом до стрімкого розвитку міжнародних торгових зв'язків з одного боку, і наростаючими протиріччями між економічним суб'єктами з іншого боку.

Початок XX століття ознаменувався багатьма подіями глобального масштабу, які поклали початок різновекторності подальшого розвитку країн і суспільств. Перша світова війна і причини, які послужили її початку, показали

неспроможність імперіалістичної моделі господарювання. На тлі цього все більше колоній стали боротися за свою незалежність і отримувати її. Розпад імперій призвів до утворення багатьох нових держав, проте їх становлення як соціальне, так і економічне проходило не завжди успішно і швидко. Метрополії не хотіли втрачати свій вплив і продовжували політику сировинної експлуатації. Крім цього, багатьом новим країнам довелося пройти по шляху своєї незалежності через військові потрясіння, що принесло розруху і економічне розорення.

Іншою найважливішою подією цього періоду стала ціла низка революцій в Росії, які не тільки привели до повалення самодержавства, але і встановлення в результаті комуністичного ладу, який докорінно відрізнявся за своїми методами управління і соціально-економічним поглядом на розвиток суспільства. Варто відзначити, що багато країн за підтримки СРСР, особливо після потрясінь Другої світової війни, обрали цей шлях розвитку, ідеологами якого були К. Маркс, Ф. Енгельс і В. Ленін.

У сучасному світі вже немає таких глибоких розбіжностей між різними суспільствами в глобальному масштабі, які були б засновані на політичних протиріччях. Але спадщина, яку нам залишили події минулих років анітрохи не зменшила різноманітність і суперечливість середовища формування економічних і соціальних відносин. І ці чинники виступають передумовами для формування різних видів соціально-економічних моделей розвитку національних економік.

У контексті вивчення різноманітності факторів, які впливають на встановлення диспропорції в соціально-економічному розвитку різних регіонів і соціумів, необхідно звернути увагу на еволюцію наукових теорій в сфері розміщення виробничих сил і просторового розвитку. Незаперечно, що поряд з релігійними, культурними і традиційними факторами впливу на формування і перерозподіл благ усередині регіону і суспільства, найважливішим аспектом виступають саме економічні передумови, які ґрунтуються на використанні з тим або іншим ступенем ефективності факторів виробництва і перерозподілі капіталу як усередині країни, так і за допомогою міжнародних потоків.

На першому етапі вчені формували свої теорії використовуючи методологічний підхід, який розглядає розміщення виробничих сил з макроекономічної точки зору. У роботах І.Г. фон Тюнена, В. Лаунхардта, А. Вебера вчені доводили, що оптимальне розміщення виробничих потужностей обумовлено поєднанням трьох факторів: трудового, транспортного та агломераційного [6].

Другий етап привніс зміни у погляди, які були викликані стрімкою індустріалізацією в світових масштабах. У своїй теорії У. Ізардом підходив до вирішення проблеми ефективного розташування виробничих потужностей не з макроекономічної точки зору, а на основі повномасштабного аналізу цілого ряду підприємств, пов'язаних міжнародними коопераційними і інвестиційними відносинами [7]. На практиці ця теорія знайшла підтвердження на прикладі формування в другій половині ХХ століття великих міжнародних компаній - ТНК. Також в той час можна було відзначити початок процесу кластеризації, в першу чергу в регіонах, які були насичені не тільки дешевими факторами виробництва, але ємними ринками збуту.

Процеси глобалізації призвели до формування економічних центрів-гігантів, а постійний пошук найбільш ефективного використання капіталу і ресурсів при їх практично абсолютній мобільності в сучасному прикладі, в результаті сформували просторову ієрархію в контексті розміщення виробничих сил. Основою для цього послужив процес міжнародного поділу праці з використанням як об'єктивних (природних), так і суб'єктивних (придбаних) переваг. Основним ідеологом в розробці цієї теорії виступив В. Кристаллер [8].

З огляду на суперечливість і нерівномірність економічного розвитку, в тому числі і всередині держави, суспільство відчувало необхідність розробки теорії, яка мала б не тільки економічний напрямок, але і враховувала соціальні аспекти розвитку. В даному випадку, поряд з ринковими інструментами, необхідно також державне регулювання. Однак, в залежності від таких факторів як політичний устрій, культурні традиції, форма правління роль держави буде досить сильно відрізнятися в різних країнах.

У середовищі вчених існують і інші підходи до визначення факторів нерівномірності економічного розвитку, які в свою чергу впливають на вибір тієї чи іншої соціально-економічної моделі. Найцікавішою виступають кумулятивні теорії, які стверджують, що характер розвитку економічного простору визначають процеси, які створюють умови послідовного розвитку з кінцевим результатом, і при цьому він перевершує початковий рівень [9].

Яскравими представниками цієї теорії виступають Г. Мюрдаль (теорія взаємної і кумулятивної обумовленості), Ф. Перру (теорія «полосів зростання»), Х. Річардсон (теорія ефекту міської агломерації), Дж. Фрідман (теорія «центр - периферія»), П. Потье (теорія «осей розвитку»), Т. Хегерstrand (теорія «дифузії інновацій») [10-16]. У своїх теоріях вони в якості факторів диференціації економічного розвитку вказують спеціалізацію, територіальний поділ праці, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, агломерацію виробництва і фактори її утворення, інновації та канали їх поширення, локалізацію та індивідуальні особливості регіону [9].

Найбільш сучасний підхід викладено в теорії П. Кругмана [17]. Він в своїх роботах робить акцент на сукупності трьох рівней факторів, які формують оптимальне середовище для економічного зростання: локальний географічний рівень - формує зростання економічної щільності і мобільності населення, урбанізація; національний географічний рівень - визначає скорочення економічних відстаней при трудовій міграції і переміщенню бізнесу до локацій високої економічної щільності; міжнародний географічний рівень - забезпечує вихід країни на міжнародні ринки, знижує ступінь їх роз'єднаності при підвищенні проникності економічних кордонів [18].

У науковій літературі існує безліч визначень терміну «соціально-економічна модель». Незважаючи на це більшість вчених приходять до висновку, що соціально-економічна модель - це сукупність взаємозалежних елементів, яка описує за допомогою багатьох економічних показників господарський устрій країни [19]. На нашу думку, при визначенні цього терміну необхідно також враховувати і соціальні показники існування і розвитку певного суспільства, такі

як: соціальна структура, тривалість життя, система освіти та охорони здоров'я, пенсійна система, а також формальні і неформальні правила поведінки індивіда в даному соціумі.

Таким чином, з огляду на вищевикладені теорії і провівши аналіз утворення передумов розвитку економік і соціуму тієї чи іншої країни, ми можемо стверджувати, що на формування певної соціально-економічної моделі впливають з одного боку неекономічні чинники (політичний устрій, географічне положення, форма правління), а з іншого боку фактори економічної спрямованості (природні ресурси, міжнародний поділ праці на основі спеціалізації, капіталонасиченість, інновації, технологічний розвиток, продуктивність факторів виробництва). Поряд з цим великий вплив мають і соціальні чинники, такі як: релігія, традиції, культурна спадщина, рівень освіти, патерналістські погляди і переконання.

Незважаючи на сучасні інтеграційні процеси різноманітність вищевказаних чинників і їх комбінацій призводить до утворення різних соціально-економічних моделей. При цьому кілька з них сформувалися досить давно і показують свою ефективність. Однак, варто зазначити, що в основі кожної з них лежать виняткові особливості тієї чи іншої країни і соціуму, які її населяє. Тому формування власної моделі не може бути просто скопійовано за прикладом чужої, нехай навіть і дуже ефективної. Для генерування власних підходів в процесі вирішення соціально-економічних завдань і формування стратегії розвитку, звичайно, необхідно враховувати досвід інших країн, але в той же час приймати в якості орієнтирів ті зміни і глобальні зрушення, які привносить сучасний рівень розвитку світової економіки, і ті виклики, які формують порядок основних глобальних проблем в наш час.

1.2. Особливості та фактори визначення ефективності найбільш поширених моделей

Соціально-економічна модель в своєму становленні проходить еволюційний етап розвитку, який має в своїй основі об'єктивні причини і фактори в процесі

формування економіки і суспільства. До цих факторів можна віднести природно сформовані відмінності і особливості. Однак є і суб'єктивна сторона становлення вектору соціально-економічних перетворень. Тут, в першу чергу необхідно відзначити роль держави як інституту правового і регуляторного забезпечення існування суспільства тієї чи іншої країни, а також результати діяльності всіх економічних суб'єктів, які функціонують на території даної держави і є учасниками міжнародних економічних відносин. З цієї точки зору ми можемо сформулювати перелік факторів і показників, які будуть визначати особливості певної соціально-економічної моделі, характеризувати її, а також за допомогою їх аналізу можливо визначення ефективності.

Побудова сучасної соціально-економічної моделі вимагає оперативного реагування на глобальні процеси і зміни в економічному, соціальному і політичному середовищі. До основних пріоритетів розвитку будь-якого сучасного суспільства необхідно віднести:

- економічне зростання - забезпечення зростання виробництва і підвищення якості товарів, тобто поліпшення життєвого рівня народу;
- неповний робочий день - надання адекватної роботи всьому економічно активному населенню;
- економічна ефективність - максимальний результат при обмежених ресурсах;
- економічна свобода виробників і споживачів і стабільний рівень цін;
- справедливий розподіл доходів, має відновити належну вартість праці і покінчити з динамікою «дешевої робочої сили», оскільки це шлях до деградації;
- економічна забезпеченість існування непрацездатних членів суспільства [20].

Згідно даних пріоритетів ми можемо виділити основні економічні показники, які будуть характеризувати динаміку і ефективність використання певної соціально-економічної моделі. Їх можна згрупувати за масштабами і характером походження на макроекономічні показники національної економіки

внутрішнього сектора і показники зовнішнього сектору міжнародної економічної діяльності даної країни.

До макроекономічних показників внутрішнього сектора економіки слід віднести:

1. Валовий внутрішній продукт (ВВП) і його динаміку. Цей показник характеризує сукупний вироблений і реалізований продукт (послуги) в грошовому вираженні. Варто зазначити, що для визначення позитивної або негативної динаміки ВВП слід використовувати різні підходи до його розрахування залежно від цілей аналізу. Найменш інформативним виступає номінальний ВВП в національній валюті, який за своєю суттю не враховує цінові коливання. Для аналізу динаміки цього показника в порівнянні з попередніми періодами необхідно використовувати реальний ВВП, виражений в постійних цінах базового періоду. У зіставленні ВВП в міжнародному масштабі з динамікою в інших країнах буде доцільно використання ВВП за паритетом купівельної спроможності (ВВП ПКС), який враховує курсові коливання національної валюти, які часто викликані цілеспрямованою діяльністю монетарним регулятором даної країни з метою оптимізації міжнародних товарних потоків, платіжного балансу, величини зовнішньої заборгованості. Динаміка ВВП повинна показувати стійке зростання (від 5% до 15%) з різною амплітудою в залежності від фази середньострокового циклу розвитку світової економіки. Слід зазначити, що регулярний високий показник приросту ВВП (понад 15% на рік) свідчить скоріше про неефективність соціально-економічної моделі, так як вказує на нездатність державних інститутів застосовувати інструменти політики стримування, що в свою чергу призведе до швидкого досягнення фази «перегрітої» економіки і надалі до катастрофічного економічного спаду. Наприклад, економіка Китаю в період в 1964 р. і 1970 р. показувала динаміку ВВП на рівні 18,2% і 19,3% відповідно. Однак 1967 р. і 1975 р. обернулися стрімким економічним спадом і негативними показниками динаміки ВВП: відповідно -5,8% і -1,6%. З іншого боку, соціально-економічна модель Польщі починаючи з 1992 р., практично з моменту виходу з-під впливу СРСР і переходу до ринкової економіки, дозволила досягти щорічної позитивної

динаміки ВВП, навіть під час глобальної економічної кризи 2008-2009 рр. (2008 р. динаміка ВВП 4,2%; 2009 р. динаміка ВВП 2,8%) [21].

2. Рівень безробіття. Проблема зайнятості в сучасному світі стає все більш гострою. Незважаючи на підвищення мобільності трудових ресурсів, нерівномірне зростання чисельності населення планети по регіонах і процеси глобалізації економік призводять до зростаючої частки структурного безробіття в загальній кількості незайнятого населення. Структурна безробіття пов'язане зі зміною структури робочих місць в силу інноваційних змін і впровадження нових технологій. Крім цього, залишається досить велика частка безробітних, які отримали цей соціальний статус у зв'язку з циклічними економічними коливаннями і глобальними потрясіннями. Країни, які не мають ефективних інструментів регулювання соціально спрямованих процесів, будуть постійно втрачати в своєму економічному розвитку. Ефективна соціально-економічна модель передбачає активний вплив на ринку праці і освіти відповідних інститутів як державної, так і приватної форми власності. Залежно від специфіки моделі розвитку, в різних країнах може відводиться головна роль державними програмами або приватним ініціативам. Однак, ефективний результат в будь-якому випадку повинен припускати невисокий рівень безробіття (переважно фрикційної) і доступ до можливості швидкої професійної перепідготовки. В ЄС найбільш ефективно з проблемою безробіття справляється модель Чехії (2%, 2019 р.). Практично повної зайнятості вдалося досягти в Катарі - рівень безробіття 0,1% (2019 р.). Поряд з цим, варто зазначити, що високий економічний розвиток не вирішує автоматично проблему безробіття. Благополучні країни Європейського Союзу за показником рівня безробіття перевершують, наприклад, показник України (8,2%, 2019 р.): Франція 8,4%, 2019 р., Італія 10%, 2019 р., Греція 17,3%, 2019 р. [22].

3. Індекс споживчих цін та індекс цін виробників продукції. Ці показники характеризують зміну загального рівня цін для відповідних категорій товарів і послуг. Для забезпечення стимулюючого фактору розвитку підприємництва, необхідно підтримувати інфляцію на рівні не більше 3% в рік. При цьому не варто

забувати про негативний вплив дефляційних процесів на розвиток бізнесу і підтримки сприятливого економічного клімату в країні. Залежно від політики центрального банку, стану платіжного балансу, величини зовнішньої заборгованості, структури зовнішньоторговельних потоків, міжнародної та внутрішньої інвестиційної діяльності - тобто факторів, які можуть істотно відрізнятися в залежності від обраної державою соціально-економічної моделі - національна економіка може стикатися з проблемами як інфляційного, так і дефляційного характеру. Безвідповідальна економічна політика в Венесуелі привела до інфляційного зростання в 2017 році в 1087%, що призвело до величезних соціальних потрясінь і до практично повного розвалу економічної системи. Японія ж, починаючи з 1993 року не може домогтися хоча б 1% показника інфляції, а половину цього періоду в цій країні спостерігається дефляція [23].

4. Показник економічної ефективності. Цей показник найчастіше інтерпретується за допомогою показника продуктивності праці. Продуктивність праці - це індикатор, який відображає економічну динаміку розвитку, конкурентоспроможність факторів виробництва і результатів їх діяльності, а також життєздатність економіки в цілому. Продуктивність праці є вироблений ВВП на одиницю праці за певний період часу. Індикатор дозволяє визначити ефективність і якість людського капіталу у виробничому процесі для даного економічного і соціального контексту, включаючи інші додаткові ресурси та інновації, які використовуються у виробництві. В даному випадку ми можемо констатувати, що рівень цього показника залежить як безпосередньо від якості факторів виробництва, так і від галузевої структури ВВП країни. Галузі, які дозволяють випускати продукцію з низькою доданою вартістю, але високими витратами праці, будуть чинити негативний вплив при розрахунку цього індексу. Країни, економіка яких зосереджена в сировинному і аграрному секторах, матимуть низький показник продуктивності праці: Україна 20496 дол. США, Марокко 25729 дол. США, Бразилія 32322 дол. США, Білорусь 35497 дол. США, Росія 52971 дол. США (2019 р. в постійних цінах 2011 року по ПКС). Навпаки,

країни, чия економіка побудована на виробництві високотехнологічної продукції і наданні сучасних послуг, матимуть досить високе значення цього індексу: Люксембург 199367 дол. США, Ірландія 155 654 дол. США, США 116 384 дол. США (2019 р. в постійних цінах 2011 року по ПКС) [24].

5. Показники, які характеризують рівень доходів в суспільстві і справедливість їх розподілу. Сюди ми можемо віднести такі показники: середньомісячна заробітна плата (номінальна і реальна), медіальний дохід, індекс Джині, заборгованість по виплаті заробітної плати, мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, мінімальна і середня пенсії, розмір допомоги по безробіттю та інші соціальні виплати. Більшість цих показників безпосередньо залежать від тієї чи іншої моделі соціально-економічного розвитку, від ступінь залученості держави в соціальні процеси, а також від політичного устрою та культурних особливостей соціуму.

6. Показники, які характеризують розподіл доходу за кінцевим використанням. Використання доходу можливо в двох напрямках - споживання і заощадження. Згідно з теоріями загальної рівноваги, збалансованою економікою вважається та, в якій заощадження дорівнюють інвестиціям. Однак, співвідношення, в якому відбувається поділ доходу економічними суб'єктами на споживання і трансформовані в інвестиції заощадження, для різних соціально-економічних моделей різні. Більш того, в залежності від споживчих очікувань, банківського відсотка, рівня інфляції, курсу національної валюти це співвідношення може змінюватися. Динаміку цих показників характеризують величини граничної (середньої) схильності до заощаджень і споживання.

Макроекономічні показники зовнішнього сектору економіки представлені такими індикаторами:

7. Показники, які відображають зовнішньоторговельні відносини даної економіки. Як уже згадувалося вище, структура економіки певної держави складається в тому числі і в процесі еволюційного розвитку на основі вже наявних економічних переваг і придбаних конкурентних якостей. Отже, серед безлічі країн існують експортоорієнтовані і імпортозалежні економіки. Однак, за допомогою

правильно побудованих елементів соціально-економічної моделі можливо домогтися положення, при якому за рахунок внутрішнього виробництва і національного ринку нівелювати ризики, які пов'язані з глибокою інтеграцією в світове господарство. Безперечно, в сучасному світі інтеграційні процеси в тій чи іншій мірі стосуються будь-якої національної економіки і неможливо уявити успішну країну, яка розвивається в умовах автаркії. Але широка інтеграція в світове господарство разом з новими ринками збуту і доступом до сучасних товарів, послуг і технологій, веде до залежності від кон'юнктури світових цін. Якщо економічний розвиток Латвії безпосередньо залежить від експортоорієнтованих галузей (частка експорту в ВВП 60,1%, 2019 р.), то в США експорт в ВВП займає всього 11,7% (2019 р.) [25]. Економіка США побудована на основі споживчої моделі, яка дозволяє більшу частину виробленої продукції реалізовувати на внутрішньому ринку, тим самим підтримуючи вітчизняне виробництво і створюючи робочі місця в країні.

8. Показники міжнародної інвестиційної діяльності країни. Існують два основних різновиди інвестицій: прямі і портфельні. Економічні суб'єкти, в тому числі і держава, можуть виступати як донорами, так і реципієнтами інвестиційних потоків. Якщо прямі інвестиції дають право інвестору одноосібного управління об'єктом інвестування, то портфельні - це інструмент спекулятивного характеру. Прямі інвестиції виступають довгостроковим інструментом і необхідні економіці для структурної перебудови. Тому дуже важливо розуміти стратегію щодо інвестиційної політики на державному рівні. Використовуючи певні інструменти, в тому числі і в законодавчому полі, уряд в рамках обраної соціально-економічної моделі, може прямо або побічно впливати на прийняття рішень економічними суб'єктами з приводу розподілу доходу на користь інвестування як на внутрішньому ринку, так і на міжнародній арені. Портфельні інвестиції служать найчастіше для досягнення середньострокових цілей, і їх інструменти активно використовуються на вторинному ринку. Сукупність руху інвестиційних потоків відображає міжнародна інвестиційна позиція. Характерною рисою сучасного

світу є те, що зараз багато країн часто виступаю і як інвестори, і як реципієнти одночасно.

9. Валова заборгованість. Включає в себе всі боргові зобов'язання, включаючи зовнішні та внутрішні. Розглядається з точки зору боргового тягара, який розподіляється на суспільство в сьогоденні і для майбутніх поколінь. Для аналізу більш інформативним є індикатор зовнішньоекономічної заборгованості країни. Цей показник можна розглядати як абсолютну величину, так і у відносних величинах:

- сукупний зовнішній борг/ВВП, %;
- сукупний зовнішній борг/експорт товарів і послуг, %;
- виплати за відсотками/експорт товарів і послуг, %;
- офіційні резерви/сукупний зовнішній борг, %;
- сукупний зовнішній борг на душу населення.

Політика держави щодо зовнішніх запозичень істотно відрізняється в залежності від різних соціально-економічних моделей і не має чітко вираженої форми, яка дозволяла б говорити про безперечну ефективність. Для розвинених країн досить часто характерна величина показника частки сукупного зовнішнього боргу у ВВП більше 100%. Хоча за оцінками МВФ цей показник більше 60% - ознака переддефолтного стану.

10. Ступінь інтегрованості національної економіки у світове господарство, участь в інтеграційних об'єднаннях і міжнародних організаціях. Слід розуміти, що незважаючи на очевидність всіх зисків від участі в міжнародних організаціях і процесах, останнім часом почала простежуватися тенденція виходу або декларація про наміри вийти окремої країни з традиційних загальносвітових організацій. Це обумовлено звинуваченнями в неефективності діяльності цих організацій і дискримінації прав деяких учасників. В контексті розгляду ефективності певних соціально-економічних моделей варто звернути увагу на можливе використання в майбутньому деякими країнами принципу нейтралітету і невступу в міжнародні об'єднання.

Поряд з економічними показниками ефективності використання соціально-економічної моделі, необхідно виділити фактори, які відносяться до індикаторів рівня суспільного розвитку та соціальної відповідальності. До таких можна віднести:

- тривалість життя;
- загальний рівень і доступність освітніх послуг;
- рівень медичного обслуговування;
- ефективність системи пенсійного забезпечення;
- екологічна ситуація;
- расова та гендерна толерантність;
- рівень економічної свободи;
- свобода слова і віросповідання;
- рівень корупції;
- рівень злочинності;
- ступінь розвитку і витрати на НДДКР.

Таким чином, систематизувавши фактори для оцінки ефективності тієї чи іншої соціально-економічної моделі, спираючись на показники як економічного, так і соціального характеру, зачіпаючи зовнішній і внутрішній сектор, ми можемо стверджувати, що використовуючи методологію моделювання на підставі наявних даних по різних країнах можливе створення теоретично обґрунтованої соціально-економічної моделі для ефективного розвитку економік і соціуму України.

1.3. Ретроспективний аналіз факторів впливу на становлення соціально-економічної моделі України

Україна, як самостійна держава, утворилося після проголошення 24 серпня 1991 року акту незалежності і прийняття відповідних постанов Верховної Ради України. Таким чином почався етап становлення суверенних соціально-економічних відносин, які почали визначати вектор розвитку нашої країни. Кілька

років по тому була прийнята Конституція України (28 червня 1996 року), в якій визначалися основні права і свободи людини, державний лад, територіальний устрій та інші складові. У статті 1 Конституції України зазначено, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [26]. Дана стаття визначає самостійність в ухваленні рішень стосовно всіх процесів, які пов'язані з управлінням і регулюванням всіх сфер діяльності на території України, в тому числі спрямованих на економічний розвиток і соціальні гарантії.

Як уже було відзначено вище, поняття економічного розвитку, на відміну від економічного зростання, тісно пов'язане з підвищенням соціальних стандартів. Тому, для більш повної картини еволюції факторів і передумов формування соціально-економічної моделі України, необхідно розглянути динаміку зміни основних показників і процесів в цій сфері.

Процес розпаду Радянського Союзу супроводжувався і розривом тісних торговельних зв'язків між колишніми республіками, а також новостворені фінансові системи в незалежних державах ще не мали необхідного запасу міцності і набору ефективних інструментів для регулювання економічних процесів. На тлі цього спостерігалась структурна криза і в соціальній сфері: державні інститути в сфері охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, які були сформовані і функціонували з урахуванням централізовано-планової економіки, не відповідали новій моделі ринкової економіки і вимагали реформування, що в свою чергу наражалося на великі перешкоди, які були пов'язані з патерналістськими настроями в суспільстві і досить сильною позицією комуністичної партії у Верховній Раді України. В результаті в перші п'ять років незалежності (1991-1996 рр.) реальний ВВП України скоротився на 100 млрд. дол. або на 53%, інфляція склала понад 400000% (ціни зросли більш ніж в 4000 разів), безробіття зросло з 1,9 % до 7,65% (при цьому велика частина трудової сили з-за скорочення обсягів виробництва перебувала в стані прихованого безробіття), індекс Джині коливався в районі 0,3-0,4 (при даному показнику нерівномірність розподілу доходів досить висока), експорт товарів і послуг скоротився вдвічі (з 104 млрд. дол. до 52 млрд. дол.), імпорт товарів і послуг впав на 63% (з 111 млрд.

дол. до 42 млрд. дол.), прямих іноземних інвестицій за цей період було залучено всього близько 1,3 млрд. дол. [27]. Звичайно, такий плачевний стан економік не міг не позначитися і на соціальній сфері. Реальні доходи населення показували негативну динаміку щороку, умови для розвитку прозорого бізнесу при відсутності відповідної нормативної бази були вкрай несприятливими, що в свою чергу через велику кількість недобросовісних дій підприємців призводило до масових банкрутств в тому числі і численних фінансових інститутів. Це підривало довіру взагалі до ринкової економічної системи та сприяло нарощуванню соціальної напруги. На шляху вирішення цих проблем першим кроком можна вважати проведену в 1996 році грошову реформу і офіційне введення в обіг національної грошової одиниці гривні.

Поряд з вищесказаним, необхідно відзначити, що розвиток української економіки, також як і економіки інших країн світу, в умовах всеосяжних інтеграційних міжнародних процесів, схильний до циклічних коливань. Досить сильні коливання макроекономічних показників через певні проміжки часу спостерігаються вже 170 років. Вивченням цього питання свого часу займалися К. Кларк, У. Мітчел, К. Маркс, Н. Кондратьєв, Й. Шумпетер, П. Самуельсон та ін. У спрощеному поясненні явище «економічний цикл» являє собою чергування фаз пожвавлення – підйому – спаду – депресії, викликаних різною економічною активністю суб'єктів національного і світового ринків, що призводить до періодичного перевищення пропозиції товару над попитом (надвиробництво).

Слід зазначити, що економічні цикли розглядаються вченими у різних часових рамках: короткострокові (2–3 роки), середньострокові (6–13 років), довгострокові (48–55 років). Найбільш загальноприйнятим підходом у світовій економічній науці є спостереження і вивчення середньострокових циклів.

За останні 20–25 років ми можемо спостерігати три хвилі економічного циклу.

Дно першого циклу – світова криза 1997–1998 рр. (Азіатська фінансова криза), виликана надмірними темпами зростання економік країн Південно-Східної Азії, чому передував масовий приплив капіталу, зростання державного і

корпоративного боргу і, як наслідок, «перегрів» економіки. Надвиробництво призвело до падіння цін на енергоносії, краху ринку нерухомості і падіння фондових індексів. Також відбулася значна девальвація курсу національних валют країн цього регіону. Найбільш постраждалими країнами стали Таїланд, Індонезія, Малайзія, Південна Корея, Японія, Гонконг, Китай, Росія, Індія.

Загальноприйнятою є думка, що економічні кризи, у першу чергу, негативно позначаються на галузях виробництва, орієнтованих на випуск товарів тривалого користування (машинобудування, нерухомість, автомобілебудування та ін.), сировини, видобувну промисловість. Галузі, що спеціалізуються на виробництві товарів (послуг) з меншим терміном користування (легка промисловість, харчова галузь, аграрний сектор та ін.) страждають менше. Україна на момент кризи 1997–1998 рр. мала у своїй товарній структурі експорту досить високу частку машинобудування (близько 10%), добувної галузі (близько 9%), металургії (близько 18%), нафтопереробної галузі (близько 5%). При цьому легка промисловість займала всього 1,4%, а харчова – близько 15% [28]. Наслідки кризи характеризувалися такими змінами у макроекономічних показниках, які демонстрували негативну динаміку не тільки у 1998 р., але й у 1999 р. (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Макроекономічні показники України у 1997–1999 рр.*

Показник	Рік		
	1997	1998	1999
ВВП у зіставних цінах 2010 р., млрд грн	707,178	694,340	692,934
Валові інвестиції, % ВВП	21,66	21,03	19,42
Темпи інфляції, %	15,9	10,6	22,7
Експорт, відсоткові зміни до попереднього року	–2,3	–12,4	–10,2
Імпорт, відсоткові зміни до попереднього року	–3,2	–15,3	–13,3
Рівень безробіття, %	9,8	11,3	11,9
Валовий державний борг, % ВВП	29,9	46,5	59,9

*Розраховано за [29].

Спостерігаються типові для кризи надвиробництва явища: скорочення обсягів виробництва (ВВП у зіставних цінах 2010 р. у 1999 р. склав 98% від рівня 1997 р.) та зниження інвестиційної активності (інвестиції скорочувалися ще швидше, ніж обсяги виробництва, а тому їх питома вага у 1999 р. становила лише 89,7% від показника 1997 р.). Заради справедливості слід зазначити, що у попередні роки обсяги виробництва скорочувалися ще більшими темпами. А тому є підстави вважати, що падіння обсягів виробництва у 1998–1999 рр. не є прямим наслідком світової економічної кризи.

Більш глибокий аналіз показує, що ця економічна криза в Україні не може вважатися кризою надвиробництва. Типовим для кризи надвиробництва є зниження цін.

В історичному плані винятком була світова криза 1974–1975 рр., коли одночасно з падінням обсягів виробництва спостерігалось підвищення цін. Це явище отримало назву стагфляції. Під час усіх наступних криз у розвинених країнах воно не спостерігалось.

А от в Україні зростання цін у 1999 р. навіть прискорилося: темпи інфляції у 1999 р. були у 4,4 рази вищими, ніж у 1997 р. У цілому ж за три досліджуваних роки рівень цін зріс на 57,3%.

Найбільш суттєво світова криза вплинула на українську економіку через показники зовнішньоекономічної діяльності. Погіршення кон'юнктури світових ринків позначилося на скороченні експорту та імпорту. За три досліджуваних роки експорт України скоротився на 23,1%, а імпорт – на 28,9%. При чому основне скорочення якраз припадає на два кризові роки.

Зовсім інакше виглядала ситуація під час першої в Україні циклічної кризи 2009–2010 рр. Світова криза у 2008 р. розпочалася з іпотечної кризи у США. Цьому передував початок падіння продажів нерухомості у 2006 р., що, у свою чергу, переросло в кризу високоризикових іпотечних кредитів. Банкрутство найбільших фінансових інститутів викликало скорочення можливостей отримання капіталу при розміщенні цінних паперів. Котирування на фондових

ринках різко знизилося, почало спостерігатися зниження обсягів виробництва, попиту, цін на сировину і готову продукцію.

Найбільш постраждали США, Китай, Японія, Росія, більшість країн ЄС.

Як видно з табл. 1.2., наслідки кризи для України були набагато гіршими порівняно з 1998–1999 рр. Це пояснюється тим, що економіка нашої країни стала більш орієнтованою на сировинну і видобувну промисловості та за десять років встигла значно інтегруватися у світове господарство.

Таблиця 1.2.

Макроекономічні показники України у 2008–2010 рр.*

Показник	Рік		
	2008	2009	2010
ВВП у зіставних цінах 2010 р., млрд грн	1 268,54	1 076,53	1 079,34
Валові інвестиції, % ВВП	27,4	17,0	20,9
Темпи інфляції, %	25,2	15,9	9,4
Експорт, відсоткові зміни до попереднього року	2,3	–24,2	9,3
Імпорт, відсоткові зміни до попереднього року	13,5	–41,6	15,0
Рівень безробіття, %	6,3	8,8	8,1
Валовий державний борг, % ВВП	20,4	35,4	40,6

*Розраховано за [29].

Як і раніше, найбільш вразливою для впливу світової кризи виявилася зовнішня торгівля України. Товарна структура експорту України за основними позиціями у 2008 р. мала такий вигляд: сільгосппродукти і харчова промисловість – 11,1%, мінеральні продукти – 10,5, недорогоцінні метали – 41,2, машинобудування – 9,5% [28]. На фінансову кризу світові ринки відреагували головним чином падінням цін на сировинні товари. Україна ж, не маючи особливих досягнень у якості сировини та достатнього запасу прибутковості експорту, щоб можна було успішно торгувати за менші ціни з нехай меншим, але все ж прибутком, змушена була скорочувати обсяги експорту за основними статтями, що призвело до його падіння майже на четверть. Ще більше скоротився імпорт, оскільки валютної виручки не вистачало для оплати поставок товарів з-за

кордону. Крім того, скорочення обсягів закордонних продажів мінеральних продуктів та чорних металів призвело до зменшення потреби в енергоресурсах (нафта та газ), які використовувалися для виробництва експортованої продукції. Це теж позначилося на зменшенні обсягів імпорту.

Однак, якщо у 1998–1999 рр. погіршення показників зовнішньої торгівлі майже не позначилося на динаміці ВВП, то під час останньої кризи у 2009 р. ВВП України скоротився на 15,2%, що було одним з найбільших падінь у світі. Це стало свідченням того, що українська економіка була надто експорто-імпортозалежною.

Типовою для економічного циклу стала динаміка валових інвестицій. Зазвичай напередодні кризи питома вага валових інвестицій значно зростає, оскільки саме інвестування створює передумови для надвиробництва. Під час же кризи інвестиційна активність різко скорочується, призводить до зменшення питомої ваги інвестицій у ВВП. Саме так і відбувалося під час кризи в Україні. У 2008 р. питома вага валових інвестицій у ВВП досягла 27,4%, а вже у 2009 р. зменшилася більше ніж на 10 відсоткових пунктів.

Як і раніше, під час кризи в Україні спостерігалася стагфляція. Накопичений напередодні кризи інфляційний потенціал, як наслідок необґрунтованого зростання грошових доходів без відповідного зростання обсягів виробництва, був настільки значним, що криза лише дещо загальмувала інфляцію, не змінивши загальної тенденції цін до зростання [30].

За останні роки українська економіка пережила ще не одне потрясіння. По-перше, події 2013-2014 рр. призвели до політичної кризи в країні та втручанням в внутрішні справи незалежної України з боку Російської Федерації. Це втручання носило як військовий, так і економічний характер, що призвело і до втрат на соціальних теренах. Анексований Крим, війна в східних областях, газові війни – все це призвело до економічних втрат, а головне – до втрат серед громадян нашої країни. По-друге, макроекономічні показники і соціальна сфера в період 2019-2020 рр. також корегувалися з врахуванням світової пандемії. Але слід зазначити, що багато аналітиків прогнозували наступну світову депресію на 2020 р. в умовах

нинішніх торгових протистоянь США і Китаю. Товарообіг Китаю і США у 2017 р. склав близько 600 млрд дол., збільшившись за рік на 15% і досягши свого максимуму при позитивному сальдо платіжного балансу Китаю у торгівлі з США у 276 млрд дол.

Це становить 22% світового торгового обороту і третину негативного сальдо торгового балансу США. «При великому дефіциті за рахунком поточних операцій зростає ймовірність кризи», – вважають аналітики Міжнародного валютного фонду Е. Берг і К. Паттілло [31].

Американський ринок переповнений китайськими товарами. Тому цілком логічною виглядає протекціоністська політика Д. Трампа у відношенні до Китаю. Однак ці дії мають дзеркальний характер, що, у свою чергу, призводить до дисбалансу існуючих економічних відносин. Важливим є той фактор, що юань до цього часу не став вільноконвертованою валютою, що призводить до різноспрямованих змін валютних курсів і тягне за собою негативні наслідки як для країн-експортерів, так і для країн-імпортерів.

Наступною ознакою передкризової ситуації є зменшення інвестиційної активності. В 2019 році всі основні країни-реципієнти показали зменшення вхідних потоків інвестицій. За прогнозами фахівців, в 2020 році глобальні потоки прямих іноземних інвестицій зменшаться на 40 відсотків від своєї вартості у 2019 році в 1,54 трильйона доларів. Це призведе до падіння ПІП нижче 1 трлн дол. вперше з 2005 року [32].

В цілому за останні 7 років українська економіка понесла значні втрати (табл. 1.3.).

Щодо соціальних наслідків кризових явищ в Україні слід відзначити поступове зменшення медичних кадрів всіх ланок: кількість лікарів зменшилась на 20%, кількість середнього медичного персоналу зменшилась на 47% кількість лікарняних закладів зменшилась на 57% (1990-2017 рр.); кількість закладів дошкільної освіти зменшилась на 40%, кількість закладів середньої загальної освіти зменшилась на 30%, кількість закладів професійно-технічної освіти зменшилась на 42%, кількість закладів вищої освіти зменшилась на 31% (1990-

2019 рр.) [28]. За рахунок встановлення ринкового ціноутворення в сфері надання комунальних послуг, змінюється структура витрат домогосподарств, а також було введено систему субсидування витрат на комірне з боку держави для незахищених верств населення.

Таблиця 1.3.

Макроекономічні показники України у 2013–2020 рр.*

Показник	Рік		
	2013	2014	2020
ВВП у зіставних цінах 2010 р., млрд грн	2 763,47	2 587,78	2 421,28
Валові інвестиції, % ВВП	18,5	13,4	6,9
Темпи інфляції, %	-0,2	12,1	3,2
Експорт, відсоткові зміни до попереднього року	-8,6	-24,9	-6,9
Імпорт, відсоткові зміни до попереднього року	-14,6	-10,6	-4,1
Рівень безробіття, %	7,2	9,3	11,1
Валовий державний борг, % ВВП	40,5	70,3	65,7

*Розраховано за [29].

Важливим моментом в перетворенні української економіки виступає процес деіндустріалізації. Деіндустріалізація - це цілий ряд соціальних та економічних явищ, наслідком яких є зниження (а іноді і повне припинення) індустріальної діяльності країни, особливо у важкій промисловості. В Україні цей процес спочатку був викликаний об'єктивними факторами, був результатом розпаду СРСР і втратою економічних, торговельних, ресурсних зв'язків. Також варто відзначити і вплив загальносвітової тенденції до збільшення частки сфери послуг на тлі зниження частки виробництва товарів у загальній структурі ВВП. Надалі це призвело до скорочення обсягів товарів промислового виробництва в експорті країни і стійкого стану дефіциту торгового балансу. За останні 10 років частка переробної промисловості в ВВП України впала з 34% до 24% [28]. У цей же час аграрний сектор демонструє початок реалізації того прихованого потенціалу, який на думку Дж. Пайетта (надзвичайний и повноважний посол США в Україні 2013-2016 рр.) може перетворити Україну в аграрну наддержаву. Аграрний сектор

менш трудомісткий і не вимагає величезних інвестиційних вливань. Все більше видів агропродукції проходить сертифікацію в ЄС і завойовують позиції на зовнішніх ринках. Про це свідчать і зміни в структурі експорту України за основними позиціями [33].

Попри все, цей час ми можемо характеризувати як епоху надії не тільки на вільний розвиток, але й на реформування багатьох сфер життя в Україні. Розпочаті реформи, хоча і повільно, але все таки просуваються. Наразі, в Україні реалізовується другий етап медичної реформи та пенсійної. Медична реформа дозволить змінити парадигму радянської системи охорони здоров'я, надасть більше автономності лікарняним закладам, дозволить більш ефективно і раціонально використовувати ресурси і кошти. Але поки залишається відкритим питання про медичне страхування. Пенсійна реформа дозволить поступово перейти з солідарної до накопичувальної системи пенсійного страхування. В цьому разі держава залишить за собою обов'язки пенсійним забезпеченням лише окремі верстви незахищеного населення. Вдало реалізується реформа освіти на всіх щаблях. Процес децентралізації поки ще тяж не завершений, але вже є суттєві зрушення і результати. Важливим кроком до залучення іноземних інвестицій стала земельна реформа та прийнята відповідна нормативна база щодо продажу землі сільськогосподарського призначення.

З позитивних моментів соціально-економічного розвитку України необхідно виділити вдале інтегрування та співпрацю з міжнародними організаціями, такі як: СОТ, МВФ, ЄС, НАТО, ЄБРР, СБ та ін. Це дозволяє нашій країні використовувати ресурси і потенціал всього світового господарства та дає надію на знаходження свого успішного місця серед світових національних економік.

Тож підводячи підсумки, слід зазначити, що за роки своєї незалежності Україна втратила багато можливостей як в економічному, так і соціальному плані. Не були розроблені механізми вдалого трансформування централізовано-планової економіки в ринкову, не створені своєчасно відповідні інституції, які дозволили б вдало поєднувати державне регулювання з ринковим саморегулюванням, законодавча база і досі остається застарілою та не відповідає сьогоденню,

політичні кризи призвели до загрози втрати суверенності та незалежності, як територіальної, так і економічної.

Тому, зважаючи на це, необхідно намагатися використовувати весь досвід зарубіжних країн в побудові якісної і ефективної соціально-економічної моделі для України, спираючись на місцеві особливості та вади.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ВИБІР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ В НОВИХ ГЕОСТРАТЕГІЧНИХ РЕАЛІЯХ

2.1. Суть, ознаки і класифікація соціально-економічних моделей країн

Однією з особливостей сучасного світу є його різноманітність. Кожна країна має свою специфіку, що проявляється в економічній, соціальній, культурній та інших сферах. Це породжує відмінності в економічних пропорціях, факторах економічного зростання, ступені реалізації соціальних проблем, цілях і завданнях економічної політики, менталітеті людей, тощо. Усе це дає підстави говорити про існування національних соціально-економічних моделей, властивих кожній країні.

Разом з тим, деякі риси національних моделей повторюються (або є досить близькими) у різних країнах, що є підставою для їх об'єднання у певні види чи навіть типи. Такі узагальнення дозволяють класифікувати країни, порівнювати їх між собою, визначати більш ефективні соціально-економічні моделі, прогнозувати можливі напрями подальшого розвитку.

Вивчення соціально-економічних моделей має не тільки пізнавальне значення, але й дозволяє розв'язати багато практичних проблем. Особливо це актуально для країн з перехідною економікою, де існуючі соціально-економічні моделі характеризуються незавершеністю свого формування. І подальший розвиток країни буде багато у чому залежати від тієї моделі, які вона обере як зразок для наслідування. Звичайно, існують численні об'єктивні фактори, які обмежують цей вибір (скажімо, наявність тих чи інших природних ресурсів, географічне положення країни, історичні та культурні традиції, менталітет населення тощо). Однак існує й певний «коридор свободи» у політичного керівництва країни щодо вибору соціально-економічної моделі. С.І. Кочук вважає, що ті чи інші національні соціально-економічні моделі є результатом відповідної політики, яку проводить влада країни [34]. Є численні історичні факти, що

підтверджують справедливість цього твердження. Адже багато успішних країн сьогодні мають соціально-економічні моделі, які були сформовані саме у результаті цілеспрямованих дій їх керівництва. Тому надзвичайно важливим є пізнання суті соціально-економічної моделі, показників, які її характеризують, факторів, що обмежують її вибір, та можливих шляхів її формування.

На жаль, на сьогодні мають місце значні розбіжності у розумінні суті соціально-економічної моделі та пов'язаних з нею понять: економічна система, соціально-економічна система, економічна модель. Найбільш поширеним є ототожнення понять економічна система та соціально-економічна система. Так, наприклад, автори відомого підручника «Економічна компаративістика» використовують ці поняття як синоніми [35]. Відповідно досить часто ототожнюються й терміни «економічна модель» та «соціально-економічна модель». Інколи використовується термін «модель соціально-економічного розвитку» як аналог соціально-економічної моделі [36, с.29; 1]. Потребує також уточнення співвідношення понять «система» та «модель». Тому й розпочнемо наш аналіз саме зі з'ясування цих питань.

На нашу думку, найстарішим за часом виникнення та найбільш загальним є поняття «економічна система». Воно може використовуватися як на макрорівні, так і на мікрорівні. Будь-яке підприємство є перш за все економічною системою. Адже воно поєднує в собі безліч елементів, які пов'язані між собою та взаємодіють як єдине ціле. Як пише К.І. Чумаков, «економічну систему можна розглядати як упорядковану сукупність господарських зв'язків і відношень, які встановлюються в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції та послуг» [37]. Певною мірою ще Аристотель, досліджуючи способи ефективного ведення господарства рабовласницького дому, фактично аналізував мікроекономічну систему. Такий підхід є актуальним і сьогодні, однак він не є об'єктом нашого дослідження, оскільки його мета – аналіз макрорівневих систем та моделей.

Існує безліч визначень економічних систем суспільства. На нашу думку, досить вдалим є формулювання, яке наводиться у колективній монографії

«Соціально-економічна модель: становлення та розвиток». «Економічна система суспільства, - пишуть автори, - визначається як сукупність усіх економічних процесів, які відбуваються у суспільстві на основі діючих у ньому майнових відносин та організаційних форм» [36, с. 29]. У цьому визначенні звертається увага на два ключових моменти, які описують економічну систему суспільства: відносини власності та організаційні форми здійснення економічних процесів.

Уже навіть у Аристотеля ми зустрічаємо перші паростки підходу до суспільства як єдиного цілого. Зокрема він зробив спробу виділити різні типи держав за критеріями кількості тих, хто панує (багато чи один), та що вони ставлять за мету – загальне благо чи приватні інтереси. Держави, що належить до першої групи, він називає правильними, а до другої – неправильними [38, с.105].

Першими дослідниками економічних систем суспільства можна вважати меркантилістів, які розглядали економіку країни як єдиний економічний організм та з'ясовували, зокрема, найбільш сприятливі для нього варіанти зовнішньоекономічної політики (протекціонізм). Подальший розвиток макроекономічний підхід знаходить у роботах фізіократів (Ф. Кене) при розробці засад суспільного відтворення, які через багато років перетворилися на баланс міжгалузевого обміну. Представники класичної політичної економії дали світу характеристики закритої та відкритої економічних систем. Особливої уваги заслуговує опис А. Смітом економічної системи як працює на основі принципів ринкового обміну.

Серйозний вплив на подальший розвиток макроекономічних досліджень економічних систем виявив марксизм через введення в обіг понять «спосіб виробництва» та «суспільно-економічна формація». Якщо спосіб виробництва характеризує певний рівень розвитку продуктивних сил та відповідних йому виробничих відносин, то суспільно-економічна формація включає ще й надбудову, яка формується на основі цього економічного базису. Оскільки в основу визначення цих понять взятий «певний рівень розвитку», то уже цей методологічний підхід визначив сферу використання способу виробництва та соціально-економічної формації: типологізація історичних етапів розвитку

економічної системи суспільства. І хоча з часом послідовники марксизму дещо вульгаризували марксистські положення (наприклад, приписали К. Марксу лінійне ставлення до зміни формацій (первісний лад, рабство, феодалізм, капіталізм, комунізм), хоч глибоке вивчення його теоретичної спадщини й не підтверджує такої однозначної послідовності), формаційний підхід зіграв свою важливу роль у пізнанні історичного процесу розвитку економічних систем суспільства.

Паралельно з дослідженням економічних систем поступово до сфери аналізу залучаються й економічні моделі. Як і у попередньому випадку слід розрізняти мікроекономічні та макроекономічні моделі. На мікрорівні найчастіше під економічними моделями розуміють певний взаємозв'язок між економічними змінними, який дозволяє прогнозувати результат. Одним з прикладів на перший погляд досить простого, але вдалого застосування економічних моделей є розробка Альфредом Маршалом теорії попиту, пропозиції та рівноважної ціни. Поступово виділяється цілий напрям мікроекономічних досліджень на основі використання економіко-математичних моделей. Багато у чому він є домінуючим і сьогодні.

Поступово сфера використання моделей виходить за межі мікроекономіки та охоплює усі рівні економіки (мезо, макро, мега). З'являються моделі, які дозволяють прогнозувати показники не тільки економіки країни в цілому, але навіть світового господарства. Однак мова переважно йде лише про кількісні параметри.

Поняття економічної моделі суспільства (країни) суттєво відрізняється від його мікроекономічного та макроекономічного аналогів. Виділення таких моделей має іншу мету. Воно не пов'язане з прогнозуванням значення тих чи інших показників. Завданням економічного моделювання суспільства є пізнання різних можливих варіантів існування економічних систем в межах однієї сутності, оцінка закономірностей їх функціонування та розвитку, а також порівняння ефективності у досягненні поставлених цілей. Ми погоджуємося з думкою А.І. Колганова та О.В. Бузгаліна, що економічна модель суспільства – це «саме

теоретичне відображення, яке абстрагується від багатьох рис реального економічного життя та виділяє певні загальні закономірності того чи іншого виду та типу економік» [35, с.24].

Тривалий час в економічній науці панувало класичне (неокласичне) уявлення про економічну систему та відповідну їй економічну модель суспільства, яка будується на наступних засадах:

- єдиною правильною економічною системою є ринкова система. Можливе виникнення неринкових систем є відхиленням від нормального ходу подій та приречено на загибель;
- єдиним ефективним способом вирішення економічних проблем є ринкове саморегулювання. Це і є основним способом функціонування системи;
- держава може бути економічним суб'єктом та учасником економічних процесів. Однак її роль та функції надзвичайно обмежені;
- ефективність економічної системи визначається тим, наскільки безперешкодно можуть діяти ринкові механізми саморегулювання.

Однак уже у першій третині XX століття відбуваються події, які змушують дещо по-іншому поглянути як на економічні системи, так і на їх моделі. По-перше, після революції 1917 р. в Росії виникає економічна система, побудована на неринкових принципах функціонування. Певні успіхи, досягнуті нею у змаганні з ринковою економікою вимагали нового переосмислення існуючих реалій.

По-друге, Велика депресія 1929-1932 рр. та так званий «новий курс» Рузвельта не тільки продемонстрували обмеженість ринкового регулювання, але й показали можливість існування іншої моделі ринкової економічної системи, де держава відіграє суттєву роль. Теоретичним узагальненням цієї нової ситуації стала кейнсіанська економічна модель суспільства.

Величезна заслуга Дж.М. Кейнса полягає у розробці ним теорії макроекономіки як основи для здійснення державного регулювання. Побудовуючи теорію загальної макроекономічної рівноваги, Кейнс показав обмеженість ринкового саморегулювання та його нездатність розв'язати такі проблеми, як безробіття, порушення рівноваги на товарному та грошовому ринку.

Для цього потрібна активна роль держави, яка на відміну від неринкової економічної системи не бере на себе усю повноту регулювання життя суспільства, а лише виправляє так звані «провали ринку», залишаючись в рамках ринкової економічної системи. Таким чином, як практика господарювання, так і кейнсіанська теорія підтвердили полімодельність економічних систем суспільства.

Новим кроком в усвідомленні багатоваріантності моделей економічних систем стали теорія «господарських порядків» В. Ойкена [39]. Згідно цієї теорії усі економічні системи можна розмістити на лінійній шкалі, де крайніми точками будуть виступати так звані «чисті форми» господарських порядків, якими є ринкове господарство та економіка з централізованим управлінням (рис. 2.1). Оскільки у реальному житті чистих форм не існує, то кожна модель економічної системи буде поєднувати в собі як риси ринкової економіки, так і економіки, що управляється державою.

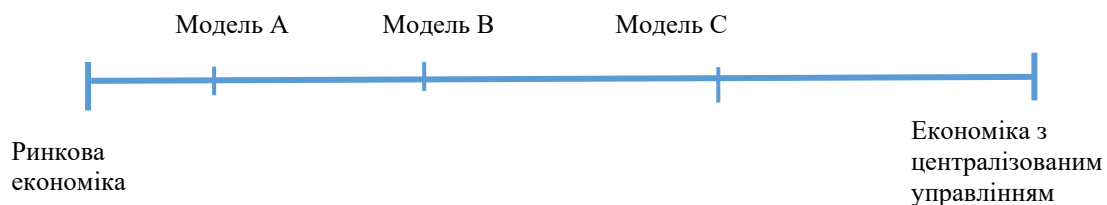

Рис. 2.1. Шкала економічних моделей за В. Ойкеном

І хоча В. Ойкен вважав, що у кожній моделі при фактичній наявності елементів як ринкової, так і неринкової економіки котрийсь із них залишається домінуючим, такий підхід став теоретичною основою для розробки концепції змішаної економіки. Відмінною рисою її є саме відсутність домінуючого компонента при можливому кількісному переважанні. Саме концепція змішаної економічної системи є сьогодні домінуючою в економічній науці.

Разом з тим, роботи В. Ойкена та його прихильників (розробників теорії соціального ринкового господарства) переконливо показали, що сучасні системи господарювання не можуть орієнтуватися виключно на вирішення лише економічних проблем, ігноруючи соціальні. Реалізація нового курсу Рузвельта, побудова соціального ринкового господарства у Німеччині, шведський досвід

запровадження соціально орієнтованої економічної моделі, численні приклади інших національних моделей призвели до того, що з другої половини XX століття усе частіше почали використовувати більш розширені поняття – соціально-економічні системи суспільства та соціально-економічні моделі.

Якщо в економічних моделях присутні два компоненти (ринок та держава), співвідношення яких визначає вид моделі, то у соціально-економічних моделях додається третій компонент – громадянське суспільство (далі – суспільство). Іншими словами, ефективність тієї чи іншої моделі визначається не тільки вдалим поєднанням ринкового саморегулювання та державного регулювання, а й тим, яку роль у системі виконує суспільство. Слід звернути увагу, що суспільство, з одного боку, стає активним учасником регуляційних процесів, а з іншого – є метою функціонування усієї системи. Факторами економічного розвитку стають не тільки матеріально-технічні ресурси та інформація, а й ступінь залучення громадянського суспільства до вирішення економічних проблем. Набувають особливо значення такі соціальні чинники, як соціальний капітал, довіра, соціальна відповідальність бізнесу, корпоративна культура, тощо. Вони однаковою мірою спрацьовують як на мікро-, так і на макрорівнях.

Разом з тим, ефективність функціонування соціально-економічних систем оцінюється не тільки суто економічними показниками, але й здатністю їх вирішувати соціальні проблеми. Так в останні роки змінюється ставлення до економічного зростання. Набуває поширення теорія інклюзивного розвитку, яка, зокрема, передбачає оцінку того, на скільки економічне зростання вплинуло на рівень життя населення [40; 41].

Перші паростки визнання важливості соціальної компоненти у функціонуванні економічної системи ми знаходимо уже у новому курсу Рузвельта, про який мова йшла вище. 16 червня 1933 р. Конгрес США прийняв закон, який носив назву «National Industrial Recovery Act» (про відновлення національної промисловості). Цим законом не тільки запроваджувався принцип чесної конкуренції (на відміну від вільної конкуренції), а й передбачалося вирішення цілого ряду соціальних питань. Так, зокрема, закон регламентував

умови праці, вперше вводив мінімальну погодинну оплату в розмірі 25 центів, нормований робочий тиждень, а також дозволяв об'єднуватися у профспілки і підписувати колективні договори [42].

Однак у більш-менш завершеному вигляді концепція соціально-економічної моделі знаходить у теорії соціально орієнтованої ринкової економіки. Найчастіше цю модель називають німецькою. Головними її рисами є наступне:

- велика питома вага державної власності, що дозволяє їй відігравати важливу роль у суспільному житті;
- використання у макроекономічному регулюванні як традиційних методів та інструментів (кредитно-грошових та фіскальних), так і специфічних (перш за все, активне регулювання трудових відносин);
- особлива державна підтримка «середнього класу» через стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу;
- підтримка високих соціальних стандартів за рахунок коштів державного бюджету [43].

У широко відомих Дюссельдорфських принципах 1949 р. християнських демократів було, зокрема, зафіксовано «природне право на роботу», «соціальне страхування як основу соціальної безпеки» та «соціальне забезпечення згідно з доведеною потребою із суспільних фондів поза соціальним страхуванням». Слід звернути увагу на саму послідовність цих принципів. Перш за все, зберігається підхід, за яким кожен повинен потурбуватися про себе сам. Держава ж буде допомагати у тому, щоб громадяни мали роботу. Маючи доходи громадяни повинні потурбуватися про накопичення коштів для розв'язання тих проблем, які можуть у них виникати (безробіття, тимчасова втрата працездатності, досягнення похилого віку, тощо). З цією метою створюється розгорнута система соціального страхування (як обов'язкового, так і добровільного). І лише у тих випадках, коли потреба є «доведеною», держава фінансує соціальне забезпечення за межами соціального страхування.

Не менш відомою є шведська модель, про яку заговорили у 60-ті роки минулого століття. Суть цієї моделі досить повно висвітлюється в економічній

літературі [44]. Тому звернемо увагу лише на той факт, що досягнення високих соціальних стандартів у країні стало можливим за рахунок активної ролі держави, яка не тільки не відкидала ринкових принципів ведення господарства, а навпаки, всіляко їх використовувала для досягнення соціальних цілей.

Сьогодні в економічній літературі ми можемо знайти найрізноманітніші підходи до виділення тих чи інших соціально-економічних моделей. Разом з тим, більшість дослідників звертають увагу на загальний опис моделі без використання більш-менш доступних кількісних параметрів та критеріїв. Спробуємо заповнити цю нішу в економічних дослідженнях.

На наш погляд, для систематизації наших знань про соціально-економічні моделі доцільно виділити їх типи, види та національні соціально-економічні моделі конкретних країн (рис. 2.2)

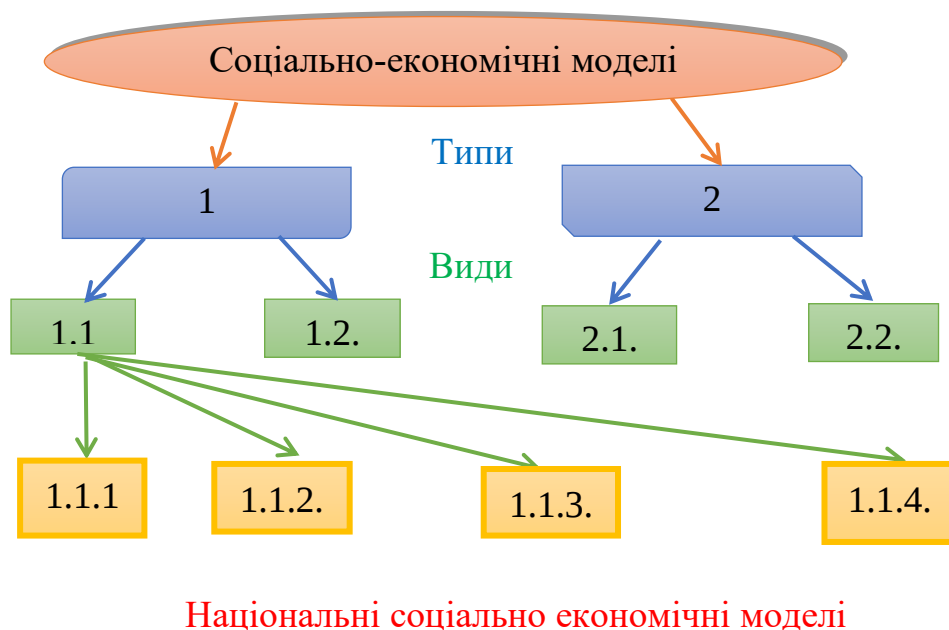

Рис.2.2. Типи, види та національні варіанти соціально-економічних моделей

Типи соціально-економічних моделей виділяються за найбільш загальними, сутнісними критеріями, які відрізняють одну соціально-економічну систему від іншої: пануючий тип власності, основні цінності суспільства, домінуючий механізм регулювання, тощо. Традиційно у сучасній економічній літературі виділяють два типи соціально-економічних моделей: ринковий та неринковий. Останній тип може називатися по-різному: господарство, що управляється

централізовано (В. Ойкен), централізований порядок (Ф. Хайєк), розподільча економіка (С. Кoen), адміністративно-командна система (Г.Х. Попов). Однак це не змінює його суті, яка полягає у запереченні приватної власності, відсторонення ринку від виконання ним регулюючих функцій, гіпертрофуванні ролі держави як регулятора економічних процесів, висування на перший план так званих суспільних інтересів при повному ігноруванні індивідуальних. В історичному плані до неринкових економічних (але не соціально-економічних!) моделей можна віднести традиційну економіку, основану на натуральному господарстві. У сучасному ж світі таких економічних моделей не так багато. Зазвичай до них відносять економічну модель КНДР, певною мірою Куби, Венесуели, ряду країн Африки, де панують військові режими.

Інколи на противагу ринковому та неринковому типу економічних моделей виділяють соціально-економічну систему (і відповідно соціально-економічну модель) змішаної економіки. У певному контексті це справедливо, особливо коли мова йде про так звані «чисті» моделі. Змішана економіка якраз не є чистою моделлю. Однак за своєю суттю змішана економіка у її сучасному розумінні є ринковою економікою, адже для неї властиві усі атрибути останньої: приватна власність, свобода підприємництва, ринкові механізми саморегулювання. Посилення ж ролі держави, навіть її зрівняння з ринком у якості регулятора не підірвало основні засади ринковості економічної системи. Тому у наших подальших дослідженнях ми не будемо окремо виділяти модель змішаної економіки, розуміючи, що абсолютна більшість соціально-економічних моделей сучасного світу є ринкового типу змішаної форми.

Численні спроби порівняння економічних моделей різних країн, намагання виділити в них щось спільне, що їх об'єднує та є особливості функціонування соціально-економічних моделей у різних умовах породили особливий розділ економічної науки, який отримав назву економічної компаративістики, яка особливо швидко розвивається з кінця XX століття. Уже написані не тільки фундаментальні дослідження [45;46], але й підручники [40; 47]. Однак досягти більш-менш єдиного підходу щодо критеріїв виділення тих чи інших видів

моделей поки-що не вдалося. І це певною мірою виправдано. По-перше, соціально-економічне життя дуже надзвичайно багатогранне, й завжди знайдеться якийсь аспект, який буде властивий для ряду країн. І це дасть підставу говорити про належність їх моделей до одного виду. По-друге, різні дослідники ставлять перед собою свої особливі цілі. А тому й класифікація моделей може бути різною. Наведемо кілька прикладів.

А.І. Козлова виділяє три головні моделі економічного розвитку країни. Це:

- ресурсна модель. Ця модель головним чином орієнтується на природні ресурси, виробництво та гроші. При цьому високотехнологічні виробництва залишаються на другому плані;

- інноваційна модель. Навпаки, у цій моделі, з одного боку, гроші трансформуються у знання та інновації, а з іншого боку, інноваційні товари перетворюються на гроші;

- інтелектуально-донорська модель. Вона у чомусь схожа на інноваційну, однак не завершується виробництвом інноваційного товару [48, с.126].

Такий підхід абсолютно виправданий, коли ставиться завдання знайти такий прототип економічної моделі, наслідуючи який можна було б підвищити інноваційність української економіки.

Зовсім інші критерії виділення видів соціально-економічних моделей демонструє С.І. Кочук. Вона виділяє ліберальну (або приватно-корпоративну) модель, для якої властиве «помітне домінування приватної власності, законодавче забезпечення максимальної свободи суб'єктів ринку; обмеженість сфери державного регулювання проведенням макроекономічної політики; відносно невелика частка держбюджету у ВВП та питома вага державних інвестицій і виплат соціального забезпечення у структурі державних видатків; законодавче забезпечення максимальної дії принципів конкуренції та підприємництва; високий рівень соціальної диференціації» [34, с.7]. Ця модель властива для США, Великої Британії, Нідерландів, Ірландії, Нової Зеландії. Неоліберальна модель забезпечує індивідуальну свободу через укріплення та стимулювання приватної власності на засоби виробництва. Соціально-орієнтована модель економічного

розвитку (перетинається з неоліберальною, інколи ототожнюється) представлена Німеччиною часів В. Ойкена. Неоінституційна модель була реалізована у Скандинавських країнах, а патерналістська модель – у цілому ряді азійських країн (Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур) [34].

Ш.Ж. Рамазанов справедливо зазначає, що потрібно по-різному підходити до класифікацій соціально-економічних моделей країн з розвинутою ринковою системою та тих, які ще тільки знаходяться на цьому шляху. Наприклад, так звана азійська модель (Китай та ряд інших країн Східної та Південно-Східної Азії) не є завершеною моделлю функціонування. Це по суті модель переходу до ринкової системи [36, с.17].

Досліджуючи особливості економічного розвитку країн Вишеградської четвірки А.О. Задоя обґрунтовує критерії споживацько-орієнтованої та інвестиційно-орієнтованої моделі [49]. Досить детальний опис різних моделей економічного розвитку наводить І.Ю. Штулер [50].

Однак найбільше розбіжностей в описі національних соціально-економічних моделей. Хоча термін «національні моделі» було долучено до наукового обігу порівняно недавно (остання третина XX століття), кількість досліджень, присвячених цій тематиці, досить значна. Тут спостерігається дві крайності. На думку деяких авторів, існує лише три моделі національних економік: американська, німецька та шведська. Усі інші можна звести до цих трьох, звичайно, враховуючи національну специфіку. Сьогодні досить часто до них додають й так звану азійську або східну модель [51]. Вона дійсно оригінальна та враховує особливості менталітету населення цього регіону. Основним її змістом є переорієнтація зі споживання на інвестування. Штучно занижені ставки банківського процента (як по вкладам, так і по кредитах) створюють для бізнесу сприятливі умови розвитку підприємництва. З іншого ж боку, це не стало перешкодою для заощаджень, оскільки втрати від низького рівня доходності населення намагалося компенсувати їх розміром. Така модель ніколи б не спрацювала у західних країнах з таким посиленням акцентом її населення на споживання.

Іншою ж крайністю є визнання того факту, що кожна країна має свою власну соціально економічну модель. Оскільки ж ситуація у кожній країні є специфічною, то й кількість соціально-економічних моделей буде відповідати кількості країн. Тому й з'являються описи іспанської, італійської, грецької та багатьох інших національних моделей.

Найчастіше представники тих чи інших країн висувують та обґрунтовують власну національну модель. Прикладом може послужити дослідження білоруських учених, які вважають, що за останні 20 років у Білорусії сформувалася оригінальна соціально-економічна модель, яка має наступні особливості:

1. Сформована ефективна система державного управління, яка забезпечує стабільний політичний та економічний розвиток, підтримує громадський порядок та безпеку у країні.

2. Може максимально реалізувати національні інтереси через багатовекторну зовнішньоекономічну політику.

3. Забезпечує рівність усіх форм власності з урахуванням специфіки білоруського інституціонального середовища.

4. Реалізує ефективну соціальну політику держави в межах наявних бюджетних обмежень [36, с.3].

Однак наведений опис, на нашу думку, містить більше політичних тверджень, ніж розкриває суть існуючої у Білорусії соціально-економічної моделі.

Ми досить критично ставимося взагалі до твердження про існування національних соціально-економічних моделей, тим більше для кожної країни. По-перше, саме визначення «модель» є певною абстракцією. Словники роз'яснюють значення слова модель через його синоніми - міра, аналог, зразок, взірець. Модель не може бути абсолютно унікальною й неповторною. Навпаки, соціально-економічна модель, як правило, має кілька реальних аналогів, які мають свою специфіку, але зберігають загальні ознаки моделі. Тому навіть коли назва якоїсь моделі й прив'язується до назви країни (наприклад, американська модель), то частіше за все мається на увазі не просто скан економіки США, а її узагальнення з

виділенням характерних рис, які можуть повторюватися (й реально повторюються) в економіках інших країн. Характерною у цьому плані є поступова трансформація «шведської моделі» на «скандинавську модель», а «японської моделі» - на «азійську».

По-друге, соціально-економічна модель – це результат тривалого історичного розвитку, у ході якого формуються стійкі риси певної соціально-економічної системи. Сьогодні у світі налічується велика кількість країн з транзитивною економікою, для яких зарано говорити про сформовані соціально-економічні моделі. Адже їх соціально-економічна система зараз може принципово відрізнятися від того, що було десять чи навіть років тому.

Проведений аналіз підтверджує необхідність розробки більш чіткої системи критеріїв та кількісних показників, за якими доцільно виділяти соціально-економічні моделі суспільства. Ті реальні зміни, які відбулися у суспільному житті починаючи з другої половини ХХ століття, свідчать, що сьогодні уже не можливо вписати моделі у просту лінійну схему, де конкретна модель є поєднанням у різних пропорціях ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки. Поява соціального компоненту підштовхує перейти до трьохвимірному умовного представлення сучасних соціально-економічних моделей суспільства. Спробуємо це зробити за допомогою тетраедра, який ми назвали пірамідою соціально-економічної моделі (рис. 2.3.).

назвали пірамідою соціально-економічної моделі (рис. 2.3.).

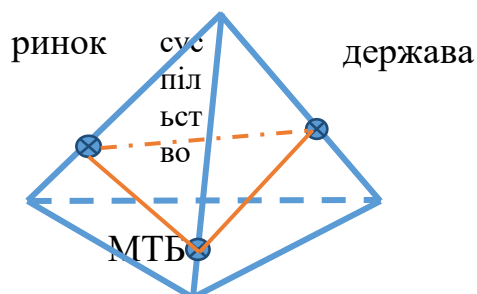

Рис. 2.3 Піраміда соціально-економічної моделі (розроблено автором).

Основу піраміди соціально-економічної моделі становить та матеріально-технічна база (МТБ), яка сформувалася у конкретній країні на даний час. Саме вона, власне кажучи, і визначає можливості країни розв'язувати як економічні,

так і соціальні проблеми. Ребра тетраедра означають, відповідно, ринок, державу та суспільство. Усі вони рівноцінні, що й підкреслюється однаковим розміром ребер. Точка на кожному ребрі показує, яка питома вага кожного компонента у системі регулювання соціально-економічної системи (в сумі вони дають 1 або 100%). Збалансованою можна вважати таку модель, у якій сила кожного компоненту має однакове значення. Іншими словами, ринку, державі та суспільству відводиться $1/3$ загальної сили. У цьому випадку співвідношення площі основи піраміди та площі, яка утворена перетином піраміди від з'єднання точок на ребрах, буде найбільшою. Посилення ж ролі будь-якого компоненту може відбуватися лише за рахунок іншого. При цьому площа зрізу піраміди буде збільшуватися, зменшуватиметься співвідношення площ, що буде свідчити про виникнення певних дисбалансів в економічній системі.

На нашу думку, слід погодитися з авторами фундаментального дослідження соціально-економічних моделей, що у довготривалій перспективі «перемагають ті країни, які створюють більш ефективну соціально-економічну модель, що гармонійно поєднує сприятливі умови для розвитку господарської діяльності з комфортними умовами для роботи та життя населення» [36, с.4].

Таким чином, ідентифікувати соціально-економічну модель можна за трьома критеріями:

1. Роль держави у регулюванні соціально-економічних процесів.
2. Ступінь лібералізації внутрішньої та зовнішньої діяльності бізнесу.
3. Інклюзивність економічного розвитку.

У табл. 2.1 наведені показники, які можуть бути використані для розкриття змісту відповідних критеріїв.

Ідентифікувати соціально-економічну модель тієї чи іншої країни можливо лише порівнюючи її показники з аналогічними даними по інших країнах. Таке порівняння дає можливість адаптувати оцінку до відповідного історичного періоду, який і характеризується саме загальним середовищем. Для цього порівняльна база повинна бути досить представницькою (на нашу думку кількість порівнюваних країн повинна бути на меншій від 30).

Таблиця 2.1.

Критерії та показники ідентифікації соціально-економічних моделей
(розроблено автором)

Критерії		Показники	
1.	Роль держави у регулюванні соціально-економічних процесів	1.1.	Питома вага загальної державної заборгованості у ВВП країни (General government gross debt, G_1)
		1.2.	Питома вага доходів держави від податків у ВВП країни (Tax revenue, G_2)
		1.3.	Питома вага загальних кінцевих споживчих витрат держави у ВВП країни (General government final consumption expenditure, G_3)
2.	Ступінь лібералізації внутрішньої та зовнішньої діяльності бізнесу.	2.1.	Податки та збори у відсотках від прибутку (Total tax and contribution rate, M_1)
		2.2.	Внутрішні кредити приватному сектору у відсотках від ВВП (Domestic credit to private sector, M_2)
		2.3.	Місце країни у міжнародному рейтингу DoingBusiness (Ease of doing business index, M_3)
3.	Інклюзивність економічного розвитку	3.1.	Нерівномірність розподілу багатства (Wealth Gini, S_1)
		3.2.	Індекс людського розвитку (Human development index, S_2)
		3.3.	Показник бідності (Poverty Rate, S_3)

Нами розроблена методика класифікації соціально-економічних моделей країн у залежності від співвідношення сил «державо-ринок-суспільство», яка базується на ранжуванні країн за 9 показниками та оцінці відхилення середніх значень за кожною групою показників від ідеального розподілу сили. Спробуємо апробувати запропоновану методику через проведення класифікації соціально-економічних моделей європейських країн.

В основі запропонованої методики лежить теза про те, що в ідеально збалансованій соціально-економічній моделі держава, ринок та суспільство мають

однакову силу. Звичайно, у тих чи інших історичних умовах (або навіть якихось особливостях поточного періоду) може посилюватися дія того чи іншого компонента. Але якщо це відбувається одночасно у всіх країнах (діє загальна тенденція), то рейтинг країни за цим показником у порівнянні з іншими залишиться незмінним. Іншими словами, якщо у країни збалансоване співвідношення «держава-ринок-суспільство», то її рейтинг у групі виділених країн буде приблизно однаковим за усіма показниками.

Кроками реалізації запропонованої нами методики ідентифікації та класифікації соціально-економічних моделей повинні бути наступні:

1. Визначення групи країн, соціально-економічні моделі яких будуть класифікуватися. Критерії відбору країн можуть бути різними (рівень розвитку, територіальна належність, спільна історія тощо). Слід розуміти, що оцінка соціально-економічної моделі тієї чи іншої країни буде відображати загальну ситуацію у відібраній групі. Адже результати оцінювання будуть відчувати на собі вплив не тільки тих процесів, які відбуваються у всередині якоїсь конкретної країни, але й того, що діється у інших країнах. Наприклад, якщо кілька країн у силу певних причин посилюють роль держави та просуваються за цими показниками вгору по рейтингу, то для інших країн це одночасно буде означати зниження рейтингових позицій, хоча їх показники можуть залишатися незмінними.

У нашому аналізі ми скористаємося територіальним підходом, взявши за основу територію Європи. При цьому до аналізу не включається ряд карликових країн та територій, які не є показовими. Крім того, по цих країнах досить часто відсутні необхідні статистичні дані.

2. Формування бази статистичних даних. По кожній країні, включеній до переліку, необхідно отримати показники, які перелічені у табл.2.1. Джерелом цих даних можуть бути сайти Світового банку, Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних організацій.

3. Ранжування та визначення середнього рейтингу за групою показників. Країни повинні бути прореєстровані за показниками G1, G2, G3, M2, S2 від

більшого значення до меншого, а за показниками M1, M3, S1, S3 – від меншого до більшого. Потім за кожною групою показників розраховується середнє значення, як проста середня арифметична (GA, MA, SA).

4. Розрахунок інтегральних показників впливу держави, ринку та суспільства. Це можна зробити за наступними формулами:

$$G_i = \frac{M_A + S_A}{2(G_A + M_A + S_A)} \quad (2.1)$$

$$M_i = \frac{G_A + S_A}{2(G_A + M_A + S_A)} \quad (2.2)$$

$$S_i = \frac{G_A + M_A}{2(G_A + M_A + S_A)} \quad (2.3)$$

5. Інтерпретація отриманих результатів. Соціально-економічна модель можна вважати збалансованою, коли розраховані показники коливаються у межах 0,26-0,40 (найбільш впливовий чинник не перевищує найменш впливовий у 1,5 рази). Якщо ж коливання не вкладаються у ці межі, то слід говорити про незбалансовану модель з посиленням (або навіть гіпертрофованим) елементом.

Табл. 2.2 містить дані про рейтинги (R) країн Європи за показниками сили держави та розрахунок середнього рейтингу. Джерелом інформації для складання таблиці стали матеріали сайту Всесвітнього банку. У більшості випадків дані наводяться за 2018 р. Разом з тим, інколи використані дані 2017 р., оскільки свіжіша інформація відсутня. Це ж стосується й наступних таблиць. Однак, на нашу думку, це не впливає на результати аналізу, оскільки показники, які використовуються, не є надто динамічними та не змінюються суттєво щорічно. Тим більше навіть незначна зміна показника не впливає суттєво на рейтинг країни. А саме рейтинговий підхід використовується у нашій методиці, що робить її менш чутливою до щорічних змін.

Слід звернути увагу ще на один методичний прийом, який використовується у запропонованому підході. Це усереднення рейтингу за трьома показниками у кожній групі.

Показники сили впливу держави для країн Європи*

Країна	G ₁		G ₂		G ₃		G _A
	%	R	%	R	%	R	
Австрія	73,8	9	25,4	4	19,3	15	9,33
Албанія	69,9	12	18,6	21	11,1	36	23,00
Бельгія	102	4	23,3	10	23,1	7	7,00
Болгарія	20,4	34	20,1	20	16,7	27	27,00
Велика Британія	86,8	7	25,4	5	18,5	20	10,67
Греція	184,9	1	26,2	3	19,1	16	6,67
Данія	34,3	28	33,4	1	24,3	2	10,33
Естонія	8,3	36	21	17	19,6	13	22,00
Ірландія	63,7	13	18,3	24	11,9	34	23,67
Ісландія	37,6	25	23,3	11	23,6	4	13,33
Іспанія	97,1	6	13,9	33	18,6	19	19,33
Італія	132,2	2	23,1	13	19	17	10,67
Латвія	35,9	27	23,6	9	17,8	23	19,67
Литва	34,2	29	16,6	30	16,5	30	29,67
Люксембург	21,4	33	25,3	6	16,7	26	21,67
Молдова	29,7	32	17,7	27	14,7	33	30,67
Нідерланди	52,4	18	23,1	12	24,2	3	11,00
Німеччина	61,7	14	11,5	34	19,9	11	19,67
Норвегія	40	23	23,9	7	23,4	6	12,00
Північна Македонія	40,5	22	17,6	28	15,2	31	27,00
Польща	48,9	19	16,8	29	17,8	22	23,33
Португалія	120,1	3	22,5	15	17	25	14,33
Росія	14,6	35	11,5	35	17,4	24	31,33
Румунія	36,7	26	15,4	31	16,6	28	28,33
Сербія	54,5	17	18,6	22	16,6	29	22,67
Словаччина	48,9	20	17,8	26	18,6	18	21,33
Словенія	70,4	11	18,4	23	18,3	21	18,33
Туреччина	30,2	31	17,9	25	14,8	32	29,33
Угорщина	70,8	10	22,9	14	19,7	12	12,00
Україна	60,2	15	20,2	19	20,8	9	14,33
Фінляндія	59,3	16	20,8	18	22,7	8	14,00
Франція	98,4	5	23,8	8	23,4	5	6,00
Хорватія	74,6	8	21,6	16	19,5	14	12,67
Чехія	32,6	30	14,9	32	20	10	24,00
Швейцарія	40,5	21	10,1	36	11,8	35	30,67
Швеція	38,5	24	27,6	2	26	1	9,00

*Розраховано за [27; 52].

Підбір показників, що характеризують силу держави, ринку та суспільства, здійснювався таким чином, щоб охопити різні аспекти. Так, наприклад, характеристика ролі держави у соціально-економічній моделі включає як джерела формування її ресурсів (податки та запозичення), так і напрямки їх використання (кінцеві споживчі витрати). Аналіз даних табл. 2.2 показує, що рейтинг країни за цими показниками може суттєво відрізнятись. Наприклад, Греція посідає першу сходинку за показником державного боргу, третю за питомою вагою доходів держави від податків у ВВП, але лише 16-та за питомою вагою кінцевих споживчих витрат держави у ВВП. Навпаки, Швеція за цим показником є першою, а от за питомою вагою державного боргу у ВВП лише двадцять четверта. Подібна картина спостерігається і у співвідношенні показників Данії.

Звичайно, є група країн, для яких рейтинги за усіма трьома показниками досить близькі. Так, для Литви вони коливаються у межах 29-30, для Словаччини від 18 до 26, для Угорщина від 10 до 14. Для більшості ж країн розриви між кращим та гіршим показником рейтингу перевищують 10 позицій. Однак використання у подальшому усередненого рейтингу дозволяє нівелювати ці відхилення та отримати узагальнений рейтинг державного впливу. При більш детальному аналізі уже підсумкових результатів можна буде знову повернутися до окремих показників, щоб з'ясувати причини того чи іншого рівня державного впливу у соціально-економічній моделі конкретної країни.

Табл. 2.3 та 2.4 містять відповідні показники для розрахунку сили ринку та суспільства. Тут також спостерігаються значні коливання рейтингів країн за окремими показниками, які нівелюються через розрахунок середнього рейтингу.

Цікаві результати дає співставлення середніх рейтингів країн за силою ринку та суспільства. Так, для більшості колишніх, так званих, соціалістичних країн рейтинги за силою суспільства виявляються значно вищими, ніж за силою ринку. Виключення становлять тільки Естонія, Словенія та Росія, де ці показники майже співпадають, а також Північна Македонія, де сила ринку значно переважає як за рахунок сили суспільства, так і держави.

Показники сили впливу ринку для країн Європи*

Країна	M ₁		M ₂		M ₃		M _A
	%	R	%	R	I	R	
Австрія	51,4	32	84,2	14	27	13	19,67
Албанія	36	12	33	33	82	36	27,00
Бельгія	55,4	34	68,1	18	46	26	26,00
Болгарія	28,3	7	51,3	25	61	32	21,33
Велика Британія	30,6	9	134,7	4	8	2	5,00
Греція	51,9	33	89,2	13	79	35	27,00
Данія	23,8	5	161,8	2	4	1	2,67
Естонія	47,8	28	61,7	21	18	7	18,67
Ірландія	26,1	6	41,1	29	24	11	15,33
Ісландія	31,9	11	92,3	12	26	12	11,67
Іспанія	47	27	99,7	9	30	15	17,00
Італія	59,1	35	77	16	58	31	27,33
Латвія	38,1	17	36,6	31	19	8	18,67
Литва	42,6	23	40,6	30	11	5	19,33
Люксембург	20,4	3	107,6	6	72	34	14,33
Молдова	38,7	18	23,2	36	48	27	27,00
Нідерланди	41,2	21	105,8	7	42	23	17,00
Німеччина	48,8	29	78,7	15	22	10	18,00
Норвегія	36,2	13	144,3	3	9	3	6,33
Північна Македонія	13	1	50,3	26	17	6	11,00
Польща	40,8	20	52,7	23	40	21	21,33
Португалія	39,8	19	97,6	10	39	20	16,33
Росія	46,2	26	75,9	17	28	14	19,00
Румунія	20	2	25,9	35	55	30	22,33
Сербія	36,6	15	41,4	28	44	24	22,33
Словаччина	49,7	31	61,8	20	45	25	25,33
Словенія	31	10	43,4	27	37	19	18,67
Туреччина	42,3	22	68	19	33	17	19,33
Угорщина	37,9	16	32,9	34	52	29	26,33
Україна	45,2	24	34,5	32	64	33	29,67
Фінляндія	36,6	14	93,9	11	20	9	11,33
Франція	60,7	36	104,7	8	32	16	20,00
Хорватія	20,5	4	55,8	22	51	28	18,00
Чехія	46,1	25	52,1	24	41	22	23,67
Швейцарія	28,8	8	174,6	1	36	18	9,00
Швеція	49,1	30	131,9	5	10	4	13,00

*Розраховано за [27].

Таблиця 2.4

Показники сили впливу суспільства для країн Європи*

Країна	S ₁		S ₂		S ₃		S _A
	К	Р	індекс	Р	К	Р	
Австрія	78,8	28	0,914	12	9	25	21,67
Албанія	44,8	1	0,791	33	7,7	17	17,00
Бельгія	63	15	0,919	11	9,1	26	17,33
Болгарія	52,9	8	0,816	29	3,8	11	16,00
Велика Британія	73,5	26	0,920	10	10,9	31	22,33
Греція	67,7	19	0,872	20	14,8	35	24,67
Данія	80,9	31	0,930	8	5,5	13	17,33
Естонія	56,4	12	0,882	19	12,5	32	21,00
Ірландія	81,3	32	0,942	3	9,2	27	20,67
Ісландія	46,7	4	0,938	5	6,5	16	8,33
Іспанія	65,7	17	0,893	15	15,3	36	22,67
Італія	66	18	0,883	18	13,7	34	23,33
Латвія	53,6	9	0,854	24	0,9	4	12,33
Литва	51,6	7	0,869	22	2,7	10	13,00
Люксембург	68,1	20	0,909	13	8,1	21	18,00
Молдова	47,9	5	0,711	36	1,4	6	15,67
Нідерланди	73	25	0,933	7	7,9	19	17,00
Німеччина	79,1	29	0,939	4	9,5	29	20,67
Норвегія	80,5	30	0,954	1	8,1	22	17,67
Північна Македонія	56,4	13	0,759	34	10	30	25,67
Польща	71,7	24	0,872	20	0,3	1	15,00
Португалія	70,9	23	0,850	25	13,5	33	27,00
Росія	82,6	34	0,824	28	0,3	2	21,33
Румунія	62,3	14	0,816	29	4,5	12	18,33
Сербія	54,2	10	0,799	32	1,4	7	16,33
Словаччина	46,3	3	0,857	23	8,7	24	16,67
Словенія	55,1	11	0,902	14	9,4	28	17,67
Туреччина	81,8	33	0,806	31	2,4	9	24,33
Угорщина	45,3	2	0,845	26	1	5	11,00
Україна	90,1	36	0,750	35	0,5	3	24,67
Фінляндія	76,7	27	0,925	9	6,3	15	17,00
Франція	70,2	22	0,891	16	8,2	23	20,33
Хорватія	49,8	6	0,837	27	1,9	8	13,67
Чехія	64,8	16	0,891	16	5,9	14	15,33
Швейцарія	69,4	21	0,946	2	7,8	18	13,67
Швеція	83,4	35	0,937	6	8	20	20,33

*Розраховано за [41; 53].

Матеріали табл. 2.2-2.4 дають можливість розрахувати інтегральні показники сили держави, ринку та суспільства (за формулами 2.1-2.3) та провести

відповідну класифікації соціально-економічних моделей європейських країн за рівним їх збалансованості (табл. 2.5). Ідеально збалансованими соціально-економічними моделями можна вважати такі, у яких кожний компонент має рівну силу впливу, тобто інтегровані показники будуть в межах 0,33-0,34. Єдиною країною, чия соціально-економічна модель відповідає вказаним вимогам, є Словенія. Нам уже доводилося аналізувати можливості використання досвіду Словенії для формування соціально-економічної моделі України [52].

Таблиця 2.5

Класифікація європейських країн за рівнем збалансованості їх соціально-економічних моделей*

Країна	G_i	M_i	S_i
<i>Збалансовані, близькі до ідеального</i>	30-37		
Албанія	0,33	0,30	0,37
Естонія	0,32	0,35	0,33
Ірландія	0,30	0,37	0,33
Іспанія	0,34	0,36	0,31
Люксембург	0,30	0,37	0,33
Німеччина	0,33	0,35	0,32
Польща	0,30	0,32	0,37
Сербія	0,32	0,32	0,37
Словаччина	0,33	0,30	0,37
Словенія	0,33	0,33	0,34
Туреччина	0,30	0,37	0,33
Фінляндія	0,33	0,37	0,30
Хорватія	0,36	0,30	0,35
<i>Збалансовані в основному</i>	26-40		
Болгарія	0,29	0,33	0,38
Ісландія	0,30	0,32	0,38
Латвія	0,31	0,32	0,38
Литва	0,26	0,34	0,40
Молдова	0,29	0,32	0,39
Нідерланди	0,38	0,31	0,31
Португалія	0,38	0,36	0,27
Росія	0,28	0,37	0,35
Румунія	0,29	0,34	0,37
Угорщина	0,38	0,23	0,39
Україна	0,40	0,28	0,32
Чехія	0,31	0,31	0,38
Швеція	0,39	0,35	0,26

Таблиця 2.5 (продовження)

Класифікація європейських країн за рівнем збалансованості їх соціально-економічних моделей*

<i>Незбалансовані з переважajúчим впливом ринку</i>		41-45	
Велика Британія	0,36	0,43	0,21
Норвегія	0,33	0,41	0,25
Північна Македонія	0,29	0,41	0,30
Швейцарія	0,21	0,42	0,37
<i>Незбалансовані з гіпертрофованим переважанням ринку</i>		Більше 45	
Данія	0,33	0,46	0,21
<i>Незбалансовані з переважajúчим впливом держави</i>	40-45		
Австрія	0,41	0,31	0,29
Бельгія	0,43	0,24	0,33
Греція	0,44	0,27	0,29
Італія	0,41	0,28	0,31
Франція	0,44	0,28	0,28

*Розраховано і складено автором.

Якщо інтегровані показники відхиляються від нормальних значень на 10%, тобто знаходяться у межах від 0,30 до 0,37, то такі моделі можна вважати збалансованими та близькими до ідеального стану. Ця група є досить численною: до неї входить 12 країн Європи. Вона на половину складається з країн, які мають уже вікові ринкові традиції та не відхилялися від природно-історичного шляху розвитку (Ірландія, Іспанія, Люксембург, Німеччина, Туреччина, Фінляндія), так і порівняно молоді ринкові економіки, де успішно відбулися трансформації у 90-х роках минулого століття (Албанія, Естонія, Польща, Сербія, Словаччина та Хорватія).

До групи в основному збалансованих можна віднести ті соціально-економічні моделі, де інтегрований показник найвпливовішого елемента не перевищує показник найслабкішого елемента більше ніж на 50%, тобто коливання відбуваються в межах 0,26-0,40. До цієї групи увійшло 13 країн, зокрема й Україна. Однак вона є дуже неоднорідною. Тому ми можемо виділити у ній кілька підгруп. Першою з них може бути підгрупа з посиленням соціальним

компонентом. Сюди можна віднести ті країни, у яких інтегральний показник сили суспільства дорівнює 0,38 та більше. Це, зокрема, Болгарія, Ісландія, Латвія, Литва, Молдова та Чехія. До другої підгрупи можна віднести країни з посиленням державним компонентом: Нідерланди, Португалія, Україна, Швеція. Так, українська модель має показник впливу держави 0,40. Це найвищий показник для усієї групи. Досягається він за рахунок подавлення ринкової сили, інтегрований показник якої складає лише 0,28. Це ще раз підтверджує необхідність прискорення ринкових реформ, без проведення яких є загроза залишити цю групу, та перейти до країн з незбалансованими соціально економічними моделями.

Особливо слід сказати про економічну модель Угорщини. Вона не відповідає встановленим критеріям другої групи (інтегрований показник сили ринку складає лише 0,23. Це взагалі найнижчий показник серед досліджуваних країн. Однак ми залишили її у цій групі, оскільки показники ні державної сили, ні сили суспільства не перетнули межу у 0,40, а тому не можна виділити переважаючого елемента.

Моделі 10 країн можна класифікувати як такі, що є незбалансованими. При чому рівно половина з них має перевагу ринкового елемента (Велика Британія, Норвегія, Північна Македонія, Швейцарія та Данія (при чому остання з них – з гіпертрофованим переважанням: 0,46)) і стільки ж – перевагу держави (Австрія, Бельгія, Греція, Італія та Франція). Усі ці країни, за виключенням Північної Македонії, відносяться до категорії розвинених країн.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

1. Та чи інша соціально-економічна модель не пов'язана жорстко з рівнем розвитку країни: як серед країн з збалансованою соціально-економічною моделлю, так і з незбалансованою є багато успішних економік.

2. На формування тієї чи іншої соціально-економічної моделі чинить вплив історичне минуле країни, що особливо проявилось у посиленому елементі суспільства в моделях колишніх соціалістичних країн.

3. Серед досліджуваних країн не виявлено жодної, у якій би сформувалася модель з суттєвим переважанням впливу суспільства. Не підтвердилися

очікування, що така ситуація існує у Скандинавських країнах в силу досить поширеного уявлення про «скандинавський соціалізм». Навпаки, у Швеції та Данії показники сили суспільства є одними з найнижчих (0,26 та 0,21, відповідно).

Здійснена класифікація соціально-економічних моделей європейських країн створює хороше підґрунтя для вивчення їх впливу на інші важливі аспекти життя суспільства: на економічну динаміку, стійкість системи до кризових потрясінь, здатність оперативно реагувати на виклики сучасності, тощо. Саме ці проблеми стануть предметом наступних досліджень [55].

2.2. Оцінка стану соціально-економічного середовища України та перспективи розвитку

В контексті оцінки середовища, в якому формується соціально-економічна модель України необхідно враховувати зміну парадигми розвитку нашої країни. Тому, ми можемо констатувати, що на даному етапі процес реформ і змін, які пов'язані з переходом на ринкову модель економіки і соціальних стандартів західного зразка, має суттєвий вплив на трансформацію багатьох аспектів функціонування як державних інституцій, так і суспільних настроїв. Разом з цим відбувається формування нових цілей і орієнтирів, спрямованих на створення ефективної моделі управління національною економікою та соціальним розвитком.

Перш за все хотілося б відзначити, що, аналізуючи результати дослідження параграфу 2.1., ми можемо прийти до висновку щодо визначеного співвідношення різноспрямованих сил дії з боку держави, ринку та суспільства в розрізі діючої соціально-економічної моделі в Україні. Як вже зазначалося раніше, ідеальним варіантом можна вважати рівномірний розподіл сил впливу цих складових. Тому, для визначення бажаних тенденцій і змін, розглянемо динаміку економічних і соціальних процесів в Україні за останні роки.

До показників, які характеризують участь держави в соціально-економічних процесах в країні, крім зазначених у таблиці 2.1., можна додати ще кількість

державних підприємств; кошти, які перерозподіляються через бюджет; державні витрати на охорону здоров'я; військові державні витрати та ін. І таке дослідження буде проведено, але не в рамках цієї роботи. В даному випадку нас цікавить динаміка вже певних показників в параграфі 2.1. для отримання картини, яка буде характеризувати якісні зміни у формуванні вектору розвитку і становлення соціально-економічної моделі України.

Спочатку розглянемо динаміку показників ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів (табл. 2.6.)

Таблиця 2.6.

Динаміка показників ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів, 2008-2019 рр.*

Рік	Питома вага загальної державної заборогованості у ВВП країни, %	Питома вага доходів держави від податків у ВВП країни, %	Питома вага загальних кінцевих споживчих витрат держави у ВВП країни, %
2008	20,4	17,9	16,9
2009	35,4	16,4	19,2
2010	40,6	15,5	19,4
2011	36,9	18,5	17,4
2012	37,5	18,3	18,7
2013	40,5	17,5	18,6
2014	70,3	17,3	18,7
2015	79,5	20,4	18,9
2016	81,2	19,6	18,6
2017	71,6	20,0	20,7
2018	60,6	20,1	20,8
2019	50,1	19,2	19,9

*Складено за [27; 52].

Ми не випадково взяли період з 2008 по 2019 р - це допоможе нам об'єктивно порівняти динаміку в кризові роки розвитку як в слідстві глобального

економічного спаду, так і через політичну кризу в Україні 2013-2014 рр. з подальшими подіями в Криму і на Донбасі і військовою агресією РФ. Крім цього, 2019 г. - період початку чергового світової кризи, який викликаний не тільки пандемією, але і циклічним розвитком економіки.

Як ми бачимо з таблиці 2.6., роль держави в нашій країні безумовно зростає. Причому це пов'язано не тільки з економічними потрясіннями. На підтвердження цього служать порівняно низькі показники 2008-2010 років. Виходячи з цього, ми можемо прийти до висновку про неможливість в даний час побудови в Україні неоліберальної моделі розвитку з мінімальним втручанням держави в економічні та соціальні процеси. Ця неможливість визначається як зовнішніми (війна, втрата частини території, порушення зовнішніх торгових зв'язків і ін.), так і внутрішніми причинами (корупція, недієздатні державні інституції, покликані контролювати дотримання прозорих ринкових правил, застаріла законодавча база і інфраструктура). Перехід великих повноважень у формуванні соціально-економічних зв'язків в країні на користь держави одночасно вказує на неспроможність ринку до самоврядування і впорядкування. Про це можна судити з динаміки показників, які характеризують ступінь лібералізації внутрішньої і зовнішньої діяльності бізнесу (табл. 2.7.)

В Україні складається парадоксальна ситуація - умови для бізнесу з одного боку поліпшуються, але з іншого боку бізнес не розвивається. Про це говорить катастрофічне падіння обсягів кредитування приватного сектора. І це незважаючи на те, що облікова ставка НБУ за останні два роки була знижена в 3 рази (з 18% до 6%). Про таку ситуацію можна розглянувши докладніше чинники, які позиціонуються як ті, які впливають на легкість ведення бізнесу, а саме:

А) позитивні зміни:

- спрощення процесу отримання дозволів на будівництво (чисельні скандальні забудови та корупційна складова нівелюють ці здобутки);
- спрощення умови отримання електроенергії (але при цьому ціна на неї виросла за 10 років в 700 разів);

- спрощення реєстрації власності завдяки підвищенню прозорості системи управління земельними ресурсами (але при цьому досі немає Земельного кадастру);

Таблиця 2.7.

Динамік показників лібералізації внутрішньої і зовнішньої діяльності бізнесу, 2008-2019 рр.*

Рік	Податки і збори у відсотках від прибутку, %	Внутрішні кредити приватному сектору, % від ВВП	Місце країни у міжнародному рейтингу Doing Business, %
2008	57,2	88,4	139
2009	57,2	90,7	145
2010	55,5	78,6	142
2011	57,1	71,1	145
2012	55,4	69,6	152
2013	54,4	73,5	137
2014	52,7	75,2	112
2015	52,2	56,7	96
2016	52,3	47,3	83
2017	37,8	38,3	80
2018	41,7	34,5	76
2019	45,2	30,1	71

*Складено за [27].

- посилення захисту міноритарних інвесторів (фондовий ринок України знаходиться в повній стагнації через відсутність відповідного законодавства та стійкої недовіри потенційних міноритарних інвесторів до інститутів спільно інвестування);

- скорочення часу на імпорт завдяки спрощенню вимог сертифікації відповідності для автозапчастин (дуже сумнівне досягнення щодо захисту вітчизняних виробників та при наявності стійкого від'ємного сальдо зовнішньоторговельного балансу);

Б) негативні зміни:

- Україна відстає від світових вимог щодо поліпшення доступу до кредитної інформації;
- реєстрація бізнесу стала навпаки складнішою, не дивлячись на анонсовану діджиталізацію;
- збільшився податковий тягар на бізнес;
- остається не вирішеним врегулювання питань неплатоспроможності (немає досі закону по цивільне банкрутство, гостро стоїть проблема ліквідності деяких банків та ін.).

До цього списку слід додати втрати від карантинних обмежень, недолугу політику щодо залучення інвестицій, корупцію в судовій гілці влади, рейдерство, погану поінформованість підприємців щодо можливостей використання кредитних коштів, падіння сукупного попиту.

Саме сукупний попит, який реалізується через споживання, та інвестиційні процеси грають найважливішу роль у формуванні соціально-економічної моделі з боку ринку. Від співвідношення цих показників з обсягом ВВП буде залежити не тільки динаміка розвитку економіки, а й здатність переносити глобальні економічні кризи. Так, більш динамічно розвивається економіка з інвестиційною орієнтацією, проте економічний світовий спад краще перенесе споживацьки орієнтована країна [54]. Якщо, наприклад порівнювати показники кінцевих споживчих витрат (% від ВВП) та валових інвестицій (% від ВВП) в Україні та інших країнах, то можемо констатувати, що соціально-економічна модель нашої держави та Польщі виявляється більш споживацько орієнтована, а в Угорщині та Чехії – інвестиційно орієнтована (табл. 2.8.)

Але ситуація в Україні ще недавно була протилежною: в 2007 році показник валових інвестицій становив 32,8% (найвищий серед наведених країн для порівняння). І саме в той період національна економіка показувала швидкий динамічний ріст [56]. Це наглядно вказує на зміну парадигми соціально-економічної моделі, і в нашому випадку ця зміна не на краще. Тому необхідно спрямовувати зусилля на посилення міжнародної інвестиційної позиції країни в

час глобалізації та прискорення зростання масштабів руху капітальних ресурсів між країнами [57]. У даному контексті варто відзначити, що прибутковість інвестицій в країнах з транзитними економіками, до числа яких належить і Україна, зросла і по своїй абсолютній величині значно випереджає інші регіони. Така ситуація повинна бути використана нашою державою. Слідуючи за тенденціями світової торгівлі, необхідно робити акцент на залученні іноземних інвестицій в галузі, які найбільш динамічно розвиваються [58].

Таблиця 2.8.

Показники кінцевих витрат та валових інвестицій в Україні, Польщі,
Угорщині та Чехії, 2019 р.*

Країна	Кінцеві споживчі витрати, % від ВВП	Валові інвестиції, % від ВВП
Україна	95,2	12,6
Польща	75,5	19,8
Угорщина	68,7	28,2
Чехія	67,1	26,9

*Складено за [27].

Зовнішні ринки для українського бізнесу теж за останні роки досить сильно модифікувалися. Зміна вектору розвитку на проєвропейський, політична нестабільність, втрата значної частки ринку в країнах СНД (у першу чергу в Росії), військові дії у східних регіонах, анексія Криму – усі ці фактори призвели до кардинальних змін у товарній і географічній структурі як експорту, так і імпорту при катастрофічному падінні обсягів зовнішньої торгівлі взагалі у 2014-2015 рр. Так, у 2014 р. український імпорт скоротився на 24,9%, а експорт - на 10,6%. Наступний рік приніс ще більші втрати: у порівнянні з 2014 р. імпорт знизився на 28,6%, а експорт - на 11,9%. Варто відзначити, що позитивну динаміку експорт українських товарів та послуг показав лише в 2017 році (7,7%). Однак, саме з 2017 р. ще більш динамічно зростає й імпорт, що у свою чергу збільшує негативне сальдо зовнішньоторговельного обороту. 2017 р. став переломним у співвідношенні зовнішньоторгового обороту та ВВП країни.

Вперше сума експорту та імпорту товарів і послуг перевищила ВВП на 2,6% [59]. Це є свідченням не тільки подальшої інтеграції у світове господарство, а й зростанням залежності внутрішніх економічних процесів від стану світових ринків. Поряд з цим потрібно вказати на зростаюче від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу: в 2019 році воно 12 млрд дол. [27].

Слід також звернути увагу на поступову зміну галузевої спрямованості національної економіки, що знаходить відображення у структурі зовнішньої торгівлі. Якщо ще у 2010-2013 рр. Україну можна було сміливо відносити до індустріально-аграрних країн, то тенденції останніх років дають підстави говорити про зміну пріоритетних галузей в країні і перехід до аграрноіндустріальної моделі. За результатами 2019 р. товарна структура українського експорту по основних позиціях це наочно показує: продукція аграрного комплексу та харчової промисловості становить близько 44%, металургійного комплексу - майже 21%, машинобудування - близько 11% [28]. З роками цей розрив лише зростає. Не можна однозначно оцінити наслідки такої переорієнтації: з одного боку, харчова промисловість менше схильна до прояву негативних наслідків економічних криз, а з іншого боку, країна, яка спеціалізується на виробництві і продажу сировини (а продукція АПК і є сировиною), досить багато недоотримує через низьку додану вартість товарів [59].

Радикально змінюється також географічна структура зовнішньої торгівлі. Частка торгівлі з ЄС постійно збільшується, але найбільшу динаміку показує торгівля з Китаєм.

Ще одна група факторів має вплив на формування соціально-економічної моделі, а саме суспільні характеристики. В нашій роботі вони відображаються за допомогою показників інклюзивності економічного розвитку. Динаміку цих показників вказано в таблиці 2.9.

Необхідно звернути увагу на велику різницю між показниками розподілу багатства та доходів. Річ у тому, що показник розподілу доходів (індекс Джині) - загальноприйнятий у всьому світі і входить в розрахунок індексу інклюзивного економічного розвитку. Але, з огляду на велику частку тіньового сектора в

українській економіці (за підрахунками деяких аналітиків близько 50%), цей індикатор не відображає реальної ситуації в нашій економіці. За даними, опублікованими в звіті Всесвітнього економічного форуму (м. Давос) «Індекс інклюзивного розвитку 2018», індекс Джині для України 26,3 і є одним з найнижчих в світі (чим нижче значення, тим рівномірніше розподіляються доходи). Наприклад, такі соціально орієнтовані національні економіки, як в Швеції і Норвегії відповідно мають 25,7 і 24,9, і це підтверджує некоректність цього показника для України. А ось показник розподілу багатства в нашій країні один з найвищих (84,7), і даному випадку розшарування суспільства коректно відображено індексом [60].

Таблиця 2.9.

Показники інклюзивності економічного розвитку, 2008-2019 рр.*

Рік	Нерівномірність розподілу благ, (коеф.)		Індекс людського розвитку, (коеф.)	Показник бідності, % від загальної кількості населення
	Нерівномірність розподілу доходів	Нерівномірність розподілу багатства		
2008	26,6	66,7	0,755	7,1
2009	25,3	68,9	0,749	5,8
2010	24,8	64,0	0,755	8,6
2011	24,6	88,9	0,760	7,8
2012	24,7	89,2	0,764	9,0
2013	24,6	90,0	0,767	8,3
2014	24,0	91,9	0,771	8,6
2015	25,5	91,6	0,765	6,4
2016	25,0	91,7	0,768	3,8
2017	26,0	91,4	0,771	2,4
2018	26,3	99,5	0,774	1,3
2019		84,7	0,779	

*Складено за [60; 61; 62]

Варто відмітити, що хоча індекс людського розвитку зріс, але з таким показником наша країна втратила одну позицію в світовому рейтингу. Це пояснюється відставанням в динаміці розвитку як в економічному, так і в соціальному плані. І показник бідності не повинен вводити нас в оману, тому що цей рівень встановлений на основі національних критеріїв. Взагалі, вплив суспільства на становлення соціально-економічної моделі на даний період знизився по відношенню до показників 2005-2008 рр.

Підводячи підсумки, ми можемо на підставі проведеного аналізу окреслити основні характеристики соціально-економічної моделі України: національна економіка нашої країни фрагментарно перейшла від адміністративно-командної до ринкової системи управління, в процесі становлення як незалежна держава через деіндустріалізацію трансформувалася в аграрно-індустріальну з сировинним ухилом, але не дивлячись на це процес інтеграції в світове господарство проходить успішно і динамічно, роль держави досить істотна і не дозволяє говорити про високу ступінь лібералізації економічних процесів, в структурі витрат істотно переважає споживання зі зростаючою динамікою, на відміну від інвестицій, величина яких скорочується, низький рівень справедливості розподілу багатства. Тепер ми можемо сформулювати визначення моделі економіки України: країна з перехідною, аграрно-індустріальною, інтегрованою економікою, з істотною роллю державного регулювання, споживацьки орієнтована, з низьким рівнем соціальної справедливості [56].

2.3. Соціально-економічна модель як чинник подолання економічної кризи в Україні

Людство протягом свого існування постійно стикається і переживає кризові явища. Кризи можуть бути викликані об'єктивними причинами (необхідність реструктуризації і соціалізації, циклічні прояви), суб'єктивними причинами (криза управління, війни, політичні кризи, пов'язані зі зміною влади або політичного устрою та ін.) і форс-мажорними причинами (еволюційні стрибки, природні

катаклізми, пандемії та ін.). За своєю суттю криза - це зміна початкового стану, в результаті чого виникають непередбачувані ситуації. Наслідки такої зміни завжди пов'язані з тими чи іншими втратами, але не завжди дозволяють вийти з часом на новий, більш високий і досконалий рівень розвитку. В силу своєї природи і суті, людство намагається, використовуючи досвід і знання, передбачити і спрогнозувати кризові явища. Однак, навіть деякі успіхи в цьому напрямі, не дозволяють повністю згладити негативну сторону наслідків.

Кризи можливо прогнозувати, якщо вони носять циклічний характер. Найбільшого успіху в цьому напрямку ми можемо спостерігати в економічній науці. Вчені в XX столітті досить глибоко вивчили це питання і виділили три різновиди економічних криз в залежності від часового періоду повторення. Питання прогнозування спадів, викликаних форс-мажорними обставинами, за своїм визначенням залишається відкритим.

З періоду експансії людини (Великих географічних відкриттів) і закінчуючи сучасним інтегрованим суспільством, кризові явища поступово почали набувати глобального характеру. Хоча локальні спади залишаються, але їх глибина не настільки очевидна. Якщо ми спробуємо провести історичний екскурс, то можна помітити, що втрати при прояві кризових явищ різні країни несуть неоднакові і навіть непропорційні їх розмірами та розвитку. Виходячи з цього, виникає необхідність визначення деяких передумов, при яких можливо мінімізувати негативний вплив кризи на економіку і суспільство в цілому.

Однією з характеристик існування держави виступає його соціально-економічна модель. У наукових колах це поняття часто ототожнюється з поняттям «економічна система суспільства», яке визначається як сукупність усіх економічних процесів, які відбуваються у суспільстві на основі діючих у ньому майнових відношень та організаційних форм [63, с. 29]. Виходячи з цього буде вірним твердження, що в побудові соціально-економічної моделі беруть участь всі суб'єкти, які, так чи інакше, впливають на економічні та суспільні процеси на різних рівнях. Застосувавши методи абстрагування і масштабування, ми можемо виділити наступні елементи соціально-економічної моделі: держава, ринок та

суспільство. Саме вони мають кожен свої механізми для реалізації і управління вищевказаними процесами.

Переважання того чи іншого елемента дозволяє говорити про наявність в сучасному світі різних соціально-економічних моделей. Крайнощі з абсолютним переважанням в сучасному світі не зустрічаються, але в теоретичній науці, та й в історичному плані мали місце: від абсолютного домінуючого механізму держави або панівного типу приватної власності до переважання громадської думки як найвищої цінності. Зараз в світі абсолютна більшість країн мають змішану ринкову економіку з різними пропорціями впливу держави, ринку та суспільства.

Економічні дослідження дозволяють нам прогнозувати економічні кризи. Так, після фінансового спаду 1998 року, іпотечна криза 2008 року була для економістів очікуваною. Однак ми можемо відзначити, що її наслідки були неоднозначні для різних країн. Наприклад, Польща - єдина країна в Європейському Союзі, яка не показала негативну динаміку економічного розвитку (зростання ВВП на 2,82% в 2009 р). У той час як набагато більш розвинені і великі економіки світу вимушеним були визнати падіння ВВП: США - 2,5%, Великобританія -4,2%, Німеччина -5,7%, Франція -2,9%. Колишні країни пострадянського простору демонстрували ще більше падіння: Литва -14,8%, Латвія -14,4%, Естонія -14,4%, Україна -15,1%. Країни-сусіди Польщі і в географічному плані, і в історичному (також входили в зону країн соціалістичного табору та Варшавського договору): Чехія -4,8%, Болгарія 3,6%, Словаччина -5,4%, Словенія -7,5% [64]. В науковій літературі така ситуація пояснюється різними макроекономічними моделями (виробничо-орієнтована і споживацьки-орієнтована), які притаманні цим країнам [65]. І дійсно, споживацьки-орієнтовані моделі менше зав'язані на зовнішніх ринках і тим самим можуть дозволити собі частково компенсувати падіння сукупного попиту за рахунок внутрішнього споживання. Однак нові виклики і проблеми, з якими зіткнулося світове співтовариство в 2020 році, вимагає більш глибокого аналізу.

За прогнозами аналітиків 2020 рік мав стати початком чергового витка середньострокового циклу і ознаменувати нову глобальну економічну кризу.

Більшість країн і їх економіки були готові до цього і робили необхідні заходи в рамках політики стабілізації: створювалися стабілізаційні фонди, вводилися протекціоністські заходи, скорочувалися ризикові інвестиції і збільшувався приплив капіталу в цінні метали. Ситуація ускладнювалася тим, що в цей час в тій же фазі перебував і довгостроковий цикл, що могло погіршити становище на світових ринках. Однак, спусковим гачком до початку рецесії виступив зовсім неекономічний фактор - світ захлеснула хвиля пандемії. У цих реаліях абсолютно непередбачувано почали відбуватися економічні та суспільні перетворення. Несподіваними виявилися результати ефективності боротьби з вірусом COVID-19 в різних країнах світу. Аналітики констатують, що країни, в яких роль держави має домінуюче значення, проводять боротьбу із захворюванням набагато ефективніше, ніж країни з розвиненим ринком або широкими правами у суспільства. Тоталітарні країни, абсолютні монархії, режими диктаторів краще справляються з пандемією за рахунок обмеження прав і свобод громадян. А в силу слабого розвитку інститутів громадської думки, такі дії не зустрічають опору. З іншого боку, країни, в яких держава традиційно виконує регулюючу роль при сильному впливі громадської думки, демократичні країни зіткнулися з величезними проблемами, не дивлячись на фінансову стабільність і високий економічний розвиток. Іншими словами в нинішній ситуації в світі, на перший погляд, у виграші виявляються країни, в яких пропорційність впливу в соціально-економічній моделі зрушена в бік держави.

Соціально-економічна модель за визначенням не може володіти великою гнучкістю і не здатна в короткостроковому періоді зазнавати істотних змін. Необхідний досить довгий відрізок часу, щоб змінити пропорційність ролей основних елементів: створення нової законодавчої бази, створення нових інститутів і ринків, формування нового громадської думки і традицій, нової парадигми розвитку країни. Виходячи з цього, можна з упевненістю сказати, що по завершенні пандемії соціально-економічні моделі тоталітарних держав стануть менш ефективні на шляху виходу з економічної кризи. Для економічного відродження необхідною умовою виступає конкурентне середовище. В країнах з

домінуючою роллю держави і слабкими громадськими інститутами неможлива ефективна робота ринкових механізмів з одного боку, і велика корупційна складова з іншого боку [66].

Зважаючи на проведені нами дослідження в попередніх параграфах та спираючись на висновки щодо особливостей факторів впливу в функціонуванні соціально-економічної моделі сучасної України, ми можемо ставити питання про вирішення поточних кризових явищ з застосуванням найбільш дієздатних та впливових факторів і інструментів, які є в розпорядженні держави та суспільства. Насамперед, необхідно в нашому випадку спиратися на регуляторні можливості державних інституцій, тому що по-перше, в кризових ситуаціях безпосередня роль влади – використовувати засоби стимулювання економіки, а по-друге, як ми вже з'ясували, саме державі в нашій країні належать найвпливовіші важелі як економічного, так і соціального напрямку.

Початок 2020 року ознаменувався входженням економіки України в стадію рецесії, яка була викликана як суб'єктивними (спад виробництва, військові дії, зміна політичної влади і неузгодженість дій різних інституцій), так і об'єктивними факторами (світова пандемія COVID-19, черговий виток середньострокового економічного циклу, криза перевиробництва в глобальному масштабі, спад сукупного попиту, торгові конфлікти між провідними економіками світу). На тлі появи перших випадків зараження новим вірусом людей на території України, держава в особі органів виконавчої і законодавчої влади постала перед складним вибором: з одного боку необхідно було приймати непопулярні рішення щодо обмеження ділової активності бізнесу та свободи пересування громадян з метою не допустити різкого збільшення захворюваності, з іншого боку, для виходу з рецесії економіка потребувала застосування інструментів експансії для підвищення сукупного попиту і пожвавлення економічної активності господарюючих суб'єктів країни. Варто відзначити, що перші втрати економіка України почала нести вже в IV кварталі 2019 року. Промислове виробництво скорочувалося з 2017 року, проте 2019 рік було закінчено з рекордним падінням - 9,3%, а введення жорсткого карантину в березні 2020 року обрушило індекс

промислового виробництва ще на 13% [28]. Україна зіткнулася з ситуацією, коли стало можливим повторення сценарію 90-х років XX століття - стагфляцією. Неспроможність вітчизняних виробників наповнити внутрішній ринок продукцією (навіть сільське господарство за IV квартал 2019 року впало на 39%) [28], більш складні і обмежені логістичні маршрути через закриття кордонів із зарубіжними країнами могли привести до різкого стрибка цін. Складна ситуація складалася і на валютному ринку України: негативне сальдо зовнішньоторговельного обороту в IV кварталі 2019 року зросло на 230% в порівнянні з I кварталом цього року, і цей дисбаланс міг чинити сильний тиск на курс національної валюти. Виходячи з ситуації, що склалася, уряду необхідно було використовувати традиційні інструменти регулювання, але з урахуванням специфіки розвитку економічних і соціальних взаємин в суспільстві, які були продиктовані пандемією і карантинними обмеженнями.

У таких умовах на перше місце в регулюванні економічних процесів на зміну «невидимій руці» ринку приходить держава. Традиційним інструментами в період економічних спадів вважається фіскальна політика. Зниження податкового тягаря має збільшити рівень наявних доходів економічних суб'єктів і тим самим підвищити сукупний попит. Однак в Україні цей інструмент не був використаний через небезпеку занадто сильного зниження надходжень до бюджету, невиконання доходної і, відповідно, видаткової частин. Необхідність виконувати свої соціальні зобов'язання перед суспільством і обслуговувати зовнішній борг підштовхнуло уряд до шляху розміщення облігацій державної позики в національній валюті. Цей процес повинен був проходити при узгодженій політиці Міністерства фінансів і НБУ з метою не допустити ревальвації гривні. Але цього зроблено не було. НБУ не став знижувати облікову ставку та виходити з інтервенціями на валютний ринок, розміщення облігацій призвело до різкого збільшення припливу валюти в країну, гривня ревальвувала на 15% за 2019 рік і трималася в районі 24 грн/дол до березня 2020 року. Таке сильне зміцнення національної валюти відразу позначилося на структурі зовнішньої торгівлі - експорт впав, імпорт зріс. Таким чином, стає очевидним, що застосування

вищевказаних інструментів в нашій країні було вкрай неефективним через неузгодженість дій двох незалежних органів влади.

Якщо розглядати ще один інструмент, який застосовують під час економічної кризи для активації ділової активності на внутрішньому ринку, то це протекціонізм і його елементи. В даному випадком, враховуючи сприятливу обстановку для імпортерів, яка склалася внаслідок зміцнення курсу гривні, потрібно було шукати можливість скоротити потік товарів іноземних виробників на український ринок і тим самим підтримати вітчизняного виробника, тим більше в період карантинних заходів. Існує два найбільш ефективних інструменту протекціонізму: тарифне і нетарифне обмеження. З огляду на ревальвацію гривні, тарифне обмеження не тільки не зменшить обсяг товару, що ввозиться з-за кордону, але і за рахунок зменшення бази оподаткування при декларуванні митної вартості в перерахунку на гривню, різко знизить надходження до бюджету. В результаті в 2020 році дефіцит бюджету досяг 300 млрд грн. [67]. Тому необхідно було вносити зміни до Митного кодексу та переорієнтуватися на кількісне обмеження імпорту - квотування. Розподіл квот здійснювати за допомогою ліцензування через аукціони, тим самим наповнюючи бюджет. Неможливість збільшення кількості імпортного товару призвело б до зростання інфляції, але через низький сукупний попит це зростання було б в межах необхідного рівня для активації бізнес процесів серед вітчизняних підприємців, що в свою чергу дозволило б зберегти робочі місця і не допустити такого сильного зростання безробіття. Цього не було зроблено і, очевидно, що не в останню чергу через корупційну складову, характерну для функціонування митниці в Україні.

Наступний інструмент - монетарна політика. Для спрощення доступу до фінансових ресурсів уряди держав в особі їх центральних банків йдуть на зниження облікової ставки та використовують інші інструменти політики грошового пом'якшення. Це і було зроблено в Україні, але з великим запізненням. З 2019 року по жовтень 2020 року облікова ставка була знижена з 18% до 6% [68]. Основні етапи зниження припадають на 2020 рік, однак сенсу в цьому вже особливо не було - весь бізнес пішов на карантин, а перед цим він не встиг досить

зміцнитися, щоб безболісно перенести витрати, пов'язані з переорієнтацією на дистанційну роботу і обслуговування клієнтів. За даними Національного банку України кредити нефінансовим корпораціям в період 2019 вересень 2020 роки не те що не виросли, а впали на 8% [69]. Це говорить про невідповідності, в першу чергу з інформаційної та мотиваційної частини, застосування цього механізму. Залишається відкрите питання правового забезпечення захисту прав позичальників і кредиторів.

Підводячи підсумки, можна відзначити неузгодженість дій при використанні стабілізаційних інструментів і відчуття відсутності цілісної стратегії. Наслідки падіння індексу ділової активності, причому не тільки в промисловому секторі (-24%, січень-вересень 2020 року), а й у внутрішній торгівлі (-25%, січень-вересень 2020) [70], знаходять своє відображення в невирішених і актуальних проблемах сучасної України, а саме: зростання рівня безробіття, проблеми із забезпеченням навчальних закладів засобами дистанційного навчання, неукомплектованість медичного персоналу, зростання соціальної напруженості, інші негативні соціальні та економічні явища сьогодення. Тому дуже важливо, щоб управлінські рішення в масштабах національної економіки приймалися узгоджено, на професійному рівні і зі спільним баченням стратегії розвитку [71].

Проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що для ефективного застосування регуляторних інструментів необхідне цілісне бачення ситуації, розробка загальної стратегії для всіх гілок влади, фінансових інститутів і нефінансових організацій. Дуже важливо шукати можливість використовувати альтернативні, а можливо, і нетрадиційні для нашої економіки методи регулювання. І звичайно, в умовах функціонування світової економічної системи як єдиного цілого, при тому, що українська економіка досить сильно інтегрована у світове господарство, необхідно враховувати зовнішні фактори при прийнятті рішень.

Виходячи з цього, в результаті ми можемо розглянути два варіанти розвитку подій: прив'язаний до реальних дій органів влади України і альтернативний, із

застосуванням іншого набору регуляторних інструментів. Також буде доцільним зауважити, що в українських реаліях не буде зайвим використовувати досвід інших країн Європи зі схожою соціально-економічною моделлю [72].

У першому варіанті, який ми розглянемо, будемо спиратися на існуючу зовнішньоторговельну політику України, а саме на застосування в більшості випадків імпорتنих тарифних інструментів.

Дефіцит товарів у такому випадку буде повністю покриватися за рахунок імпортованої продукції. В умовах падіння попиту в країнах Європи і Азії, ринки України заповнить продукція зі Східної Азії.

Обсяги імпорту при тарифній політиці не регламентуються, тому зростаючий попит на початковому етапі не буде призводити до значного стрибка цін, що, у свою чергу, виключає можливість стимулювання вітчизняного виробника та створення нових робочих місць. Залишається високий рівень безробіття. У перспективі постійне нарощування обсягів імпорту за відсутності зростання внутрішнього виробництва, особливо в галузях, які орієнтовані на експорт, призведе до збільшення негативного зовнішньоторговельного сальдо.

Це, у свою чергу, буде чинити сильний тиск на гривню і призведе до девальвації. Можлива підтримка курсу за рахунок валютних інтервенцій, але це швидко виснажить золотовалютні резерви. Падіння курсу гривні призведе до підвищення ціни практично всіх товарів, у вартості яких є імпортна складова, наприклад, паливо. У підсумку, за такого розвитку подій, політика кількісного пом'якшення тільки погіршить економічну ситуацію в країні.

Розглянемо другий варіант – ситуацію, у якій зовнішньоторговельна політика буде переорієнтована на нетарифні обмеження імпорту, а саме квоти. У цьому випадку надлишковий попит, який виникне у результаті збільшення грошової маси, не зможе бути повністю задоволений за рахунок імпорту товару, оскільки будуть діяти кількісні обмеження на ввезення. Це, у свою чергу, приведе до підвищення цін, достатнього, щоб економічно мотивувати створення або розширення виробництва товарів всередині країни вітчизняними виробниками. Як наслідок – створення нових робочих місць, зниження рівня безробіття,

підвищення добробуту населення. У перспективі при впровадженні сучасних технологій можливі варіанти виходу на зовнішні ринки або перехід до моделі імпортозаміщуючого зростання [73]. В обох випадках показник чистого експорту буде прагнути до позитивного значення. Це приведе до зміцнення національної валюти і позитивно позначиться на економії в обслуговуванні і погашенні зовнішньої заборгованості. Розвиток виробничого сектора також сприятиме наповненню доходної частини бюджету і нівелюванню бюджетного дефіциту. Роблячи висновок, варто відзначити, що для більш детального аналізу необхідно враховувати дії держави на ринку зовнішніх і внутрішніх запозичень, графік погашення зовнішньої заборгованості, зобов'язання перед міжнародними організаціями, інвестиційні та міграційні потоки [74].

З огляду на це, ми можемо стверджувати, що під час кризи роль держави повинна зростати. Однак, необхідна побудова збалансованої соціально-економічної моделі, яка дозволить мінімізувати втрати як економічні, так і в суспільстві. Найімовірніше, управління за допомогою такої моделі буде не ідеально і не виключені непопулярні рішення, які можуть привести до зростання в одній сфері за рахунок втрат в іншій. Пошуку найбільш оптимальних пропорцій впливу держави, ринку та суспільства в соціально-економічній моделі країни будуть присвячені наступні роботи [66].

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ РОЗВИНУТИХ КРАЇН В ПОБУДОВІ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ

3.1. Можливість використання досвіду країн Європейського Союзу в становленні сталого соціально-економічного розвитку в Україні

В процесі розвитку економічної думки і становлення економіки як науки вчені виходили з аксіоми, що економічний розвиток має відбуватися в стані динамічної рівноваги. Одним з постулатів цієї рівноваги виступає рівність заощаджень та інвестицій. І в цій парі фактором, що впливає на основні показники розвитку, виступають як раз інвестиції як інструмент, що дозволяє домогтися більш ефективного стану відтворювального процесу і стимулювання науково-технічного прогресу.

Питанню інвестицій як одного з основних понять в ринковій економіці почали приділяти увагу ще засновники класичної школи А. Сміт і Д. Рікардо. Процесу інвестування присвячував свої роботи Д. Лодердейл. Його ідеї про взаємозв'язок інвестицій та науково-технічного прогресу актуальні і сьогодні. Т. Мальтус на початку XIX ст. на зорі розвитку світового ринку розглядав можливість контролю іноземних інвестицій, що впливають на баланс попиту на капітал. Будучи представником класичної школи, він віддавав перевагу інвестуванню за рахунок внутрішніх джерел країни. Його послідовник І. Фішер вже на початку XX ст. пропонував моделі стабілізації економіки за рахунок регулювання інвестиційних процесів. Криза, яка увійшла в історію як Велика депресія, змусила переглянути підходи представників класичної школи і прийняти погляди Дж.М. Кейнса, англійського економіста середини XX ст., який, на відміну від своїх попередників, припускав активне втручання держави в процес регулювання економіки в період кризового розвитку. У своїх роботах він приділив багато уваги створенню макроекономічних умов з метою залучення інвестицій.

У сучасній економічній науці багато вчених приділяють увагу процесу інвестування та створенню умов для інвестиційної діяльності. Серед них можна виділити роботи Д. Буркальцевой, В. Краківської, О. Манжури, Я. Петренко.

У наш час циклічність розвитку економіки вже не викликає сумніву. У той же час, незважаючи на глобальний характер економічних криз, поряд із загальними рисами в різних країнах причин і інструментів подолання наслідків рецесії, існують і суттєві відмінності [75]. Більш того, деякі країни, перебуваючи на стадії підйому, не встигають забезпечити собі необхідний економічний «запас міцності» перед фазою спаду. Україна - приклад держави, яка в силу різних причин перебуває в стані перманентного спаду вже 29 років своєї незалежності. У період з 2014 р. Україна почала побудову нової економічної моделі, орієнтованої на світовий ринок в цілому і на Європейський союз зокрема як основного торгового партнера. Процеси і реформи, ініційовані українською владою, знаходять підтримку у західних партнерів. Однак для досягнення повної інтегрованості необхідно докладати зусилля, які дозволять більш швидко скорочувати відставання української економіки від економік країн Євросоюзу.

Україна декларує своє прагнення інтегруватися в Європейське співтовариство, починаючи з моменту прийняття акту про незалежність. У попередні роки цей процес носив різний характер і брав досить специфічні форми. Варто згадати і політику багатовекторності, і різку зміну напрямку процесу інтеграції з європейського на азійський (Митний союз) в 2013 р. Це можна пояснити відсутністю чіткого розуміння тієї економічної моделі, яку необхідно побудувати Україні для успішного розвитку. За роки різноспрямованого орієнтування Україна відстала від країн-сусідів, які успішно пройшли всі етапи реформування і стали повноправними членами Євросоюзу. В першу чергу мова йде про країни постсоціалістичного табору, які перебувають у Східній Європі. Виходячи з ситуації, що склалася, найбільш вірним рішенням буде вивчення досвіду цих держав, застосування вже апробованих ними інструментів і методів для вирішення проблем, пов'язаних з переходом до моделі національної економіки відповідно до сучасних європейських стандартів, що, в свою чергу,

дозволить повністю переорієнтуватися на європейську політичну і економічну систему.

Досить багато робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників присвячені досягненням та проблемам розвитку на шляху інтеграції в Євросоюз країн Центральної та Східної Європи [76-80]. Однак в них розглядаються в основному моделі окремих країн. Нас же цікавить порівняння макроекономічних показників з метою визначення орієнтиру для розвитку економіки України.

Варто відзначити, що на початку 1990-х рр. багато країн постсоціалістичного табору зіткнулися з економічними проблемами, пов'язаними з розривом усталених торговельних і виробничих зв'язків [81]. Україна після розпаду СРСР і проголошення незалежності займала лідируючі позиції серед країн Східної Європи за показниками ВВП і ВВП на душу населення. У 1992 р. ВВП України за паритетом купівельної спроможності (ПКС) був в два рази більше, ніж в Румунії; в три рази більше, ніж в Угорщині і на 80 млрд дол. більше, ніж в Польщі. Якщо розглядати динаміку розвитку економіки цих країн по 2018 р. то варто відзначити незначні зміни в цьому показнику для нашої країни, тим більше на тлі збільшення в рази ВВП вищевказаних держав (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Динаміка зміни ВВП ПКС для деяких країн Східної Європи,
1992-2019 рр.*

Країна	ВВП ПКС, млрд. дол		Приріст ВВП ПКС за 1992-2019 рр., %
	1992	2019	
Угорщина	103,422	332,203	212%
Польща	255,279	1309,450	413%
Румунія	150,082	605,792	404%
Україна	331,439	560,976	69%

*Складено за [52].

З огляду на те, що Україна є однією з найбільших країн Європи за кількістю населення, показник ВВП на душу населення за ПКС в 1992 р був найнижчим серед країн Східної Європи (після Молдови) і становив 6389 дол. - сумірний з

показником в Польщі (6650 дол.) і в Румунії (6432 дол.), але майже в два рази нижче цього показника в Словенії (11117 дол.) [54].

Як ми вже відзначали вище, інвестиції поряд з іншими факторами роблять сильний вплив на розвиток економіки. Виходячи з цього, можна припустити, що причина такої різкої відмінності в динаміці серед країн, які на початковому етапі були в приблизно рівнозначних умовах, може пояснюватися неоднаковою інвестиційною політикою, а це, в свою чергу, послужило каталізатором для одних країн і не дозволило повторити цей успіх України.

Не можна недооцінювати зовнішні фактори, які впливають на динаміку розвитку національної економіки. Багато в чому це залежить і від самої господарської моделі. Економічні кризи по-різному позначаються на постіндустріальних, індустріальних, аграрних і сировинних країнах. Тому в подальшому ми будемо розглядати період посткризового розвитку економік Європи, які нас цікавлять.

Україна бачить своє майбутнє в Європейському союзі. Для цього необхідно відповідати тим високим вимогам, які виконують всі його члени. У тому числі щодо економічних показників. Не варто приховувати, що в найближчій перспективі для нашої країни можливо лише намагатися наздогнати найменш розвинені країни Євросоюзу. Для цього цілком можуть бути використані їх досвід, моделі, стратегії [54].

Якщо звернутися до статистики, то ми можемо зробити висновок, що Україна домоглася найбільшої динаміки приросту ВВП за посткризовий період (з 2009 р) в 2011 р. (Рис. 3.1.). Саме в цьому році частка інвестицій у ВВП досягала максимуму за аналізований період і становила 22,4%.

Сам характер діаграми дозволяє стверджувати про існування залежності між цими показниками. Також варто відзначити, що в цей період спостерігався один з найнижчих показників негативного торгового сальдо в Україні (-5,4% від ВВП) [28].

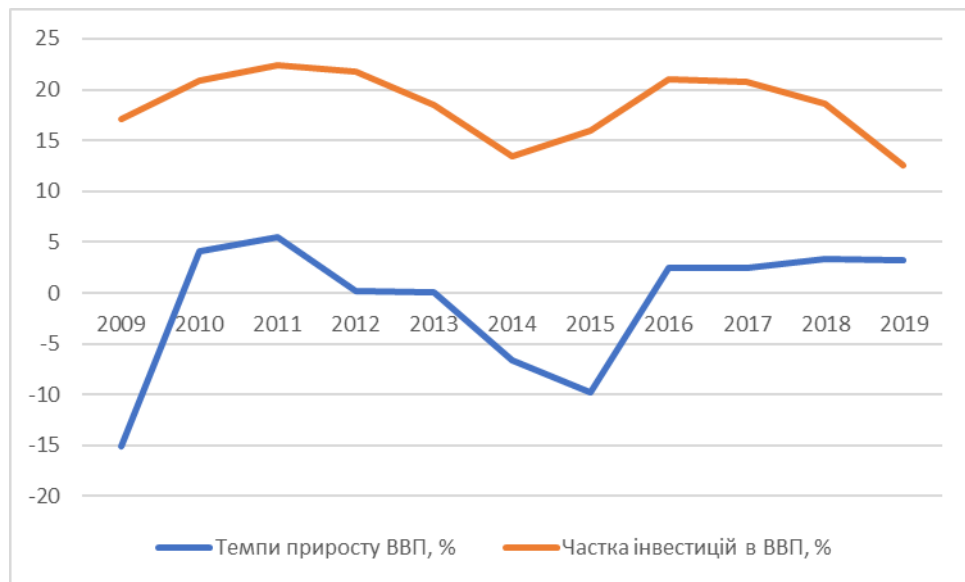

Рис. 3.1. Темпи приросту ВВП і частка інвестицій в ВВП в Україні, 2009-2019 рр. [52].

З огляду на прагнення України бути рівноправним торговим партнером в ЄС, необхідно орієнтуватися на країни з найбільш динамічними показниками приросту ВВП і прагнути відповідати їх рівню частки інвестицій у ВВП. Якщо розглядати ці параметри, то можна виділити ряд країн Євросоюзу, які досягли найбільшого успіху в розвитку своєї економіки в 2018 г. (табл.3.2.). Для аналізу взято 2018 рік, так як в динаміці показників 2019 роки вже відображаються наслідки початку економічної кризи і пандемії.

У нинішній ситуації українська економіка знаходиться в ролі наздоганяючої. Тому і орієнтуватися необхідно на більш високі темпи приросту. Однак в силу великих відмінностей в структурі зовнішньоторговельних відносин (товарної і географічної) такі країни, як Ірландія, Кіпр, Люксембург, Мальта і країни Прибалтики не підходять для наслідування досвіду. З інших країн найбільшого успіху досягла Словенія, при цьому її показник частки інвестицій у ВВП найбільш близький до показника в Україні, що дозволяє припустити більш швидку реалізацію цієї стратегії.

Для більш чіткого проведення паралелей і успадкування досвіду необхідно також враховувати особливості макроекономічних моделей національних економік. Виділивши основні ознаки, їх можна розділити виробничо орієнтовану модель і споживчо орієнтовану модель (табл. 3.3.)

Таблиця 3.2.

Темпи приросту ВВП і частка інвестицій в ВВП в окремих країнах
Євросоюзу і Україні, 2018 р.

Країна	Темпи приросту ВВП, %	Частка інвестицій в ВВП, %
Естонія	3,7	26,42
Ірландія	4,7	27,00
Кіпр	4,0	16,96
Латвія	3,7	23,25
Литва	3,5	18,28
Люксембург	4,0	17,38
Мальта	5,0	19,90
Польща	4,3	21,50
Румунія	3,9	23,50
Словенія	4,5	20,00
Угорщина	4,0	23,27
Україна	3,5	18,70

*Складено за [52].

Таблиця 3.3.

Основні ознаки виробничо і споживчо орієнтованих
макроекономічних моделей [49]

Показник	Виробничо орієнтована модель	Споживчо орієнтована модель
Споживчі витрати домогосподарств	Складаю менше половини ВВП	Складаю більше 60% від ВВП
Інвестиції в основний капітал	Більше 25% від ВВП	Менше 20% від ВВП
Відношення експорту до ВВП	Близько 80-90%	Близько 50%
Чистий експорт	+5-10% від ВВП	±3% від ВВП

З метою визначення приналежності до тієї чи іншої моделі країн з найбільш високими показниками приросту ВВП (без урахування вже виключених нами), можна провести аналіз вищевказаних макроекономічних показників і порівняти з показниками України. Найбільш інформативним буде аналіз структури ВВП за видатками кожної з країн (табл. 3.4.)

Таблиця 3.4.

Структура ВВП за видатками в 2019 р.*

Показник	Країни				
	Польща	Румунія	Словенія	Угорщина	Україна
Структура ВВП за видатками, %					
- споживчі витрати домогосподарств	57,5	63,6	52,4	49,1	75,3
- державні витрати	18,0	17,3	18,4	19,6	19,9
- інвестиції в основний капітал	18,5	23,6	19,6	27,2	18,0
- інвестиції в оборотний капітал	1,3	-0,7	1,2	1	-5,4
- експорт	55,5	40,4	83,7	82,2	41,2
- імпорт	-50,8	-44,2	-75,3	-79,1	-49,0
- чистий експорт	4,7	-3,8	8,4	3,1	-7,8

*Складено за [27].

Проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що Угорщина і Словенія відносяться переважно до виробничо орієнтованої моделі, Польща і Румунія переважно до споживацьки орієнтованої моделі. Україна на даному етапі знаходиться в перехідному стані: тенденція до збільшення за останні роки частки споживчих витрат (67% - 2015 г.), і в той же час зменшення частки експорту (52,6% - 2015 г.), а також збільшення частки інвестицій в основний капітал (13,5% - 2015 г.).

Дані дослідження відображають ситуацію в Україні і не залишають сумніву в необхідності вибору виробничо орієнтованої моделі. Для такого рішення є ряд переваг, які необхідно використовувати для подолання перешкод на шляху розвитку української національної економіки. По-перше, негативний показник чистого експорту призводить до постійного тиску на курс національної валюти. Побудова експортоорієнтованої моделі економічного зростання дозволить збільшити приплив валюти в економіку, що, в свою чергу, забезпечить курс гривні і дозволить збільшити золотовалютні резерви. По-друге, збільшення припливу інвестицій при нинішньому стані зношеності основного капіталу в країні є одним з найважливіших факторів не тільки розвитку, а й запорукою позиціонування України як індустріальної держави. По-третє, зменшення частки споживчих витрат при наявності розвинених і законодавчо захищених інститутів спільного інвестування дозволить переорієнтувати частину доходів в інвестиції за допомогою трансформації заощаджень. Якщо в даній ситуації поставити питання про вибір моделі розвитку національної економіки однієї з розглянутих країн в якості орієнтира для України, то, виходячи з вищесказаного, показники Словенії є найбільш підходящими. Досвід розвинених індустріальних і постіндустріальних країн показує, що зростання економіки в добу глобалізації і переважно інтеграційних процесів безпосередньо пов'язаний з успішною зовнішньою торгівлею. З цього випливає, що недостатньо добитися позитивного сальдо в зовнішньоторговельному обороті, товарна структура експорту повинна носити несировинний характер. Це дозволить торгувати товарами з більшою доданою вартістю. І для розвитку саме цього напрямку необхідні інвестиції, щоб розвивати виробництво і відходити від низькодохідного видобутку сировини. Якщо зіставляти товарну структуру експорту Словенії та Україна, то вони істотно відрізняються один від одного (табл. 3.5.).

Цілком зрозуміло, що нашій країні необхідно переорієнтувати свою економіку з сировинної спрямованості на випуск промислової продукції. Звичайно, також варто розвивати і сільськогосподарський напрямок, але вже з ухилом в бік переробки сировини, а не його поставки за кордон. На цьому етапі

необхідно вирішувати проблему нестачі інвестицій в економіці. Іншими словами, на перше місце виходить питання пошуку джерел інвестування.

Таблиця 3.5.

Товарна структура експорту Словенії та України за основними групами товарів, 2019 г.

Товарна група	Питома вага в експорті, %	
	Україна	Словенія
Продукти тваринного і рослинного походження, жири	37,9	0,7
Мінеральні продукти	9,7	5,29
Продукція хімічної промисловості і фармацевтика	3,9	14,7
Полімери	1,4	4,09
Папір і картон	0,7	2,5
Недорогоцінні метали	20,5	3,15
Машинобудування, наземний транспорт	10,7	36,0
Оптичні апарати	0,4	2,4

*Складено за [28; 82].

Україна в 2019 р. отримала прямих іноземних інвестицій в розмірі 3 млрд дол. Цей показник хоч і вище, ніж в 2014 р. і порівняний з 2016 р., все одно один з найнижчих за останні 15 років. Більш того в 2020 р. відбувся відтік інвестицій на суму в 343 млн. дол. [83]. Для пошуку інших джерел інвестування можна звернутися до внутрішніх резервів, а саме, до заощаджень. В Україні на даному етапі розвитку існує дисбаланс між цими показниками - заощадження менше інвестицій. Це пояснюється перевищенням імпорту над експортом. Якщо ж взяти ситуацію в Словенії, то тут валові накопичення перевищують інвестиції на 6%. Іншими словами, Україні навіть в цей нелегкий час треба знаходити можливість

не тільки зберігати кошти, а й обов'язково направляти їх за допомогою використання фінансових інститутів на інвестиційні потреби. Звичайно, можливо і зберігання деяких резервів в готівковій формі, але їх частка повинна бути незначною.

Ситуація в Україні ускладнюється тим, що вона фактично перебуває в стані війни і значна частина державних витрат йде на озброєння, а також обслуговування зовнішнього боргу. В даному випадку основним джерелом інвестицій можуть виступати заощадження домогосподарств. Але для цього необхідно розуміти мотиви домогосподарств, які виступають внутрішнім спонукальним чинником їх дій, і стимули, що характеризують зовнішні фактори, які можна розглядати як чинники спонукання [84, с.19]. Саме використовуючи мотивацію, держава може регулювати співвідношення споживання і заощаджень, тим самим домагаючись необхідного результату.

Слід взяти на озброєння досвід Словенії у спрощенні правил відкриття та ведення бізнесу. У рейтингу Світового Банку Doing Business Словенія займає 37-е місце, в той час як Україна - 64-е [85]. Фахівці відзначають великі успіхи уряду Словенії в таких сферах, як комунікації, ІТ, реформа державного управління.

Підводячи підсумки, ми можемо виділити наступні важливі віхи на шляху розвитку економіки України: необхідно чітко розуміти, які цілі перед собою ставить держава і які ресурси у неї є для їх досягнення; з огляду на складну ситуацію і не маючи права на помилки і невдалі експерименти, краще використовувати вже наявний досвід успішних країн; слід розуміти особливості національної економіки, в тому числі і менталітет нації, для прийняття рішень і можливості регулювання ситуації; успішні країни повинні не тільки бути прикладом, а й позиціонуватися як стратегічні партнери в економічному і політичному житті країни. На підтвердження вищесказаного можна навести приклад Польщі, Словенії, Чехії та інших країн, які завдяки вивіреної економічної політики стали повноцінними членами Європейського Союзу.

3.2. Поєднання досвіду європейських країн з українськими реаліями в можливості ефективного використання процесу кластеризації

Сучасні світові економічні тенденції в умовах перманентних кризових станів, викликаних обмеженістю ресурсів, циклічними коливаннями, пандеміями, політичними кризами і регіональними військовими конфліктами, чітко вказують на необхідність досягнення більш стійкого стану соціально-економічних моделей країн і регіонів за рахунок підвищення їх конкурентоспроможності на світових ринках. У контексті історичного розвитку міжнародної економіки вектор руху відносин економічних суб'єктів на мікро- і макрорівні спрямований у бік інтегрування і взаємопроникнення. Це обумовлено пошуком нових конкурентних переваг за рахунок ефекту масштабу, подальшим поглибленням спеціалізації і розвитком кооперації на основі міжнародного поділу праці. У свою чергу, інноваційні відкриття і підвищення мобільності ресурсів привели до нових форм організації виробничих процесів.

Вищезазначені фактори дозволяють формувати у сучасному світі на національному та регіональному рівнях стійкі територіально інтегровані промислові та наукові новоутворення – кластери, які дозволяють забезпечити у тій чи іншій галузі своєрідну «подушку безпеки» у разі глобальних економічних потрясінь, а також сприяють динамічному соціально-економічному розвитку.

Проблемам створення кластерів, причин і факторів, що впливають на їх розвиток, позитивним і негативним сторонам кластеризації дають оцінку у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них можна виділити дослідження Р.С. Білик, С. Боррас, І.В. Вишнякової, В.П. Ільчук, Н. Комар, І.О. Ночвіної, В.В. Оскольського, М. Портера, С.І. Соколенко, О. Солвел, В.В. Томаревої-Патлахової, І.О. Хоменко та ін. [86–96]. Здебільшого перелічені дослідники займалися теоретичними питаннями у цій сфері, встановленням загальних тенденцій і факторів кластеризації, можливостями економічного розвитку, підвищенням конкурентоспроможності за рахунок територіального

об'єднання виробничих і наукових підприємств на різних рівнях. Однак прикладний бік залишається вивченим недостатньо.

Поняття «кластер» досить доступно було визначено Майклом Портером, професором Гарвардського університету та родоначальником методології картування кластерів як географічної концентрації пов'язаних компаній і організацій, які функціонують в одній галузі [91]. У сучасних наукових працях часто зустрічається більш широке визначення, яке, зокрема, дав С. Соколенко: кластер або мережева група – це група близьких, географічно пов'язаних підприємств і організацій, які з ними співпрацюють, спільно діють у певному виді бізнесу і характеризуються спільністю напрямів діяльності на виробництво продукції світового рівня і взаємодоповнюють один одного [92].

Сучасна Україна за роки своєї незалежності помітно відстає в процесі кластеризації порівняно з країнами Європейського Союзу. Це можна пояснити декількома факторами: втрата господарських зв'язків після розпаду СРСР, помилки при впровадженні ранніх реформ під час переходу від командно-адміністративної до ринкової моделі економіки, різновекторність розвитку країни, корупційна складова, агресія Росії тощо. З упевненістю можна стверджувати, що наша країна втратила багато можливостей для більш тісної інтеграції з ЄС і створення на підставі цього кластерів як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. За даними European Cluster Collaboration Platform в Україні на 2013 р. діяли всього 17 кластерних організацій – досить малих за своїми масштабами [97]. Цього, безумовно, мало для ефективного використання потенціалу України. Варто відзначити, що більшість кластерних організацій України мають аграрну і ІТ спрямованість. Промисловий потенціал країни залишається у таких умовах невикористаним і неконкурентоспроможним. Після подій 2014 р., анексії Криму та втрати контролю над окремими районами Донецької і Луганської областей, кількість кластерів зменшилася. На сьогодні в Україні діють близько 10 територіальних утворень, серед яких можна виділити інноваційні кластери: «Нові машини» (м. Дніпро); «Енергетика сталого розвитку» (м. Київ); «Нові матеріали»

(м. Харків); «Біотехнології» (м. Львів); «Технології інформаційного суспільства» (м. Київ).

Після здобуття незалежності Україна, на жаль, йде шляхом деіндустріалізації. На фоні цих процесів хорошим сигналом виглядає створення регіональних програм, які покликані відновити промисловий потенціал країни. Наприклад, у цьому напрямі працюють у Миколаївській області з метою створення суднобудівного кластера. Однак у своїй більшості традиційні кластерні утворення, які вдалося зберегти після розпаду СРСР, мають низьку ефективність і не виконують свої завдання. Мова, у першу чергу, йде про гірничодобувну промисловість, яка дотується державою.

Історія створення кластерів у Європі розпочалася в Італії у XX ст., коли у 1923 р. було прийнято Закон «Про правову організацію колективних трудових відносин», який виділив дві форми зв'язку між юридичними особами: вертикальну – «синдикальну» і горизонтальну – «корпоративну» [86]. Однак у той час об'єднання носили не добровільний, а примусовий характер.

Друга половина XX ст. через складні економічні умови у результаті руйнівних наслідків Другої світової війни висунула на перший план розвиток малого і середнього бізнесу. Однак уже до початку 70-х років стала проявлятися тенденція до укрупнення регіональних інтеграційних промислових угруповань. Це було обумовлено тим, що дедалі чіткіше виділялася спеціалізація регіонів і країн, відбувалася концентрація відновлених промислових підприємств у місцях знаходження ресурсів, розвивалася інфраструктура. Основною метою створення кластерів у Європі були: підвищення залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках, зниження витрат за рахунок ефекту масштабу, захист регіональних виробників від глобальних монополій, науково-технічний обмін інноваційними розробками.

Подібна ситуація спостерігалася не тільки у післявоєнній Європі, але і в республіках СРСР, у тому числі і в Україні. Тут були сформовані металургійні центри в Дніпропетровську, Маріуполі, Кривому Розі, центри автомобілебудування у Кременчуку і Запоріжжі, сконцентровані аграрні

підприємства в Черкаській і Кіровоградській областях. Однак якщо у 1990-х роках кластеризація Європи відбувалася у динамічному руслі, то в Україні такі утворення приходили в занепад. І як уже зазначалося, нинішній стан кластеризації української економіки слід визнати незадовільним.

Аналіз досвіду створення та функціонування кластерних об'єднань у ряді європейських країн дозволяє не тільки оцінити їх ефективність та вплив на загальноекономічну ситуацію, але й виявити потенційні, перспективні напрями перетворень в Україні, які дозволять більш повно використовувати потенціал кластеризації. Перш за все, необхідно виділити фактори, які актуалізують цю проблему для нашої країни:

- низький рівень інвестицій. Мова йде не тільки про іноземні інвестиції, а й про внутрішні. Важливо розуміти, що в сучасних українських реаліях необхідно шукати джерела інвестування, у першу чергу, всередині країни. І це мають бути не залучені ресурси за рахунок емісії боргових зобов'язань, а трансформовані заощадження за допомогою участі в різних інститутах спільного інвестування [98];

- нерівномірний розвиток окремих галузей. При зростанні галузей, спрямованих на надання послуг, промисловість в Україні з кінця 2019 р. показує спад;

- відсутність політичної стабільності і чіткої стратегії геополітичного вектору розвитку. За майже 30 років незалежності політичне керівництво країни, яке досить часто змінювалося, не спромоглося вибудувати стратегію розвитку суспільства принаймні на 10–15 років;

- обмеженість і вибірковість у доступі до ресурсів і їх спільного використання;

- зниження продуктивності за рахунок високого ступеня зносу основних засобів. На цілому ряді підприємств «традиційних галузей» ступінь зносу сягає 90%. І вони не мають достатніх коштів для проведення модернізації;

- кадровий «голод» і відсутність кваліфікованого персоналу. Це лише частково пов'язано з еміграцією робочої сили. Головна причина в іншому, а саме:

руйнування системи підготовки кадрів відповідної кваліфікації через відсутність належного фінансування та зменшення запитів з боку потенційних здобувачів;

- відсутність інновацій при дуже низькому рівні витрат на НДДКР;
- монополізація окремих ринків і галузей.

Подібна ситуація вже існувала у ряді постсоціалістичних країн Європи на початку 90-х років ХХ ст. (Угорщина, Польща, Словенія, Чехія, Румунія). Їх досвід показав, що найбільш ефективними кроками на шляху розвитку кластеризації можуть бути такі: залучення експертів для аналізу перспектив кластерного розвитку; урядовий комплекс фінансово-економічних реформ; створення організацій, дії яких спрямовані на підтримку бізнесу на мікро-, макро- і мезорівнях; фінансова підтримка з боку ЄС і міжнародних кредитно-фінансових організацій; розробка програми ринкових реформ та кластеризації економіки.

Для успішного впровадження досвіду європейських країн Україні необхідно невідкладно звернути увагу на недопущення високих стрибків інфляції, недосконалість антимонопольного законодавства, високі ставки оподаткування. Для поліпшення можливості фінансування бізнесу проводити зважену політику зниження облікової ставки і розробити програму доступного кредитування. Дуже важливо створити діалог між урядом і представниками бізнесу, між державним і приватним секторами.

Беручи до уваги географічне положення України, ресурсний потенціал, розвиток інфраструктури, традиційні галузі і сформовану політичну ситуацію в умовах конфлікту з Росією, можна використовувати досвід у кластеризації таких країн:

Австрія. У цьому випадку корисний досвід за умови географічно віддаленого положення країни від країн з розвинутою ринковою економікою. Однак вдале розташування на перетині торгових шляхів дає можливість зробити акцент на збільшенні обсягів торгівлі з країнами Європи і при цьому підвищувати інвестиційну привабливість розміщення виробничих потужностей на території України. На відміну від Австрії, ми можемо спиратися і на наявність дешевої ресурсної бази.

Румунія. Як постсоціалістична держава Румунія зіткнулася з тими ж проблемами і перешкодами, які є зараз в Україні: неефективна макроекономічна політика, нераціональне використання ресурсів, застаріла законодавча база, корупційна судова влада, величезна частка тіньової економіки. Реформування державної системи управління в бік децентралізації поряд зі створенням загальнонаціональних інституцій (Національного агентства регіонально розвитку, Національної ради приватних підприємців Румунії та ін.) дозволило реформувати підприємства державної власності, провести ефективну приватизацію і створити велику кількість спільних підприємств (переважно з підприємствами Італії).

Фінляндія. Ця країна мала велику частку металургії у структурі промисловості, чим схожа з Україною. Однак структурна криза кінця XX ст. призвела до необхідності перегляду стратегії розвитку. Використовуючи ідеї М. Портера, Фінляндія змогла провести масштабне дослідження, відоме як «Advantage Finland – The Future of Finnish Industries». У ньому проводилася оцінка слабких і сильних сторін економіки, а також конкурентоспроможності галузей країни. На підставі цього дослідження урядом було вжито низку реформ, які дозволили найбільш перспективним галузям за державної підтримки створити кілька «кластерних каркасів». У результаті відбувся перехід від макроекономічного регулювання до політики конкурентного ринку, базованого на кластеризації. Це дозволило сформуванню 9 базових кластерів, які були орієнтовані на високотехнологічні галузі зі стійким зростанням експорту і позитивною динамікою залучення інвестицій.

Також варто звернути увагу на такі кроки з просування процесу кластеризації, які застосовуються в інших країнах світу:

- створення спеціалізованих територій, технопарків (США, Казахстан, Росія, Угорщина);
- створення бізнес-інкубаторів (Польща);
- створення особливих економічних зон (Словенія, Росія) [86].

Одним з найважливіших елементів успішного процесу створення і ефективного функціонування кластерів виступає співробітництво стейкхолдерів з

регіональними елітами, профспілками, освітніми установами, міжнародними та громадськими організаціями. Особливу роль у реалізації інновацій відіграють висококваліфіковані кадри і їх можливе залучення до співпраці в Україні. Так званий «витік мізків» ставить кадрове питання для вітчизняних компаній дуже гостро. За таких умов дуже важливо налагоджувати на зв'язку між роботодавцем і потенційним співробітником уже на етапі підготовки в закладі освіти. Використовуючи дуальні програми, студенти мають можливість проявити себе як фахівців з практичного боку в діючих компаніях і мати вже готову пропозицію з працевлаштування до закінчення свого навчання у ЗВО. Це, безсумнівно, підвищує впевненість у завтрашньому дні і є мотивацією не приєднуватися до потоку трудових емігрантів.

Необхідно враховувати різноспрямовану стратегію можливої кластеризації залежно від регіону. Найчастіше в країнах, які перебувають на початку шляху створення мережі кластерів, використовують «трансфер технологій». У цьому випадку розраховувати на іноземні інвестиції малоймовірно через високий ступінь ризику. Тому кластер утворюють вітчизняні підприємства, які за рахунок об'єднання ресурсів та придбання технологій можуть досягати синергетичного ефекту. Для цього підходять, зокрема, технологічно застарілі металургійні комбінати або деякі підприємства гірничодобувної галузі, вугільні підприємства та енергетичні компанії тощо.

Для галузей, в яких домінують високотехнологічні підприємства у сфері послуг, доцільно використовувати інтеграційні інноваційні кластери. У цьому випадку мова йде про регіони України з потужною науковою та освітньою базою. Також варто відзначити традиційні центри розвитку ІТ-технологій. У разі наявності в регіоні концентрації високотехнологічних компаній виробничого напрямку, кластеризація буде відбуватися за інноваційно-промисловою моделлю.

У регіонах України з розвинутими логістичними центрами (порти, аеропорти, великі залізничні вузли) традиційно можливо застосовувати транспортні кластери, які на основі взаємодії транспортних підприємств будуть підвищувати продуктивність і сервіс надання логістичних послуг.

У процесі розвитку економіки в Україні можуть з'явитися багатофункціональні інноваційні кластери та кластери соціально-медичного спрямування, які характерні для країн з високим рівнем розвитку [87].

З огляду на нерівномірність розподілу на території країни ресурсів і різної концентрації підприємств, необхідно визнати, що кластеризація може призводити до збільшення розриву у валовому регіональному продукті на душу населення залежно від регіону. Наприклад, в Угорщині різниця у цьому показнику між найбільш бідним регіоном і найбагатшим склала близько 3,5 рази [99].

Проведений нами аналіз дозволяє скласти зведену таблицю факторів створення та ефектів діяльності кластерів (Табл. 3.6).

Варто зазначити, що процес кластеризації – це об'єктивне явище у міжнародній економіці, викликане процесами інтеграції і необхідністю підтримки конкурентоспроможності окремих підприємств, галузей і національних економік. Однак необхідний ретельний аналіз і впровадження супутніх програм розвитку для того, щоб кластери були дійсно ефективними.

Таблиця 3.6.

Фактори створення і ефекти діяльності кластерів*

Фактори створення кластерів	Розмір і темпи зростання ринку. Сприятливі умови для нових ринків. Політична стабільність. Захист прав підприємців. Загальнодоступність ресурсів. Географічна концентрація підприємств. Міжфірмові та інституційні мережі.
Бар'єри кластеризації	Низький рівень інвестицій. Низький рівень розвитку пов'язаних галузей. Обмеженість доступу до ресурсів. Кадровий «голод». Недосконалість законодавства. Високі податки.

Таблиця 3.6. (продовження)

Фактори створення і ефекти діяльності кластерів*

Позитивні ефекти для підприємств	Можливість економії на масштабах. Зниження транспортних витрат. Впровадження інноваційних технологій. Залучення інвестицій. Підвищення конкурентоспроможності. Зростання виробничого потенціалу. Більш ефективне управління.
Позитивні ефекти для суспільства	Створення нових робочих місць. Розвиток інфраструктури. Розвиток пов'язаних компаній. Розвиток соціальних напрямів (лікарні, дитячі садки, школи). Можливість підвищення кваліфікації. Підвищення рівня доходів. Зменшення рівня трудової еміграції.
Негативні ефекти для підприємств	Втрата частини самостійності. Втрата ринкової гнучкості. Збільшення залежності від партнерів. Збільшення залежності від кон'юнктури світових ринків.
Негативні ефекти для суспільства	Можливе погіршення екології. Перекис у бік монопсонії на ринку праці.

*Складено автором.

Створення кластерів в Україні дозволить реанімувати ефективну спеціалізацію регіонів та налагодити нові кооперативні зв'язки, які були втрачені з моменту розпаду СРСР. Але тепер уже вони будуть орієнтовані на розвинуті ринки Європи. І Україні в період глобальних викликів необхідно докласти величезних зусиль як на державному, так і на міждержавному рівні з метою

створення сприятливого клімату для появи високотехнологічних, інноваційних кластерів. Велику роль у цьому процесі також мають відігравати освітні установи і громадські організації [100].

3.3. Соціально-економічні моделі в контексті інклюзивного економічного розвитку в Україні

Швидкі темпи зростання світової економіки і можливість тією чи іншою мірою передбачати наближення глобальних фінансових криз все ж не приводить до всеосяжного економічного розвитку. Навпаки, як у розвинених, так і у країнах, що розвиваються, спостерігається для бідних верств населення повільний прогрес у рівні життя і зростання нерівності. З метою підвищення ефективності розподілу створюваних у світі благ і більш високої соціальної участі у процесі їх використання на міжнародних економічних майданчиках активно обговорюється питання про інструменти переходу до інклюзивного економічного розвитку, ідеї якого вперше були озвучені на Всесвітньому Економічному Форумі у Давосі.

З метою оцінки нової системи економічного розвитку країни було запропоновано використовувати індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index), який розраховується на підставі 12 показників, поділених на три основні групи. До цього використовувався тільки показник валового внутрішнього продукту на душу населення. Це було не зовсім коректно, тому що розподіл благ у сучасному світі носить усе більш нерівномірний характер. Новий же напрям розрахунків передбачає виявлення і реалізацію потенціалу в тих сферах, які дозволять збільшити темпи зростання і поширити його результати на більш широкі кола населення. З цією метою розробляються зміни у структурі національної економіки, що, як наслідок, дає можливість розсіяти зростання рівня життя. Однак залежно від рівня розвитку, суспільного устрою, менталітету, структури економіки інструменти для реалізації цілей інклюзивного економічного розвитку носять індивідуальний характер для кожної держави.

Питання інклюзивного економічного розвитку, інструменти його реалізації та проблеми, пов'язані з цим, активно обговорюються у бізнес-колах і аналізуються вченими. Перш за все наукові дискусії орієнтовані на пошук нових рішень в економіці та політиці, які дозволять реалізувати інновації, спрямовані на реалізацію інклюзивної діяльності та економічного розвитку. Цій темі присвячено праці таких зарубіжних дослідників, як Д. Асмоглоу, Д. Робінсон, Дж. Гупта, Н. Паув, М. Рос-Тонен, Дж. Подеста, Дж. Четевей, Р. Ханлін, Р. Каплінські, Р. Хікс, К. Фостер, Я. Нугрохо, Н. Пахомова, К. Ріхтер, Г. Малишков [101-106]. Серед українських вчених цій проблематиці присвячено дослідження А.В. Базилук, О.В. Жулин, А.А. Гриценко, Л.І. Федулова [49; 107-109].

Актуальність теми інклюзивного економічного розвитку для України обумовлена в першу чергу особливостями економічної моделі держави, а саме: переорієнтацією ринків збуту, виходом економіки із стагнації, нерівномірністю розвитку регіонів країни, ознаками, які вказують на розвиток деіндустріалізації, дотаційним характером ведення бізнесу в деяких галузях, великою часткою соціально незахищеного населення. На стадії реформування перебувають практично всі інституції влади. Ускладнює ситуацію той факт, що економічне зростання країни відбувається на тлі зростання бідності, обумовлений тим, що ця категорія економічних суб'єктів змушена орієнтуватися на споживання, що, у свою чергу, трансформує макроекономічну модель держави у проміжний стан між виробничо-орієнтованою і споживчо-орієнтованою моделлю [54]. Так само використання інноваційних інструментів може зіткнутися з неприйняттям населення через втрату довіри за роки економічного спаду та політичної нестабільності.

Використання окремих показників, таких як ВВП, ВВП на душу населення, індекс розвитку людського потенціалу та ін., не дає повної і об'єктивної оцінки розвитку країни. Треба також враховувати рівень безробіття, розмір державного боргу, демографічне навантаження та ін. Найбільш сучасним підходом до оцінки стану рівня розвитку держави виступає індекс інклюзивного розвитку (IDI), який розраховується на підставі 12 показників, об'єднаних у 3 основні групи:

1. Зростання і розвиток країни (ВВП, ВВП на душу населення, продуктивність праці, очікувана тривалість активного життя, зайнятість працездатного населення);

2. Інклюзивність (коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом багатства, середній медіальний дохід, рівень бідності);

3. Наступність поколінь і сталий розвиток (скориговані чисті запаси, інтенсивність викиду парникових газів, державний борг, коефіцієнт демографічного навантаження) [109].

За результатами розрахунків IDI щорічно публікується рейтинг [41]. Індекс інклюзивного економічного розвитку корелює з рівнем міжособистісної довіри. Країни, у яких згодні з тим, що більшості людей можна довіряти, мають високий рівень IDI. Це характерно для більшості держав, за винятком азійського регіону. Обидва показники для України співмірні з рівнем найбідніших країн Африки.

Варто відзначити, що за рік Україна в цьому рейтингу втратила 2 позиції і тепер посідає 49-те місце серед 74 країн, що розвиваються. Крім того, за останні 5 років в Україні кількість людей, які включені до процесу економічного зростання, знизилась на 6,8%. Найближчі сусіди по рейтингу – це Танзанія, Пакистан, Йорданія, Киргизія. Для більш предметного аналізу розглянемо динаміку зміни показників, які використовуються при розрахуванні індексу IDI, для України [41].

Перший показник – ВВП на душу населення – продемонстрував падіння на 1,4%, що у цьому конкретному випадку є повністю негативним явищем, враховуючи певне зміцнення національної валюти (гривні) щодо долара США. Цей показник розраховується у доларах США, і при ревальвації національної валюти має спостерігатися позитивна динаміка. Однак варто зауважити, що ревальвація гривні була на рівні майже 2%, а отже, якщо ВВП на душу населення приблизно на цю ж величину впав, це говорить про досить суттєве падіння і самого ВВП. Отже, можна зробити висновок, що заявлене зростання ВВП в Україні у 2017 р. не відповідає дійсності, а точніше, було практично нульовим. Це підтверджують і непрямі фактори економічного зростання, точніше, їхня

відсутність: у цей період не спостерігалось зниження монополізації ринків, збільшення кредитів і валових накопичень.

Другий показник – продуктивність праці – впав на 3,2%. Цей результат обумовлений непропорційним зростанням ВВП і загальної зайнятості в економіці. Тобто зростання зайнятості не призводить до підвищення ефективності виробництва, а навпаки, знижує її. У цьому випадку мова йде про нестачу кваліфікованих кадрів.

Таблиця 3.7.

Динаміка зміни показників індексу IDI, 2018 р.*

Показники		Динаміка
Зростання і розвиток	ВВП на душу населення	-1,4
	Продуктивність праці	-3,2
	Очікувана тривалість активного життя	1,9
	Зайнятість	0,0
Інклюзивність	Коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом доходів	-0,6
	Рівень бідності	0,3
	Коефіцієнт розподілу багатства	0,1
	Середній медіальний дохід	-0,6
Наступність і покоління сталій	Скориговані чисті запаси	-0,7
	Інтенсивність викиду парникових газів	-37,2
	Державний борг	43,7
	Коефіцієнт демографічного навантаження	2,6

*Складено за [41].

Тенденції, пов'язані зі зростанням трудової міграції в Україні, продовжують знижувати трудовий потенціал держави. Якщо у 2014–2016 рр. уряд закривав на це очі через зростання потоку трансфертних платежів у валюті від українських трудових мігрантів, то в останні роки «витік мізків» і висококваліфікованих кадрів набув загрозливого розмаху. З метою регулювання цієї ситуації державні

інститути мають розробити не тільки стратегію підвищення мотивації працевлаштування в Україні, а й забезпечити механізми соціального захисту громадян, які вже виїхали на тимчасову роботу за кордон. Зокрема необхідно укладати міждержавні договори про регламентацію перебування громадян України як працівників за кордоном, їхнє медичне і соціальне страхування, відрахування до відповідних державних і приватних фондів. У цей час така угода є тільки з Португалією, і ведуться переговори з Польщею [98].

Очікувана тривалість активного життя збільшилася на 1,9 року. Цей показник на тлі підвищення тривалості життя в усьому світі має не надто вражаючий вигляд. Тим більше, що в абсолютному значенні це 64,1 року. Це нижче пенсійного віку для чоловіків. Така ситуація не може бути задовільною. Україна – країна з помірним кліматом, відсутністю сприятливого середовища для всіляких епідемій, не відчуває нестачі у прісній воді. Відповідно, має все необхідне для поліпшення цього показника. Головну увагу необхідно приділити медичній реформі і медичному страхуванню. Не варто забувати, що використання страхової медицини дозволить розширити можливості акумулювання коштів страховими компаніями, що, у свою чергу, при належній законодавчій підтримці допоможе трансформувати заощадження в інвестиції.

Зайнятість за звітний період в Україні не змінилася. Цей показник розраховується як співвідношення кількості зайнятих і кількості населення. Беручи до уваги, що кількість населення України постійно падає, цей показник є швидше негативним, ніж нейтральним. Якщо цей показник не відображає жодного руху при зменшенні кількості населення, то це означає, що кількість робочих місць скорочується. Ситуація в Україні може бути спотворена за рахунок тіньової зайнятості. Поки що заходи, які вживаються на державному рівні, не дали бажаного результату. Можливо, ідея податкової амністії і зниження податкового навантаження на сектор малого та середнього бізнесу при мінімізації корупційної складової дадуть результат. Тим паче, в наступні роки безробіття значно зросло через пандемію.

Коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом доходів (Індекс Джині) в абсолютному значенні найнижчий в Європі – 25% (подібна ситуація спостерігається у скандинавських країнах, наприклад, в той час 27% був у Швеції). Але це становище далеке від реальності. Тіньовий сектор економіки настільки потужний, що ці дані не можуть бути прийняті як об'єктивні. Крім того, в Україні практично відсутній середній клас, який би врівноважував ситуацію. Це один з найважливіших показників для інклюзивного економічного розвитку. Перерозподіл доходів може бути побудований відповідно до моделі соціально орієнтованої економіки (скандинавські країни), можна використовувати бельгійський досвід з надання мікрокредитів, розвитку соціального підприємництва. Ще один шлях – це виплата базового доходу. Україні необхідно вивчати досвід успішних країн, у першу чергу, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії.

Рівень бідності в Україні за період з 2017 по 2018 р. впав на 0,3%. Це означає, що кількість людей, що живуть на \$3,20 на день, збільшилася на 0,3%. Незважаючи на помірну інфляцію, стабільний курс національної валюти кількість бідних в Україні зростає. Причиною цього є корупційні схеми при розрахуванні комунальних платежів, непідготовлений вихід на відкритий ринок енергоносіїв, відсутність альтернативи державному пенсійному страхуванню на тлі старіння населення, військовий конфлікт на Сході України. Період реформ завжди пов'язаний з підвищенням рівня бідності. Однак державні регуляторні органи повинні приймати рішення, спрямовані, з одного боку, на підвищення громадянської відповідальності, а з іншого, – мати соціально-гуманітарний напрям. Наприклад, монетизація субсидій дозволить при відповідальному розумінні цього кроку не тільки домогтися підвищення енергоефективності, а й дасть можливість сформувати фінансову «подушку».

Коефіцієнт розподілу багатства (Багатство Джині) показує відмінності у розподілі багатства. В абсолютному значенні цей показник в Україні становить 90,1, що є найгіршим показником серед країн, що розвиваються, після Казахстану (92,6) і Єгипту (91,7). До такої ситуації призводить зайва монополізація різних

галузей економіки. Неефективність роботи АМКУ потребує розробки нових законодавчих ініціатив, кадрових рішень і політичної волі.

Середній медіальний дохід – рівень доходу, який ділить населення навпіл, на тих, хто отримує менше, і тих, хто отримує більше. В абсолютному значенні цей показник в Україні значно вищий, ніж в країнах – сусідах по рейтингу. Але в цьому рейтингу впав на 0,6 дол. при тому, що сусідні країни показують позитивну динаміку. Це відображають перелічені вище показники.

Скориговані чисті запаси – показують реальну різницю між виробництвом і споживанням шляхом обліку амортизації основного капіталу, виснаження природних ресурсів і шкоди від забруднення навколишнього середовища. Знос основних засобів в Україні у деяких галузях досягає 80% [28]. Відсутність прозорої схеми, яка б дозволила за рахунок амортизаційного фонду впроваджувати інновації, призводить до морального та фізичного старіння основних фондів. Це, у свою чергу, негативно позначається і на екологічній складовій. Розроблення механізмів та можливостей використання амортизаційних коштів виключно на модернізацію дозволить оновити виробничі потужності та підвищити цей показник зокрема і домогтися більш стійкого і динамічного зростання ВВП загалом. При цьому можна розглядати варіант зменшення на цю суму оподаткованого прибутку.

Єдиний показник, який демонструє позитивну динаміку, – інтенсивність викиду парникових газів. Пояснюється це тим, що Україна перебуває на шляху деіндустріалізації і поступово стає аграрноіндустріальною країною із сировинною домінантою.

Державний борг України в період 2018 року дуже зріс і становить 85,1% від ВВП. І хоча в 2019 році цей показник дещо знизився (до 79%), все одно це рівень вище критичного і, за оцінками МВФ, є переддефолтним. Методологія розрахунку цього показника у цьому випадку передбачає визначення абсолютної різниці у державному боргу як частки у ВВП в період між 2012 і 2016 р. Після 2014 р. Україна поступово виходить зі стану стагфляції, а останній час все ж показує, хоча й повільне, економічне зростання. На цьому етапі необхідно

докласти максимуму зусиль для продовження роботи з іноземними кредиторами, завоювання їхньої довіри, підвищення інвестиційної привабливості. Одним із джерел погашення державного боргу може виступити масштабна приватизація. Так само відкриття ринку землі дозволить залучити додаткові інвестиції (за оцінками деяких фахівців близько 30 млрд. дол.). Але все це можливо за наявності прозорих «правил гри» і чіткої регуляторної позиції держави.

Коефіцієнт демографічного навантаження (коефіцієнт залежності віку) – це співвідношення утриманців (молодше 15 і старше 64 років) до працездатного населення (15–64 роки). Цей показник в Україні зріс на 2,6% і наближається до позначки в 50%. Для країни з солідарною пенсійною системою це погана тенденція, враховуючи дефіцит пенсійного фонду 172,57 млрд. грн. в 2020 р. [110]. У цьому випадку можна застосувати тільки структурні зміни у сфері соціального страхування. Підбиваючи підсумок огляду показників для України, варто звернути увагу на те, що необхідні заходи (інструменти) для розроблення і впровадження стратегії інклюзивного економічного розвитку можна умовно поділити на інституційні, структурні, законодавчі та мотиваційні:

- Інституційні: поглиблення децентралізації; залучення громадських організацій для виконання контролюючої функції і роз'яснювальної роботи; розвиток пенсійної реформи і запровадження страхової медицини; створення фінансових інститутів, які гарантують збереження заощаджень і їх захист від інфляції.

- Структурні: реформування державних служб; зміна товарної і географічної структури зовнішньої торгівлі; впровадження інклюзивних інновацій для інтеграції незахищених і маргінальних груп населення.

- Законодавчі: законодавчі ініціативи стосовно прискореної амортизації і можливості за умови спрямування коштів на інновації зменшення на цю суму оподаткованого прибутку; впровадження ринку землі та проведення масової приватизації державних об'єктів нестратегічного значення; прийняття відповідного законодавства щодо створення, функціонування та регулювання діяльності відповідних інститутів (див. вище).

- Мотиваційні: участь бізнесструктур в соціальноспрямованих процесах; сприяння формуванню раціональних споживчих стандартів і відповідних цінностей; сприяння розвитку економічної грамотності та активності населення за рахунок застосування програм підвищення кваліфікації, мікрофінансування, колективного інтернет-доступу та ін. [111].

Основною метою вищезазначених дій буде розв'язання завдання виходу на позитивне значення сальдо зовнішньоторговельних операцій, досягнення відносної рівності заощаджень та інвестицій, підвищення інвестиційної привабливості України, зниження соціальної напруженості, створення нових робочих місць, впровадження інновацій та в цілому надання поштовху для інклюзивного економічного розвитку України.

Разом із цим варто відзначити, що стратегічною метою все ж залишається соціальна спрямованість економічного розвитку. У процесі реалізації стратегії особливу роль необхідно приділяти залученню вразливих верств населення до соціуму, їх працевлаштуванню, інтеграції в економічні процеси молоді, людей з інвалідністю, військових з посттравматичним синдромом.

Дуже важливим етапом виступає розроблення ефективного плану координації дій державних структур, представників бізнесу і населення.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Узагальнюючи результати проведеного дослідження необхідно перш за все акцентувати увагу на важливості і актуальності роботи. Українська економічна система досягла критичного стану і вже почали відбуватися безповоротні явища. Тому висновки та пропозиції мають практичне значення.

В роботі, згідно поставлених цілей, були досягнуті наступні висновки:

1. Встановлено, що на формування певної соціально-економічної моделі впливають з одного боку неекономічні чинники (політичний устрій, географічне положення, форма правління), а з іншого боку фактори економічної спрямованості (природні ресурси, міжнародний поділ праці на основі спеціалізації, капіталонасиченість, інновації, технологічний розвиток, продуктивність факторів виробництва). Поряд з цим великий вплив мають і соціальні чинники, такі як: релігія, традиції, культурна спадщина, рівень освіти, патерналістські погляди і переконання. Незважаючи на сучасні інтеграційні процеси, різноманітність вищевказаних чинників і їх комбінацій призводить до утворення різних соціально-економічних моделей. При цьому кілька з них сформувалися досить давно і показують свою ефективність. Для генерування власних підходів в процесі вирішення соціально-економічних завдань і формування стратегії розвитку, звичайно, необхідно враховувати досвід інших країн, але в той же час приймати в якості орієнтирів ті зміни і глобальні зрушення, які привносить сучасний рівень розвитку світової економіки і ті виклики, які формують порядок основних глобальних проблем в наш час.

2. Систематизовано фактори для оцінки ефективності тієї чи іншої соціально-економічної моделі, спираючись на показники як економічного, так і соціального характеру, зачіпаючи зовнішній і внутрішній сектор. Використовуючи методологію моделювання на підставі наявних даних по різних країнах створена теоретично обґрунтована соціально-економічна модель для ефективного розвитку економік і соціуму України.

3. На підставі проведеного ретроспективного аналізу визначено, що за роки своєї незалежності Україна втратила багато можливостей як в економічному, так і соціальному плані. Не були розроблені механізми вдалого трансформування централізовано-планової економіки в ринкову, не створені своєчасно відповідні інституції, які дозволили б вдало поєднувати державне регулювання з ринковим саморегулюванням, законодавча база і досі остається застарілою та не відповідає сьогоденню, політичні кризи призвели до загрози втрати суверенності та незалежності, як територіальної, так і економічної.

4. Була створена класифікація соціально-економічних моделей європейських країн на основі запропонованої методології з використанням критеріїв, які визначають силу впливу держави, ринку і суспільства. Це дало підґрунття для вивчення їх впливу на інші важливі аспекти життя суспільства: на економічну динаміку, стійкість системи до кризових потрясінь, здатність оперативно реагувати на виклики сучасності, тощо.

5. На основі аналізу, були визначені основні характеристики соціально-економічної моделі України, а саме: національна економіка нашої країни фрагментарно перейшла від адміністративно-командної до ринкової системи управління, в процесі становлення як незалежна держава через деіндустріалізацію трансформувалася в аграрно-індустріальну з сировинним ухилом, але не дивлячись на це процес інтеграції в світове господарство проходить успішно і динамічно, роль держави досить істотна і не дозволяє говорити про високу ступінь лібералізації економічних процесів, в структурі витрат істотно переважає споживання зі зростаючою динамікою, на відміну від інвестицій, величина яких скорочується, низький рівень справедливості розподілу багатства.

6. Доведено, що під час кризи роль держави повинна зростати. Однак, необхідна побудова збалансованої соціально-економічної моделі, яка дозволить мінімізувати втрати як економічні, так і в суспільстві.

7. Запропоновано, на основі дослідження спільних рис в соціально-економічному розвитку і структурі господарства України та країн Європейського союзу, використовувати конкретні шляхи розвитку та інструменти реалізації

економічних перетворень з метою подолання кризових явищ в нашій державі, а саме:

- зміна пріоритетів в зовнішньоекономічній діяльності з сировинної структури експорту до товарів з високою доданою вартістю;
- розвиток імпортозаміщуючих галузей в національній економіці;
- використання здебільшого нетарифного регулювання зовнішньоторговельних відносин (а саме квотування і ліцензування);
- виважена та спільна стратегічна економічна політика гілок влади щодо поліпшення інвестиційного клімату та пом'якшення бізнес-умов (зниження податкових ставок, контрольована емісія, зниження облікової ставки та ін.);
- розвиток процесу кластеризації.

8. Запропоновано план дій щодо інклюзивного економічного розвитку України та використання переваг світової ринкової кон'юнктури для досягнення сталого економічного і соціального розвитку в нашій державі.

9. Визначено перелік інструментів і реформ, необхідних для впровадження інклюзивних елементів розвитку в соціально-економічній стратегії на інституційному, структурному, законодавчому і мотиваційному рівнях.

Стан української економіки відображає не тільки кількісний занепад макропоказників, а й якісне розшарування суспільних благ та їх доступності. Бідність в нашій країні – це вже результат не стільки перехідного періоду від централізовано-планової до ринкової економіки, скільки нездатність старої системи управління підлаштовуватися під сучасні вимоги. Науково-технологічні досягнення та соціальна еволюція розвитку суспільства в розвинутих країнах світу дозволяє нам мати наочний приклад успіху вдалих реформ. Тому необхідно сконцентрувати зусилля та використовуючи досвід країн, що досягли успіху, вибудовувати власну соціально-економічну модель. Соціальне підґрунття розвитку держави повинно теж враховуватися. Тому дуже важливо, враховуючи велику диференціацію розподілу багатства в нашій країні та великий вплив олігополістичних структур, приділяти особливу увагу саме інклюзивності в доступі до економічних благ та підвищенню соціальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / А. Сміт // Пер. з англ. О.Васильєва – К.: Наш формат, 2018. – 722 с.
2. Ricardo, David. On The Principles of Political Economy and Taxation. John Murray, 1817.
3. Elements of political economy, by James Mill, esq. - Third edition, revised and corrected. - London: printed for Baldwin, Cradock, and Joy, 1826 (London: C. Baldwin, printer, New Bridge-street). - VIII, 304 p.; 4°. - Segn.: a4 B-U8.
4. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://liv.piramidin.com/politica/maltus_opyt/maltus_opyt.htm - вільний.
5. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Бастиа Ф. Экономические софизмы. Экономические гармонии. / Сост., вступ. ст. и коммент. М. К. Бункиной и А. М. Семенова. — М.: Дело, 2000. — 229 с.
6. Вебер А. Теория размещения промышленности: пер. с нем. – Л. – М.: Книга, 1926. – 119 с.
7. Изард У. Методы регионального анализа. Введение в науку о регионах: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1966. – 660 с.
8. Cristaller W. The Central Places of Southern Germany. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hill, 1966.
9. Стецко Н.И. Неравномерность экономического развития регионов в теориях пространственной организации экономических систем / Н.И. Стецко // Экономические науки. – 2017. – Вып. 6. – С. 185-189.
10. Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира». Драма Азии. Пер. с англ. / Общ. ред. д.э.н., проф. Р.А. Ульяновского. – М.: Изд-во «Прогресс», 1972. – 767 с.
11. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions. – London: Duckworth, 1957. – 167 p.
12. Perroux F.L. L'Economie du XX siècle. – P.U.F., 1961. – 814 p.

13. Richardson H.W. Growth Centers, Rural Development and National Urban Policy. A Defence // International Regional Science Review. – 1978. – Vol. 3. – P. 133–152; Richardson H.W. Regional Growth Theory. – London. 1973.
14. Friedmann J. Urbanisation, Planning and National Development. – London: Beverly Hills, 1973. – 351 p.
15. Pottier P. Axes de communication et developement economique // Revue economique. – Paris, 1963. – Vol. 14. – P. 63–95.
16. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии Пер. с англ. / Под ред. В.М. Гохмана и Ю.В. Медведкова. – М.: Прогресс, 1968. – С. 77.
17. Fujita M., Krugman P. The New economic geography. Past, present and the future // Papers in Regional Science. – 2004. – Vol. 83. – P. 139–164.
18. Доклад о мировом развитии – 2009. «Новый взгляд на экономическую географию» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www. seinst.ru](http://www.seinst.ru) – вільний.
19. Габарта А. Социально-экономическая модель стран Центральной Европы / А. Габарта // Современная Европа. – 2017. - № 7(79). – С. 104-113.
20. Павлов О. В. Перспективи та напрями державного регулювання соціально-економічної сфери в умовах криз [Електронний ресурс] / О. В. Павлов. – Режим доступа: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=175.pdf>. – вільний.
21. The World Bank. GDP growth (annual %) - China, Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?view=chart&locations=CN-PL> – вільний.
22. International Labour Organization. Statistics on unemployment and supplementary measures of labour underutilization [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://ilostat.ilo.org/topics/unemployment-and-labour-underutilization/> – вільний.
23. Central Intelligence Agency. Country comparison: inflation rate (consumer prices) [Електронний ресурс]. – Режим доступа:

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/229rank.html> - вільний.

24. International Labour Organization. Statistics on labour productivity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity/> - вільний.

25. The World Bank. Exports of goods and services (% of GDP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?view=chart> – вільний.

26. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i> - вільний.

27. The World Bank. Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator?tab=all> – вільний.

28. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> - вільний

29. International Monetary Found [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/02/weodata/index.aspx> - вільний.

30. Задоя О.А. Зміна впливу економічних циклів на економіку України / О.А.Задоя // Нобелівський вісник. - 2018. - №1(11). - С.39-44.

31. Берг Э. Задача прогнозирования экономических кризисов [Електронний ресурс] / Э. Берг, К. Паттилло. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues22/rus/issue22r.pdf> - вільний.

32. UNCTAD. World Investment Report 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf - вільний.

33. Задоя О.А. Деіндустріалізація України: вплив на структуру експорту / О.А. Задоя // Проблеми та перспективи розвитку економіки освіти регіону XIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція аспірантів, молодих учених та науковців: тези доповідей, Кременчук, 19 квітня 2018 р. - Кременчуцький інститут ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», 2018. – с.415. - С.176-178/

34. Кочук С.І. Національні моделі соціально-економічного розвитку як результат економічної політики / С.І. Кочук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. - №6 (181). – С. 6 -10.
35. Колганов А.И., Бузгалин А.В. Экономическая компаративистика: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2011. – 746 с.
36. Социально-экономическая модель: становление в развитие: теория, методология, практика. Под общ. Ред. В.Г. Гусакова. В 2-х кн. Кн. 1. – Минск: Беларуская навука, 2015. – 554 с.
37. Чумаков К.І. Потенціал підприємства як економічна система / К.І. Чумаков // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – № 4 (55). – 2012. – С. 223-229.
38. Аристотель. Политика. Афинская полития / Аристотель. – М.: Мысль, 1997. – 460 с.
39. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. — М.: Прогресс, 1995. — 496 с.
40. Базилюк А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. Економіка та управління на транспорті, 2015, № 1, с. 19–29.
41. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf - вільний.
42. Сюмар В. “Новий курс” Франкліна Рузвельта та сім висновків для української влади. – Електронний ресурс “Українська правда” – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/11/4/3603584/> - вільний.
43. Рамазанов Ш.Ж. Мировые социально-экономические модели и Россия / Ш.Ж. Рамазанов // Известия Томского политехнического университета. – 2010. – Т. 316. - № 6. – С. 16-21.
44. Мешкун Л.М. Німецька та шведська моделі побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки / Л.М. Мешкун // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2014. - №3 (23). – С.31-37.

45. Angresano J. Comparative Economics. Upper Saddle River. PrenticeHall. N.J., 1996.
46. Rosser J.S., Rosser M.V. Comparative Economics in a Transforming World Economy. Chicago, Boston, London: Iiwin, 1996.
47. Нуреева Р.М. Экономическая компаративистика (сравнительный анализ экономических систем). Учебник. Финансовый университет. М.: Кнорус, 2017. – 710 с.
48. Козлова А. І. Інноваційна модель розвитку економіки України: міжнародні пріоритети / А. І. Козлова // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2012. – № 725: Проблеми економіки та управління. – С. 125–129.
49. Zadoia A. Economies of the Visegrad countries: Comparative analysis / A. Zadoia // Академічний огляд. – 2015. - №1 (42). – С. 153-159.
50. Штулер І.Ю. Історичне та економічне підґрунтя вибору моделі «випереджаючого розвитку» національною економічною системою / І.Ю. Штулер // Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія Економіка. Випуск 1(5). – 2016. – С. 81-87.
51. Герус И.М. Азиатская модель экономического развития / И.М. Герус // Вестник КРСУ. - 2014. - Том 14. - № 3. – С.123-126.
52. International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx> - вільний.
53. United Nations Development Programe. Human Development Index. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/content/table-1-human-development-index-and-its-components-1> - вільний.
54. Задоя А.А. Экономические модели стран Европейского Союза: возможности использования в Украине / А.А. Задоя //Європейський вектор економічного розвитку. – 2019. - №1(26). – С.84-95.
55. Економічна динаміка в нових геостратегічних реаліях: монографія [Електронне видання] / за ред. доктора економічних наук, професора А.О. Задой. – Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. – 235 с.

56. Задоя О.А. Соціально-економічна модель України / О.А. Задоя // Матеріали XXVII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених [«Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки»], (Дніпро, 5 грудня 2019 р.) – Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. – С. 159-162.

57. Задоя А.О. МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЗИЦІЯ У СИСТЕМІ ПОКАЗНИКІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЇНИ / А.О. Задоя // Академічний огляд. - 2020. - №2. - С.77-84.

58. Задоя О.А. Динаміка міжнародної інвестиційної діяльності: перспективи України / О.А. Задоя // Матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених [«Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки»], (Дніпро, 14 грудня 2018 р.) – Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. – С. 71-73.

59. Задоя О.А. Зовнішня торгівля України: перспективи та проблеми / О.А. Задоя // Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції [«Розвиток невиробничої сфери економіки в умовах євроінтеграційних викликів»], (Харків, 22-23 листопада 2018 р.) – Харків: КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2018. – С. 11-12.

60. Credit Suisse Global Wealth Databook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-databook-2019.pdf> - вільний.

61. The World Bank. Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=UA&view=chart> – вільний.

62. United Nations Development Programme. Human Development Reports [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en> - вільний.

63. Социально-экономическая модель: становление в развитие: теория, методология, практика. Под общ. Ред. В.Г. Гусакова. В 2-х кн. Кн. 1. – Минск: Беларуская навука, 2015. – 554 с.

64. International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org> – вільний.

65. Zadoia A. Macroeconomic proportions in the Visegrad countries and Ukraine: comparative analysis/ A. Zadoia// Економічний Нобелівський вісник. – 2015. – №1(8). – С. 30–37.

66. Задоя О.А. Соціально-економічна модель як чинник подолання негативних наслідків економічної кризи / О.А. Задоя // Матеріали XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених [«Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки»], (Дніпро, 17 квітня 2020 р.) – Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. – С. 71-74.

67. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua> - вільний.

68. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/stages/archive-rish> - вільний. 05.10.2020 - вільний. Мова укр.

69. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms> - вільний. Мова укр.

70. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1> – вільний. Мова укр.

71. Задоя О.А. Ефективність використання інструментів стабілізації української економіки в період пандемії і економічної кризи / О.А. Задоя // Матеріали XXIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених і студентів [Євроінтеграційний вибір країни та проблеми економіки], (Дніпро, 30 листопада-1 грудня 2020 р.) - Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. -Т 1. - С. 323-326.

72. Задоя А.А. Экономические модели стран Европейского Союза: возможности использования в Украине. Европейський вектор економічного розвитку. 2019. № 1 (26). С. 84–93.

73. Задоя О.А., Кушова В.С. Подолання імпортозалежності як стратегічне завдання України. Академічний огляд. 2018. № 2 (49). С. 101–108.
74. Задоя О.А. Аналіз сценаріїв застосування інструментів антикризової політики в Україні під час пандемії / О.А. Задоя // Академічний огляд. - 2020. - №2(53). С. 19-28.
75. Задоя А.О. Економічна криза в країнах Східної та Центральної Європи: спільні риси та національні особливості / А.О. Задоя, А.М. Павленко // Академічний огляд. - 2009. - №2 (31). - С.117-123.
76. Глинкин С.П. Страны Центрально-Восточной Европы: евроинтеграция и экономический рост / С.П. Глинкин, Н.В. Куликов, И.С. Сеницин; научный доклад. – М.: Институт экономики РАН, 2014. – 84 с.
77. Фейт Н.В. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза / Н.В. Фейт // Мир перемен. – 2010. – №1. – С. 85–99.
78. Kulikova N. European Integration and Experience in Catch-up Development of CEE Countries – new EU members: Lessons for Emerging Markets. / N. Kulikova // Western Balkans: from stabilization to integration, ed. by M. Antevski. D. Mitrovic. – Belgrade: IIPE, 2012. – С. 9–30.
79. Магдич А.С. Спільні риси й національні особливості економіки країн Центральної та Східної Європи / А.С. Магдич // Економіка розвитку. – 2013. – № 2. – С. 32–36.
80. Kulikova N. The role of FDI in the economic modernization of Central and Eastern European EU member states: view from Russia / N. Kulikova, M. Lobanov // Development Potentials of Foreign Direct Investment: International Experiences / Ed. by M. Antevski. – Belgrade: IIPE, 2011.
81. Задоя А.О., Момот В.Є. Формування системи нових ринкових відносин / А.О. Задоя, В.Є. Момот // Економіка України. – 2004. - №5. – С. 44-50.
82. Republic of Slovenia statistical office [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pxweb.stat.si/sistat/sl> - вільний.

83. Національний банк України. Міжнародна інвестиційна позиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#3> – вільний.

84. Задоя О.А. Споживання та заощадження домогосподарств: доходні та недоходні чинники / О.А. Задоя // Академічний огляд. – 2016. – №1 (44). – С. 13–21.

85. The World Bank. Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/en/rankings> - вільний.

86. Вишнякова І.В. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах Північної, Східної і Центральної Європи / І.В. Вишнякова // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1 (9). – С. 184–192.

87. Ільчук В.П. Кластеризація у формуванні виробничого потенціалу підприємств реального сектору економіки / В.П. Ільчук, І.О. Хоменко // проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – № 4 (8). – С. 7–15.

88. Комар Н. Концепція формування та державної підтримки інноваційних кластерних структур в Європі / Н. Комар // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2014. – № 2. – С. 53–64.

89. Томарева-Патлахова В.В. Підходи й модель регіональної кластеризації в Україні та в країнах ЄС / В.В. Томарева-Патлахова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2016. – № 1. – С. 31–38.

90. Solvell O. Clusters: Balancing evolutionary and constructive forces / O. Solvell. – Second edition. – Odeslug, 2009. – 136 p.

91. Porter M. Cluster and the New Economics of Competitions / Michael Porter // Harvard Business Review. – 1998. – 16 p.

92. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

93. Оскольський В.В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України / В.В. Оскольський // Економіка України. – 2014. – № 11. – С. 4–16.

94. Ночвіна І.О. Кластеризація як чинник інноваційного розвитку національної економіки: світовий досвід для України / І.О. Ночвіна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди: Економіка. – 2016. – Вип. 16. – С. 47–53.

95. Borrás S. Cluster policies in Europe. Firms, institutions, and governance / Susana Borrás, Dimitrios Tsagdis. – Cheltenham: Edward Elgar, 2008. – 288 p.

96. Білик Р.С. Кластеризація як інструмент забезпечення конкурентних переваг національної економіки у європейському інноваційному просторі / Р.С. Білик // Регіональна економіка. – 2019. – № 1. – С. 65–75.

97. European Cluster Collaboration Platform [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-mapping> - вільний.

98. Zadoia O.A. Transformation of saving into investments: role of financial intermediaries / O.A. Zadoia // Науковий вісник НГУ. – 2017. – № 2. – С. 165–170.

99. Щедровицкий П.Г. Современная национальная промышленная политика России [Електронний ресурс] / П.Г. Щедровицкий, В.Н. Княгинин. – Режим доступа: <http://www.shkp.ru/lib/publications/69> - вільний.

100. Задоя О.А. Кластеризація: проблеми поєднання європейського досвіду з українськими реаліями / О.А. Задоя // Європейський вектор економічного розвитку. – 2020. - №1 (28). – С.59-67.

101. Acemoglu D. Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty / D. Acemoglu and J.A. Robinson. – New York Crown Publishing Group, 2012.

102. Gupta J. Towards an elaborated theory of inclusive development / J.Gupta, N. Pouw, M. Ros-Tonen // The European Journal of Development Research. – 2015. – 27.4. – pp. 541–559.

103. Podesta, J. (2013). Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.americanprogress.org/issues/economy/reports/2013/02/07/52160/inclusive-economicgrowth-increasing-connectivity-expanding-opportunity-and-reducing-vulnerability/>

104. Chataway J. Inclusive innovation: an architecture for policy development / J. Chataway, R. Hanlin, R. Kaplinsky // *Innovation and Development*. – 2014. – 4.1. – pp. 33–54.

105. Heeks R. New models of inclusive innovation for development. / R. Heeks, C. Foster, Y. Nugroho // *Innovation and Development*. – 2014. – vol. 4. – pp. 175–185.

106. Пахомова Н.В. Инклюзивный устойчивый рост: приоритеты, индикаторы, международный опыт, потенциал согласования с моделью реиндустриализации / Н.В. Пахомова, К.К. Рихтер, Г.Б. Малышков // *Проблемы современной экономики*. – 2014. – № 3 (51). – С. 15–24.

107. Гриценко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку / А.А. Гриценко // *Економіка і прогнозування*. – 2016. – № 2. – С. 9–23.

108. Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку / Л.І. Федулова // *Економіка: реалії часу*. – 2016. – № 3 (25). – С. 56–65.

109. Пономарева Н. Новая система оценки экономического развития страны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eukasianeconomic.org/news_ecco/2018/02/05/document3359.phtml - вільний.

110. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Pensii.html> - вільний.

111. Задоя О.А. Інструменти та напрями реалізації стратегії інклюзивного розвитку в Україні / О.А. Задоя // *Академічний огляд*. – 2019. – №2(51). С. 5-12.